

Titel: Indøvelse i Christendom

Citation: "Indøvelse i Christendom", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K12*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Anne Mette Hansen; Johnny Kondrup, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2008 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-ic-kom-shoot-idee97b396-d6ed-455a-a3fb-8de71f4dfbf6.pdf> (tilgået 19. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K12

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Anti-Climacus** : Dette pseudonym, som SK også anvendte til *Sygdommen til Døden* (1849), er dannet i kontrast til Johannes Climacus, der er den pseudonyme forfatter til *Philosophiske Smuler* (1844) og *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846). Det lat. tilnavn 'Climacus' er afledt af gr. 'klimaks', der betyder trappe el. stige. Johannes Climacus er altså den, der går op af en trappe el. klatrer op af en stige, dvs. hans begrebsudvikling, fx teorien om de forskellige eksistenssfærer, bevæger sig fra et mere ufuldkomment til et mere fuldkomment trin. Præfikset 'anti' i forbindelse med 'Anti-Climacus' betyder 'mod' el. 'imod', hvorved betegnes modsætningsforholdet til Johannes Climacus. Ligesom en 'klimaks' tillige betegner den retoriske figur, hvor de enkelte ord, sætninger el. tanker er ordnet således, at virkningen er trinvis stigende, så betegner en 'anti-klimaks' den omvendte figur, fx jo højere på 'stigen', jo større ufuldkommenhed. Se SKs redegørelse for samtidens misforståelse af disse figurer i et brev til Rasmus Nielsen, dateret den 4. aug. 1849 (B&A, nr. 219; bd. 1, s. 243f.).

I trykt udgave: Bind 12 side 7 linje 3

◀ **Nr. I. II. III.** : De tre dele, som *Indøvelse i Christendom* består af, har oprindeligt været udarbejdet som selvstændige skrifter, jf. tekstredigeringen, s. 66-93.

I trykt udgave: Bind 12 side 7 linje 4

◀ **»Kommer hid alle I som arbeide ... jeg vil give Eder Hvile.«** : bearbejdet citat fra Matt 11,28, hvor Jesus siger: »Kommer hid til mig Alle, som arbeide og ere besværede! og jeg vil give Eder Hvile« (NT-1819); citatet indgår i evangelieteksten til 26. søndag efter trinitatis, jf. *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830 [1688], ktl. 381 (forkortet *Forordnet Alter-Bog*), s. 181. SK havde selv prædikeret over Matt 11,28 ved altergangen i Vor Frue Kirke fredag den 18. juni 1847; prædikenen er trykt som anden tale i »Taler ved Altergang om Fredagen. Christelige Taler«, fjerde afdeling af *Christelige Taler* (1848), i SKS 10, 277-283. SK synes også med tekststedet at hentyde til Bertel Thorvaldsens kendte Kristusstatue i alterpartiet i Vor Frue Kirke i København, hvor der på fodstykket står: »Kommer til mig / Matth. XI. 28.« En smuk gengivelse af denne Kristus som indbyderen (25,11) findes foran i datidens (uautoriserede) nyoversættelse af *Det nye Testaments Bøger*, 2. del af *Bibelen eller den hellige Skrift, paany oversat af Grundtexten*, udg. af Chr. H. Kalkar, Kbh. 1847, ktl. 8-10; se illustration 11.

11. Bertel Thorvaldsens Kristusstatue i alterpartiet i Vor Frue Kirke i København

I trykt udgave: Bind 12 side 13 linje 1

◀ **procul o procul este profani** : lat., 'bort, bort I uindviede'; ord sagt af Sibyllen, Apollons orakelpræstinde i Cumae, i den rom. digter Vergils *Æneide*, 6. sang, v. 258, i *P. Virgilii Maronis opera*, udg. af J. Baden, bd. 1-2, Kbh. 1778-80; bd. 2, s. 75. Jf. *Virgils Æneide*, overs. af J.H. Schønheyder, bd. 1-2, Kbh. 1812, hvor

udtrykket gengives: »Bort, bort Vanhellige!« bd. 1, s. 263.

I trykt udgave: Bind 12 side 13 linje 6

◀ **hidrørende fra Aaret 1848** : se tekstreddegørelsen, s. 72.

I trykt udgave: Bind 12 side 15 linje 2

◀ **sig selv betræffende** : angående sig selv.

I trykt udgave: Bind 12 side 15 linje 6

◀ **henflye til »Naaden«** : tage sin tilflugt til Guds nåde.

I trykt udgave: Bind 12 side 15 linje 8

◀ **Paakaldelse** : dels i betydningen at påkalde sig en opmærksomhed, dels i betydningen apostrofe, dvs. en højtidelig tiltale til en person, til en personifikation o.l., her til Jesus Kristus. I kladden (ms. 1.1, se tekstreddegørelsen, s. 14) havde SK skrevet »Bøn«, idet rubrikken her også svarer til den sædvanlige indgangsbon.

I trykt udgave: Bind 12 side 17 linje 1

◀ **Vel** : sandt nok.

I trykt udgave: Bind 12 side 17 linje 2

◀ **længst** : for længst.

I trykt udgave: Bind 12 side 17 linje 4

◀ **hvis da ellers Troen findes paa Jorden** : spiller på Luk 18,8, hvor Jesus siger: »når Menneskesønnen kommer, mon han så vil finde troen på jorden?«

I trykt udgave: Bind 12 side 17 linje 7

◀ **som Troende være lige saa samtidig ... som hine Samtidige** : SK har i *Philosophiske Smuler* (1844) under pseudonymet Johannes Climacus givet en udførligere fremstilling af troens samtidighed, jf. fx SKS 4, 213-306.

I trykt udgave: Bind 12 side 17 linje 10

◀ **har vanskabt Dig** : har forvrænget billedet af dig.

I trykt udgave: Bind 12 side 17 linje 16

◀ **Fornedrelsens (...) Herlighedens** : hentyder til den dogmatiske lære om Kristi to gudmenneskelige tilstande (fra lat. 'status'): hans fornedrelses stand ('status exinanitionis', jf. Fil 2,7, hvor den lat. oversættelse *Vulgata* har 'exinanivit', 'fornedrede') som udtryk for hans liv som menneske i verden med lidelse og død, og hans ophøjelses stand ('status exaltationis', jf. Joh 12,32, hvor *Vulgata* har 'exaltatus', 'ophøjet') som udtryk for hans liv efter opstandelsen og himmelfarten ved Guds højre hånd. Se fx § 103-105 i K. Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik der evangelisch-lutherischen Kirche*, 4. udg., Leipzig 1839 [1829], ktl. 581 (forkortet *Hutterus redivivus oder Dogmatik*), s. 256-264 (*Hutterus redivivus eller den Evangelisk-Lutherske Kirkes Dogmatik*, overs. af A.L.C. Listow, Kbh. 1841 (forkortet *Hutterus redivivus eller Dogmatik*), s. 265-273).

I trykt udgave: Bind 12 side 17 linje 17

◀ **Din Gjenkomst i Herlighed** : jf. Jesu tale om verdensdommen i Matt 25,31-46, der begynder således: »Men naar Menneskens Søn kommer i sin Herlighed, og alle hellige Engle med ham, da skal han sidde paa sin Herligheds Throne. Og alle Folkeslag skulle [skal] forsamles for ham, og han skal skille dem fra hverandre, ligesom en Hyrde skiller Faarene fra Bukkene. Og han skal stille Faarene ved sin højre Side, men Bukkene ved den venstre«, v. 31-33 (NT-1819); sml. Matt 16,27 (39,2). Se fx også Luk 9,26.

I trykt udgave: Bind 12 side 17 linje 19

◀ **det ringe Menneske** : 38,22.

I trykt udgave: Bind 12 side 17 linje 20

◀ **Slægtens**: menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 17 linje 20

◀ **af Kjerlighed kom til Jorden** : allusion til Joh 3,16: »For således elskede Gud verden, at han gav sin enbårne søn, for at enhver, som tror på ham, ikke skal fortabes, men have evigt liv.«

I trykt udgave: Bind 12 side 17 linje 21

◀ **for at søge de Fortabte** : allusion til Luk 19,10, hvor Jesus siger: »Menneskens Søn er kommet for at søge, og frelse det Fortabte« (NT-1819). Se også Matt 15,24; 18,11.

I trykt udgave: Bind 12 side 17 linje 21

◀ **gjøre Tegn og Under** : hentyder til de mange undere, Jesus if. de evangeliske beretninger gjorde, især ved at helbrede for forskellige lidelser og sygdomme, jf. fx Matt 4,23-24 (54,20). I Johannesevangeliet benyttes især betegnelsen 'tegn' for Jesu underfulde gerninger, jf. fx Joh 2,11; 4,48.

I trykt udgave: Bind 12 side 18 linje 1

◀ **salig Den som ikke forarges paa mig** : citat fra Matt 11,6, hvor Jesus siger til Johannes Døbers bud: »salig er den, som ikke forarges paa [tager anstød af] mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 18 linje 3

◀ **Kommer hid til mig ... give Eder Hvile** : bearbejdet citat fra Matt 11,28 (13,1).

I trykt udgave: Bind 12 side 21 linje 1

◀ **raabe det ud** : dvs. med høj røst bekendtgøre det, proklamere det.

I trykt udgave: Bind 12 side 21 linje 7

◀ **Markskriger** : egl. markedsøgler el. handlende, der råber op om sine kunster el. faldbyder sine varer for at lokke kunder til; omrejsende kvaksalver.

I trykt udgave: Bind 12 side 22 linje 4

◀ **er det (...) saa** : forholder det sig sådan.

I trykt udgave: Bind 12 side 22 linje 10

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 22 linje 14

◀ **ædelmodig** : som viser et ædelt sindelag, storsindet.

I trykt udgave: Bind 12 side 22 linje 15

◀ **have Hjælpen behov** : har brug for hjælpen.

I trykt udgave: Bind 12 side 22 linje 18

◀ **det ene Fornødne** : allusion til beretningen i Luk 10,38-42 om Jesu besøg hos søstrene Martha og Maria, hvor Jesus siger til den travle Martha: »Martha, Martha! Du gør dig bekymringer og er urolig for mange ting. Men ét er fornødent. Maria har valgt den gode del, og den skal ikke tages fra hende«, v. 41-42.

I trykt udgave: Bind 12 side 22 linje 20

◀ **hiin eenfoldige Vise i Oldtiden** : sigter til den gr. filosof Sokrates (o. 470-399 f.Kr.). Han udviklede sin filosofi i dialog med sine samtidige og har intet skriftligt efterladt, men hans karakter og lære er blevet skildret af tre samtidige forfattere, Aristofanes, Xenofon og Platon. Sokrates blev af en folkedomstol i Athen dømt til døden for at antage andre guder end de af staten anerkendte og for at forføre og fordærve ungdommen; han blev henrettet med et bæger gift, som han tømte med sindsro.

I trykt udgave: Bind 12 side 22 linje 24

◀ **at han hverken gjorde sig eller sin Underviisning kostbar** : hentyder til den omstændighed, at Sokrates ikke tog betaling for sin undervisning, jf. Platons dialog *Sokrates' Forsvarstale*, 19d-e og 31b-c (jf.

Platons Skrifter, udg. af C. Høeg og H. Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41]; bd. 1, s. 268 og s. 281f.). Se også 2. bog, 27, i *Diogen Laërtses filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn, i ti Bøger*, overs. af B. Riisbrigh, udg. af B. Thorlacius, bd. 1-2, Kbh. 1812, ktl. 1110-1111; bd. 1, s. 68.

I trykt udgave: Bind 12 side 22 linje 26

◀ **han, der kalder sig Frelseren** : 40,26.

I trykt udgave: Bind 12 side 23 linje 8

◀ **veed sig at være det** : ved, at han er det.

I trykt udgave: Bind 12 side 23 linje 8

◀ **derhos** : desuden.

I trykt udgave: Bind 12 side 23 linje 15

◀ **ikke er end den mindste Forkjerlighed** : se *Kjerlighedens Gjerninger* (1847), hvor den sande næstekærlighed bestemmes i modsætning til forkærlighed og (falsk) selvkærlighed, jf. fx første følge, II.B, i *SKS* 9, 51-67.

I trykt udgave: Bind 12 side 23 linje 25

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 23 linje 28

◀ **grant** : nøje, tydeligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 23 linje 29

◀ **som arbeide og ere besværede** : 13,1.

I trykt udgave: Bind 12 side 23 linje 33

◀ **man bespiser de Hungrige, klæder de Nøgne** : formet efter dommedagstalen i Matt 25,35-36: »Thi jeg var hungrig, og I gave mig at æde; (...) jeg var nøgen, og I klædte mig« (NT-1819). Med det første udtryk kunne der også hentydes til den bespisningsanstalt, der siden 1829 havde uddelt gratis mad i København til de allermest trængende; i 1846 oprettedes en lignende bespisningsforening for Christianshavn med pastor C.H. Visby som formand.

I trykt udgave: Bind 12 side 23 linje 33

◀ **milde Gaver**: gavmilde, omsorgsfulde.

I trykt udgave: Bind 12 side 23 linje 34

◀ **milde Stiftelser** : fast udtryk for institutioner, der giver pengehjælp, fribolig m.m. for en nærmere fastsat kreds af trængende.

I trykt udgave: Bind 12 side 24 linje 1

◀ **selv levende i Overflod** : jf. fx Jesu lignelse om den rige mand og Lazarus i Luk 16,19-31, hvor det fortælles: »Der var en rig mand, som klædte sig i purpur og fint linned og hver dag levede i fest og pragt«, v. 19.

I trykt udgave: Bind 12 side 24 linje 4

◀ **er han Ordet** : hentyder til Joh 1,1-2: »I Begyndelsen var Ordet [Kristus], og Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud. Det var i Begyndelsen hos Gud« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 24 linje 25

◀ **hvor der er Hjerterum, der er jo altid Rum** : spiller på talemåden: 'Der er rum nok, hvor der er hjerterum' el. 'Hvor der er hjerterum, er også husrum eller sengerum'; findes optegnet som nr. 3779 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879; bd. 1, s. 423.

I trykt udgave: Bind 12 side 24 linje 29

◀ **Sneverhjertede** : uforstående, ufølsomme, indskrænkede.

I trykt udgave: Bind 12 side 25 linje 3

◀ **Kjerligheden** : dvs. Kristus.

I trykt udgave: Bind 12 side 25 linje 4

◀ **regnede paa** : regnede med, kalkulerede med.

I trykt udgave: Bind 12 side 25 linje 8

◀ **hvi** : hvorfor.

I trykt udgave: Bind 12 side 25 linje 12

◀ **hvi er det ondt, fordi han er god** : allusion til Jesu lignelse om arbejderne i vingården Matt 20,1-16, hvor vingårdsejeren siger til den forurettede arbejder: »er dit øje ondt, fordi jeg er god?« v. 15.

I trykt udgave: Bind 12 side 25 linje 13

◀ **Indbydelsen til Alle aabner Indbyderens Favn** : hentyder formentlig til Kristusstatuen i Vor Frue Kirke (13,1); sml. en lignende passage i nr. II i »Taler ved Altergang om Fredagen. Christelige Taler«, fjerde afdeling af *Christelige Taler* (1848), i *SKS* 10, 282,28-30. Om det udtryk, Bertel Thorvaldsen ønskede at få frem i Kristusfiguren, se fx A. Kestner *Römische Studien*, Berlin 1850, s. 78: »'Simpel muß so eine Figur sein', sagte er [Thorvaldsen], 'denn Christus steht über Jahrtausenden. Dies ist', fuhr er fort, 'die ganz gerade stehende menschliche Figur' - und stellte sich aufrecht, die Arme niederhängend, ohne alle Bewegung und Ausdruck. Jetzt entfernte er, mit gelinder Bewegung, die Arme und beide offenen Hände mit leise gekrümmten Ellenbogen vom Körper. So hielt er inne und sagte: 'kann eine Bewegung simpler sein, als ich jetzt bin? und zugleich drückt es seine Liebe, seine Umarmung der Menschen aus, so wie ich es mir gedacht habe, daß der Haupt-Charakter von Christus ist'« (»'Enkel må sådan en figur være,' sagde han, 'for Kristus står over årtusinder. Dette er,' fortsatte han, 'den menneskelige figur, når den står helt lige' - og stillede sig ret op, med armene hængende nedad, uden nogen form for bevægelse og udtryk. Nu fjernede han, med en blød bevægelse, armene og begge åbne hænder fra kroppen med let bøjede albuer. Så holdt han inde og sagde: 'kan en bevægelse være mere enkel, end jeg er nu? og samtidig udtrykker det hans kærlighed, hans omfavnelser af menneskene, sådan som jeg har tænkt mig, at det mest fremtrædende særpræg hos Kristus er'«). Se illustration 11.

I trykt udgave: Bind 12 side 25 linje 13

◀ **et evigt Billede** : fast udtryk hos SK; se fx journaloptegnelsen NB4:135, fra april el. maj 1848, hvor det hedder: »Det kunde være interessant, engang i Exempler at udvikle hvad der æsthetisk og kunstnerisk forstaaes ved evige Billeder, hvilket Stemningens Grund-Forhold der maa være mell. Billedets enkelte Dele for at høre sammen til et evig Billede«, *SKS* 20, 351. Se fx også NB12:167, fra sept. 1849, i *SKS* 22, 244, samt »Ypperstepræsten« - »Tolderen« - »Synderinden« (1849), i *SKS* 11, 279,12.

I trykt udgave: Bind 12 side 25 linje 14

◀ **saa iler der dog som en Skygge af Forandring over ham** : hentydning til Jak 1,17: »Al god Gave og al fuldkommen Gave er ovenfra, og kommer ned fra Lysenes Fader, hos hvilken er ikke Forandring eller Skygge af Omskiftelse [brat, gennemgribende forandring]« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 25 linje 16

◀ **bliver** : bliv, forbliv.

I trykt udgave: Bind 12 side 25 linje 20

◀ **gaaer** saa: gå.

I trykt udgave: Bind 12 side 25 linje 22

◀ **aflade fra** : ophøre, holde op med, slippe for.

I trykt udgave: Bind 12 side 25 linje 25

◀ **Kommer hid alle I, som arbeide ... jeg vil give Eder Hvile** : bearbejdet citat fra Matt 11,28 (13,1).

I trykt udgave: Bind 12 side 27 linje 2

◀ **et ringe Menneske** : 38,22.

I trykt udgave: Bind 12 side 27 linje 4

◀ **særligt** : særskilt, hver for sig.

I trykt udgave: Bind 12 side 27 linje 5

◀ **de alfare Veie** : de veje, hvor alle færdes, de brede og befolkede veje.

I trykt udgave: Bind 12 side 27 linje 7

◀ **Veiskjel** : det sted, hvor vejene skilles; skillevej. Sml. Jesu lignelse om kongesønnens bryllup, Matt 22,1-14, hvor Jesus siger til tjenerne: »Gaaer [gå] derfor ud paa Veiskiellene, og byder [indbyd] til Bryllup saa Mange, som I finde«, v. 9 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 27 linje 16

◀ **ikke med ubestemt Lyd** : spiller formentlig på 1 Kor 14,8: »Og om Basunen giver en utydelig Lyd, hvo [hvem] vil berede sig til Krig?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 27 linje 19

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 27 linje 19

◀ **Tilforladelighed** : ubetinget pålidelighed, sikkerhed.

I trykt udgave: Bind 12 side 27 linje 20

◀ **trælsom** : anstrengende, besværet, trælleagtig.

I trykt udgave: Bind 12 side 27 linje 23

◀ **sukker under** : lider under.

I trykt udgave: Bind 12 side 27 linje 25

◀ **I Syge, Halte, Døve, Blinde, Krøblinge, kommer hid** : hentyder til Jesu lignelse om pladserne ved bordet, Luk 14,7-14, hvor Jesus siger: »naar du gjør et Giæstebud, da byd Fattige, Krøblinger, Halte, Blinde«, v. 13 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 28 linje 1

◀ **forskylder** : gør sig skyldig i, forvolder.

I trykt udgave: Bind 12 side 28 linje 5

◀ **Hjertesygge**: beklemmt el. forpint af sorg, bekymring, længsel o.l.

I trykt udgave: Bind 12 side 28 linje 12

◀ **Forfordeelte** : som er forurettede ved et bedrag, er tilsidesatte, oversete.

I trykt udgave: Bind 12 side 28 linje 18

◀ **veed at sige Eder** : er i stand til at fortælle jer.

I trykt udgave: Bind 12 side 28 linje 19

◀ **Underfundighedens**: snedighed, lumskhed, listighed.

I trykt udgave: Bind 12 side 28 linje 22

◀ **hertil og ikke videre** : talemåde (muligvis efter Job 38,11), jf. også det lat. udtryk 'non plus ultra', 'hertil og ikke længere'.

I trykt udgave: Bind 12 side 29 linje 1

◀ **Ham, der evigt gjenforener de Adskilte** : hentyder til forestillingen om slægtninge og venners gensyn

og genforening med hinanden efter opstandelsen i evigheden – en forestilling, der ikke blot havde stor folkelig udbredelse, men som også kom til udtryk i prædikener og i den (især ældre) kristne trosfare.

I trykt udgave: Bind 12 side 29 linje 6

◀ **Skilsmissen indtraadte** : adskillelsen indtrådte, nemlig ved den ene ægtefælles død.

I trykt udgave: Bind 12 side 29 linje 9

◀ **I, hvis Opholdssted blev Eder anviist mellem Gravene** : hentydning til Mark 5,2-3, hvor Jesus møder en mand, der lever i gravhulerne: »Og der han [da Jesus] traadte ud af Skibet, mødte ham strax et Menneske fra Gravene, som havde en ureen Aand. Han havde sin Bolig i Gravene, og Ingen kunde binde ham, end ikke med Lænker« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 29 linje 12

◀ **Samfund** : fællesskab.

I trykt udgave: Bind 12 side 29 linje 14

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 29 linje 15

◀ **svinger af** : bryder af, drejer bort.

I trykt udgave: Bind 12 side 29 linje 19

◀ **frelst fra det Onde** : allusion til sidste bøn i Fadervor: »men frels os fra det Onde«; denne version optræder både i dåbsritualet, i ritual for brudevielse og i katekismen i *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 246, s. 261 og s. 290.

I trykt udgave: Bind 12 side 29 linje 28

◀ blev **aabenbar**: synlig, tydelig.

I trykt udgave: Bind 12 side 29 linje 33

◀ **møisomt** : møjsommeligt, besværligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 30 linje 5

◀ **bevinget** Fart: hurtig (og let), hastig, ilende.

I trykt udgave: Bind 12 side 30 linje 6

◀ **Taalmodighedens Gud** : jf. Rom 15,5, hvor Paulus taler om »Taalmodighedens og Trøstens Gud« (NT-1819). Sml. Rom 2,4.

I trykt udgave: Bind 12 side 30 linje 9

◀ de **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 12 side 30 linje 18

◀ **ergo** : lat., altså. I en syllogisme, dvs. en logisk følgeslutning, betegner ordet overgangen fra de to præmisser til den deraf dragne konklusion.

I trykt udgave: Bind 12 side 30 linje 21

◀ **gik til Agters** : fast udtryk: gik tilbage (især i økonomisk henseende).

I trykt udgave: Bind 12 side 30 linje 23

◀ **lige over for** : i forhold til.

I trykt udgave: Bind 12 side 30 linje 25

◀ **ikke knække end mere det bøiede Rør** : hentyder til Matt 12,20, hvor det med et frit citat fra Es 42,3 hedder: »Det knækkede rør sønderbryder han ikke, / den osende væge slukker han ikke, / til han har ført retten til sejr«. – **end**: endnu.

I trykt udgave: Bind 12 side 30 linje 31

◀ **skal han skjule over Dine Synder** : hentyder til 1 Pet 4,8: »Men haver for alle Ting en inderlig Kierlighed til hverandre; thi Kierligheden skal skiule Synders Mangfoldighed« (NT-1819). Jf. også Jak 5,20: »hvo [den] som omvender en Synder fra hans Veis Vildfarelse, han frelser en Siel fra Døden, og skiuler Synders Mangfoldighed« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 30 linje 35

◀ **han er Synderes Ven** : hentyder formentlig til salmen »Jesus han er Synd'res Ven« (1735), den da. biskop og salmedigter H.A. Brorsons gendigtning af »Jesus nimmt die Sünder an!« (1731) af den ty. pietistiske salmedigter J.H. Schrader; alle 23 strofer indledes og afsluttes med »Jesus han er Synd'res Ven«. Jf. især strofe 10: »Jesus han er Synd'res Ven, / Vil sig nu med Magt forbarme, / Strækker ud mod Synderen / Sine milde Arme. / Haster! løber til ham hen! / Jesus han er Synd'res Ven«; strofe 18: »Jesus han er Synd'res Ven, / Ingen Synder da forsage [taber modet], / Prøv kun ret Omvendelsen, / Jesus lindrer vist din Plage. / Haster! løber til ham hen! / Jesus han er Synd'res Ven«; og strofe 22: »Jesus han er Synd'res Ven, / Ingen meer i Synden dvæle, / Hør, hvor raaber Frelseren: / Hid til mig, I arme Sjæle. / Haster! løber til ham hen! / Jesus han er Synd'res Ven«, *Psalmer og aandelige Sange af Hans Adolph Brorson*, udg. af J.A.L. Holm, 2. opl., Kbh. 1838 [1830], ktl. 200, nr. 117, s. 358-364. DDS-2002, nr. 511. Se også Matt 11,19 (51,10).

I trykt udgave: Bind 12 side 30 linje 35

◀ **som den forlorne Søns Fader ventede ... han gaer at søge** : sigter til Jesu lignelse om den fortabte søn i Luk 15,11-32: »En Mand havde to Sønner. Og den yngste af dem sagde til Faderen: Fader, giv mig den Deel af Eiendommen, som mig tilfalder. Og han skiftede [delte] Godset imellem dem. Og ikke mange Dage derefter samlede den yngre Søn alt Sit, og drog udenlands, til et Land langt borte, og ødte [bortødslede] der sit Gods i et overdaadigt Levnet. Men der [da] han havde fortæret alt det, han eiede, blev en svar [streng] Hunger i det samme Land; og han begyndte at lide Mangel. Og han gik hen, og holdt sig til een af Borgerne der i Landet; og denne sendte ham paa sine Agre, at vogte Sviin. Og han begierede [ønskede kun] at fylde sin Bug med Mask, som Svinene aade; og Ingen gav ham noget. Men han gik i sig selv, og sagde: hvor mange Daglønnere hos min Fader have overflødig Brød [har ikke brød i overflod]? men jeg omkommer af Hunger. Jeg vil staae op, og gaae til min Fader, og sige til ham: Fader! jeg haver syndet mod Himmelen og for dig, og er ikke længer værd, at kaldes din Søn, gjør mig, som een af dine Daglønnere. Og han stod op, og kom til sin Fader. Men der han var endnu langt borte, saa hans Fader ham, og ynkedes inderligen, og løb til, og faldt om hans Hals, og kyssede ham. Men Sønnen sagde til ham: Fader, jeg haver syndet imod Himmelen og for dig, og er ikke længere værd, at kaldes din Søn. Men Faderen sagde til sine Tienere: bærer frem det bedste Klædebon [klædedragt], ifører ham det, og giver ham en Ring paa hans Haand, og Skoe paa Fødderne; og henter den fede Kalv hid, og slagter den, og lader os æde, og være lystige. Thi denne min Søn var død, og er bleven levende igien, og var fortabt, og er funden. Og de begyndte at være lystige. Men hans ældste Søn var paa Marken; og da han kom, og var nær ved Huset, hørte han Musik og Dands. Og han kaldte een af Drengene til sig, og udsurgte, hvad det var? Men han sagde til ham: din Broder er kommen, og din Fader slagtede den fede Kalv, fordi han haver faaet ham karsk [i god behold] igien. Men han blev vred, og vilde ikke gaae ind. Derfor gik hans Fader ud, og bad ham. Men han svarede og sagde til Faderen: see, saa mange Aar tiener jeg dig, og overtraadte end aldrig dit Bud, og du haver aldrig givet mig et Kid, at jeg kunde være lystig med mine Venner. Men da denne din Søn er kommen, som haver fortæret dit Gods med Skiøger, slagtede du den fede Kalv til ham. Men han sagde til ham: min Søn! du er altid hos mig, og alt det, som er mit, er dit. Men man burde at være lystig og glæde sig, fordi denne din Broder var død, og er bleven levende igien, og var fortabt, og er funden« (NT-1819). - **forlorne**: fortabte.

I trykt udgave: Bind 12 side 31 linje 2

◀ **som Hyrden det forvildede Faar** : sigter til Jesu lignelse om det vildfarne el. mistede får i Luk 15,4-6: »Hvilket Menneske af Eder, som haver hundrede Faar, og haver tabt eet af dem, forlader ei de ni og halvfemsindstive i Ørken, og gaaer bort efter det tabte, indtil han finder det? Og naar han haver fundet det, lægger han det paa sine Skuldre med Glæde. Og naar han kommer hjem, sammenkalder han Venner og Naboer, og siger til dem: glæder Eder med mig; thi jeg haver fundet mit Faar, som var tabt« (NT-1819). Se også Matt 18,12-14.

I trykt udgave: Bind 12 side 31 linje 3

◀ **Qvinden efter den tabte Penning** : sigter til Jesu lignelse om den tabte penning i Luk 15,8-10: »Eller hvilken Qvinde, som haver ti Penninge, om hun taber een Penning, tænder ikke et Lys, og feier Huset, og søger med Fliid, indtil hun finder den? Og naar hun haver fundet den, sammenkalder hun Veninder og Naboersker, og siger: glæder Eder med mig; thi jeg haver fundet den Penning, som jeg tabte. Saaledes, siger jeg Eder, bliver der Glæde hos Guds Engle over een Synder, som omvender sig« (NT-1819, som anvender betegnelsen 'forloren Penning' i kapitelsummarieret). - **Penning**: betegnelse (især i ældre da. bibeloversættelser) for mønt af mindre værdi.

I trykt udgave: Bind 12 side 31 linje 3

◀ **Kommer hid til mig alle I som arbeide ... jeg vil give Eder Hvile** : bearbejdet citat fra Matt 11,28 (13,1).

I trykt udgave: Bind 12 side 32 linje 2

◀ **hiin enkelte Dæmoniske var besat af en stum Aand** : sigter til beretningen i Luk 11,14-23 om samtalen mellem Jesus og folkeskaren om beskyldningen mod ham for at uddrive dæmoner ved dæmonernes fyrste Beelzebul: »Engang var han ved at uddrive en dæmon, som var stum. Da dæmonen var faret ud, begyndte den stumme at tale, og folkeskarerne undrede sig«, v. 14.

I trykt udgave: Bind 12 side 32 linje 14

◀ **løsende** : forløsende, befriende.

I trykt udgave: Bind 12 side 33 linje 6

◀ **gaaet dem i Glemme** : blevet glemt af dem, dvs. at de har glemt det.

I trykt udgave: Bind 12 side 33 linje 14

◀ kalde **ad**: på.

I trykt udgave: Bind 12 side 33 linje 16

◀ **Symbolum** : lat., symbol, tegn, mærke.

I trykt udgave: Bind 12 side 33 linje 18

◀ **Skjelnetegnet** : kendemærket.

I trykt udgave: Bind 12 side 33 linje 22

◀ **med salvet Hoved og toet Ansigt** : hentyder til Jesu bjergprædiken, hvor det i talen om faste, Matt 6,17-18, hedder: »Men naar du faster, da salv dit Hoved, og toe [vask] dit Ansigt, at ikke Menneskene skulle [skal] see dig faste, men din Fader, som er i Løndom, og din Fader, som seer i Løndom, skal betale dig aabenbare« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 33 linje 22

◀ **mødig** : tynget, udmattet.

I trykt udgave: Bind 12 side 33 linje 29

◀ **sukker efter** : længes efter.

I trykt udgave: Bind 12 side 33 linje 34

◀ **Kommer hid til mig alle I som arbeide ... jeg vil give Eder Hvile** : bearbejdet citat fra Matt 11,28 (13,1).

I trykt udgave: Bind 12 side 37 linje 1

◀ **procul o procul este profani** : 13,6.

I trykt udgave: Bind 12 side 37 linje 10

◀ **var han ikke Menneske for** : spillet på udtrykket: 'ikke være menneske for', dvs. ikke være i stand til.

I trykt udgave: Bind 12 side 37 linje 12

◀ **den hellige Historie** : beretningen om Jesu liv, lidelse, død og opstandelse, især som den fortælles i de fire evangelier (68,10).

I trykt udgave: Bind 12 side 38 linje 7

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 38 linje 10

◀ **Hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 38 linje 16

◀ **den Jesus Christus, som sidder i Herlighed hos Faderens Høire** : dvs. på sædet ved Guds højre hånd, jf. fx Matt 26,64 (40,26); Mark 16,19; ApG 7,55-56 (NT-1819) og 2. art. i Den apostolske Trosbekendelse, hvor det om Jesus Kristus bekendes: »siddende ved Guds, den almægtige Faders, høire Haand«, *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 290.

I trykt udgave: Bind 12 side 38 linje 18

◀ **han er idag og igaar den Samme** : hentyder til Hebr 13,8: »Jesus Kristus er den samme i går og i dag og til evig tid.«

I trykt udgave: Bind 12 side 38 linje 21

◀ **den Jesus Christus, der fornede sig selv og tog en Tjeners Skikkelse paa** : hentyder til Kristushymnen i Fil 2,6-11, hvor Paulus skriver om Jesus Kristus: »han forringede sig selv, i det han tog en Tjeners Skikkelse paa, og blev Mennesker liig, og da han var funden i Skikkelse, som et Menneske, fornede han sig selv«, v. 7-8 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 38 linje 22

◀ **ham, der har sagt, at han vil komme igjen i Herlighed** : se fx Jesu ord til disciplene, Matt 16,27: »Menneskesønnen skal komme i sin faders herlighed sammen med sine engle«; se også Matt 24,30; 25,31 (17,19); Mark 13,26; Luk 21,27.

I trykt udgave: Bind 12 side 39 linje 2

◀ **i hans Fornedrelses Stand** : 17,17.

I trykt udgave: Bind 12 side 39 linje 9

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 39 linje 22

◀ **betræffende** : der angår.

I trykt udgave: Bind 12 side 39 linje 32

◀ **naar det behager Gud** : spiller formentlig på Sl 115,3: »Men vor Gud er i Himlene, han gør alt, hvad ham behager« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 12 side 39 linje 34

◀ **et Incognito** : egl. uden at være kendt; en forklædning. Udtrykket betegner oftest den hemmeligholdelse af identitet, som især fyrstelige personer benytter, når de fx på en rejse ikke vil genkendes.

I trykt udgave: Bind 12 side 39 linje 35

◀ **Paradoxet** : Dette nøglebegreb hos SK findes uddybet i bl.a. *Philosophiske Smuler* (1844), hvor troens genstand skildres som det absolutte paradoks: at Guden som den evige bliver til i tiden som menneske, jf. SKS 4, 242-271.

I trykt udgave: Bind 12 side 40 linje 12

◀ **At et enkelt Menneske er Gud ... siger sig at være Gud** : se fx Matt 11,2-6, hvor Jesus lader Johannes Døber forstå, at han er Gud. I »'Salig Den, som ikke forarges paa mig.' En bibelsk Fremstilling og christelig Begrebsbestemmelse«, nr. II i *Indøvelse i Christendom*, er forargelsen over, at Jesus opfatter sig som Gud, et gennemgående tema, og der tages udgangspunkt i det her anførte bibelsted, jf. fx begyndelsen af kap. B, SKS 12, 103. Se endvidere fx ypperstepræstens forhør i Matt 26,63-64: »jeg besværges dig ved den levende Gud, at du siger os, om du er den Christus, den levende Guds Søn. Jesus sagde til ham: du haver sagt det« (NT-1819). – **det er**: det vil sige. – **siger sig**: hævder, erklærer.

I trykt udgave: Bind 12 side 40 linje 26

◀ **κατ' ἐξοχήν** : gr. (kat' exochēn), i overordentlig grad, 'par excellence'.

I trykt udgave: Bind 12 side 40 linje 27

◀ **den hellige Historie** : 38,7 og 68,10.

I trykt udgave: Bind 12 side 40 linje 32

◀ **vist nok** : sikkert nok.

I trykt udgave: Bind 12 side 41 linje 16

◀ **pro eller contra** : lat., for el. imod.

I trykt udgave: Bind 12 side 41 linje 32

◀ **forskyld** : gøre sig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 12 side 41 linje 36

◀ **μεταβασις εις αλλο γενοσ** : gr. (metábasis eis állo génos), overgang til en anden art el. (begrebs-)sfære; pludseligt spring i en bevisførelse el. argumentation, hvor man på fejlagtig måde giver sig til at tale om noget andet end det, som sagen drejer sig om. Dette almindeligt benyttede udtryk findes i en lignende form hos den gr. filosof Aristoteles, der i *Analytica posteriora*, 1. bog, kap. 7 (75a 38) skriver, at beviser i én videnskab ikke umiddelbart kan overføres til en anden, fx kan geometriske sandheder ikke bevises aritmetrisk.

I trykt udgave: Bind 12 side 41 linje 36

◀ **det (...) er saa**: forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 12 side 42 linje 7

◀ **end** mindre: endnu.

I trykt udgave: Bind 12 side 42 linje 12

◀ **antage feil** : gøre en fejlagtig antagelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 42 linje 29

◀ **har Christus ikke selv sagt sig at være Gud** : 40,26.

I trykt udgave: Bind 12 side 43 linje 3

◀ **bringe ud** : få det resultat frem.

I trykt udgave: Bind 12 side 43 linje 10

◀ **incommensurabelt for** : uensartet el. uforeneligt med.

I trykt udgave: Bind 12 side 43 linje 12

◀ **sætte en Pind for** : sætte en stopper for, standse.

I trykt udgave: Bind 12 side 43 linje 17

◀ **stadset saa overordentlig med** : gjort så meget ud af, skiltet så meget med.

I trykt udgave: Bind 12 side 43 linje 28

◀ **Seminarist** : elev på et lærerseminarium el. seminarieuddannet lærer; nedsættende om en halvdannet person, halvstuderet røver.

I trykt udgave: Bind 12 side 43 linje 36

◀ **Assertum** : lat., hævde, påstand.

I trykt udgave: Bind 12 side 44 linje 12

◀ **tilgavns** : grundigt, omhyggeligt, fuldt ud.

I trykt udgave: Bind 12 side 44 linje 23

◀ **at skaffe** : at gøre.

I trykt udgave: Bind 12 side 44 linje 34

◀ **næstendeels** : næsten, nærmest.

I trykt udgave: Bind 12 side 44 linje 34

◀ **Gjenkomst i Herlighed** : 39,2 og 17,19.

I trykt udgave: Bind 12 side 44 linje 36

◀ **saa smaat** : i en vis udstrækning, nogenlunde.

I trykt udgave: Bind 12 side 45 linje 1

◀ **Han fornede sig** : 38,22.

I trykt udgave: Bind 12 side 45 linje 5

◀ **blev svøbt i Pjalter** : hentyder til beretningen om Jesu fødsel i Luk 2,1-7, hvor det fortælles, at Jomfru Maria fødte Jesus i en stald, svøbte ham og lagde ham i en krybbe. At Jesusbarnet skulle være svøbt i pjalter el. klude, skyldes senere tiders gendigtning af den nytestamentlige beretning, jf. fx H.A. Brorsons julesalme »Frisk op! endnu en Gang« (1732), hvor det i 6. strofe hedder: »Jeg har i Stalden funden / Min Skat i Pjalter bunden«, *Troens rare Klenodie, i nogle aandelige Sange fremstillet af Hans Adolph Brorson*, udg. af L.C. Hagen, Kbh. 1834, ktl. 199, s. 19. DDS-2002, nr. 103 (4. strofe).

I trykt udgave: Bind 12 side 45 linje 5

◀ **Omhæng** : egl. hvad der er hængt omkring noget til dækning el. pynt, især om gardiner o.l., hængt omkring en seng o.l.

I trykt udgave: Bind 12 side 45 linje 13

◀ **mageløs (...) mageløst** : udtrykkene indikerer, at der alluderes til N.F.S. Grundtvig, der anvendte ordet 'mageløs' utallige gange, og dermed formentlig også til grundtvigianerne.

I trykt udgave: Bind 12 side 45 linje 16

◀ **mærkeligt** : bemærkelsesværdigt, påfaldende.

I trykt udgave: Bind 12 side 45 linje 24

◀ **Mærkelighed** : bemærkelsesværdighed, særkende, ejendommelighed.

I trykt udgave: Bind 12 side 45 linje 26

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 45 linje 26

◀ **hine Herlige** : fast udtryk for de kristne martyrer, der i kristendommens første århundreder blev henrettet pga. deres kristne tro og bekendelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 46 linje 18

◀ **aabenbart** : åbenlyst, tydeligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 46 linje 20

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 46 linje 20

◀ **mundus, qvi vult decipi** : lat., 'verden, som vil bedrages'. Vendingen spiller på den lat. talemåde »mundus vult decipi« ('verden vil bedrages'), der ofte ledsages af et »decipiatur ergo« ('lad den da bedrages'). I sine heltehistorier (1739) fortæller Holberg, at kardinal G.P. Caraffa (den senere pave Paul IV) »udi en Procession uddelte Velsignelse med Haanden, men med Munden paa samme Tid mumlede idelig disse Ord: Mundus vult decipi, decipiatur!« Jf. *Adskillige store Heltes (...) sammenlignede Historier og Bedrifter* bd. 1, i *Ludvig Holbergs udvalgte Skrifter*, udg. af K.L. Rahbek, bd. 1-21, Kbh. 1804-14; bd. 9, 1806, s. 86. Sætningen, der ofte er anvendt, bl.a. af Luther, tillægges gerne kejser Neros hofmand Cajus Arbiter Petronius (1. årh.), el. Sebastian Brant (1457/58-1521; *Narrenschiff*, 65).

I trykt udgave: Bind 12 side 46 linje 22

◀ **urgere** : lægge (yderligere) vægt på; videreføre, uddybe.

I trykt udgave: Bind 12 side 46 linje 25

◀ **erkjendt** : anerkendt, påskønnet.

I trykt udgave: Bind 12 side 46 linje 28

◀ **ihjelslagen som en Forbryder** : allusion til korsfæstelsen af Jesus sammen med to forbrydere, jf. fx Matt 27. – **ihjelslagen**: slået ihjel, dræbt.

I trykt udgave: Bind 12 side 46 linje 29

◀ **hiin Slægt** : denne samtids mennesker, jøderne.

I trykt udgave: Bind 12 side 47 linje 5

◀ **den hellige Historie** : 38,7 og 68,10.

I trykt udgave: Bind 12 side 47 linje 8

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 12 side 47 linje 12

◀ **formastede sig til (...) at sige** : hovmodigt indlod sig på at sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 47 linje 14

◀ **Gud vælger at lade sig føde i Ringhed** : 38,22.

I trykt udgave: Bind 12 side 47 linje 31

◀ **han, der holder alle Muligheder i sin Haand** : hentydning til Matt 19,26, hvor Jesus siger: »For mennesker er det umuligt, men for Gud er alting muligt.«

I trykt udgave: Bind 12 side 47 linje 32

◀ **ifører sig den ringe Tjeners Skikkelse** : hentyder til v. 7 i Kristushymnen i Fil 2,6-11 (38,22).

I trykt udgave: Bind 12 side 47 linje 32

◀ hvad de **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 12 side 47 linje 34

◀ **sige, at den Forfølgelse, Christus leed, udtrykker noget Tilfældigt** : sml. journaloptegnelsen NB2:37, fra maj el. juni 1847: »Xsti [Kristi] Død er Produktet af to Faktorer, og Jødernes Skyld, item [ligeledes] Verdens Ondskab overhovedet konstateret. Da Xstus var Gud-Msket [mennesket] saa kan det at han blev korsfæstet ikke betyde, at Jøderne tilfældigviis den Gang vare demoraliserede, og at Xstus saaledes kom, om jeg saa tør sige, i et uheldigt Øieblik. Nei Xsti Skjebne er et Evigt, angiver Mske-Slægtens [menneskeheden] Vægtfylde, det vil gaae Xstus til enhver Tid saa [således]. Xstus kan aldrig udtrykke noget Tilfældigt.« SKS 20, 156,7-9.

I trykt udgave: Bind 12 side 48 linje 3

◀ **Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 48 linje 11

◀ den **Slægt**: generation af mennesker.

I trykt udgave: Bind 12 side 48 linje 12

◀ **»Sandheden«** : hentyder til Joh 14,6, hvor Jesus siger om sig selv: »Jeg er vejen og sandheden og livet«.

I trykt udgave: Bind 12 side 48 linje 21

◀ **Paradoxet** : 40,12.

I trykt udgave: Bind 12 side 49 linje 7

◀ **tog (...) hen** : bemægtigede sig.

I trykt udgave: Bind 12 side 49 linje 9

◀ **vendte og skrabe** : fast udtryk, jf. fx St. St. Blichers digt »Avertissement«, hvor det hedder: »Ved gamle Tanker at vende og skrabe paany – Skal ingen poetisk Skrædder skabe sig Ry«, optrykt i *Nye Digte* bd. 1-2, udg. af P.L. Møller, Kbh. 1847; bd. 2, s. 206.

I trykt udgave: Bind 12 side 49 linje 9

◀ **betryggede** : garanterede.

I trykt udgave: Bind 12 side 49 linje 9

◀ **som Fod i Hose** : talemåde, bl.a. optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (24,30) bd. 1, s. 233.

I trykt udgave: Bind 12 side 49 linje 11

◀ **naturligt** : naturligvis.

I trykt udgave: Bind 12 side 49 linje 11

◀ **Søndags-Vævlen**: ævlen el. vrøvlen.

I trykt udgave: Bind 12 side 49 linje 13

◀ **uskatteerlige** : uvurderlige.

I trykt udgave: Bind 12 side 49 linje 14

◀ **Godmand** : egl. hovedpersonen i K.T. Thiemes børnebog *Godmand eller den danske Børneven* [ty. 1789, da. 1798 og flere gange senere]; en overdreven brav, hjertelig og tåbelig mand.

I trykt udgave: Bind 12 side 49 linje 17

◀ **ergo** : lat., altså. I en syllogisme, dvs. en logisk følgeslutning, betegner ordet overgangen fra de to præmisser til den deraf dragne konklusion.

I trykt udgave: Bind 12 side 49 linje 22

◀ **som det blev sagt om en Oversætter ... »for samvittighedsfuld«** : Kilden er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 12 side 49 linje 29

◀ **blødagtig** : blød, magelig, forvænt.

I trykt udgave: Bind 12 side 49 linje 31

◀ **hine Indbydelsens Ord** : 13,1.

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 4

◀ **fra Herligheden** : 38,18.

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 4

◀ **taget forfængelig** : misbrugt på en letfærdig måde, vanhelliget.

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 6

◀ **er saa** : forholder sig sådan.

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 6

◀ **kommer hid** : kom herhen (13,1).

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 8

◀ **som var det saa ganske ligefrem til** : dvs. som var det uden videre muligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 8

◀ **at der løb en Mængde til** : dvs. at en mængde stimlede sammen. Se fx Mark 9,25: »Folket løb til« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 9

◀ **løbe blot med Liimstangen** : hentyder til talemåden 'at løbe med limstangen' i betydningen: løbe med en forkert besked, gå galt i byen, holdes for nat. Jf. E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (24,30) bd. 1, s. 665.

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 10

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 11

◀ **det ringe Menneske** : 38,22.

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 15

◀ **født af en foragtet Jomfru** : hentyder formentlig til, at jomfru Maria var foragtet, fordi hun var blevet med barn uden at være gift (60,19).

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 15

◀ **hans Fader en Tømmermand** : se Matt 13,55, hvor Jesu far, Josef, kaldes en 'Tømmermand' (NT-1819), dvs. tømrer. Se også fx S.B. Hersleb *Lærebog i Bibelhistorien. Udarbejdet især med Hensyn paa de høiere Religionsklasser i de lærde Skoler*, 3. opl., Kbh. 1826 [1812], ktl. 186 og 187 (forkortet *Lærebog i Bibelhistorien*), hvor det fortælles, at Guds engel sendtes til »Maria af Davids Huus, der var trolovet med Tømmermanden Joseph ogsaa af Davids Æt«, s. 174.

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 16

◀ **derhos** : desuden, ydermere.

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 17

◀ **Olie i Ilden** : fast udtryk om at bringe lidenskaber til at blusse voldsomt op.

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 18

◀ **sagde sig at være Gud** : 40,26.

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 18

◀ **Samfund** : fællesskab, omgang.

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 22

◀ **salig Den, som ikke forarges paa mig** : citat fra Matt 11,6 (18,3).

I trykt udgave: Bind 12 side 50 linje 25

◀ **tage (...) hen** : bemægtige sig, tage.

I trykt udgave: Bind 12 side 51 linje 1

◀ **phantastisk** : som beror på fantasteri.

I trykt udgave: Bind 12 side 51 linje 2

◀ **med tolv stakkels Disciple af den simpleste Classe i Folket** : If. evangelierne var adskillige af de tolv disciple (apostle) fiskere, jf. Matt 4,18-22, mens fx Matthæus var tolder, jf. Matt 9,9.

I trykt udgave: Bind 12 side 51 linje 8

◀ **en Tid lang** : fast udtryk: et længere stykke tid, nogen tid.

I trykt udgave: Bind 12 side 51 linje 9

◀ **senere kun i Selskab med Syndere, Toldere, Spedalske, Afsindige** : sigter til adskillige beretninger i

de tre første evangelier om, at Jesus omgikkes mennesker, der var udstødt og foragtet af samfundet. Således nævnes Simon den Spedalske, som Jesus besøgte, da han var i Betania, jf. Matt 26,6. I Luk 17,11-19 berettes om helbredelsen af ti spedalske. Der er i NT talrige eksempler på, at Jesus helbreder folk, hvis sygdomme tænkes forårsaget af dæmoner, dvs. onde ånder (jf. fx Matt 9,32-34); selve udtrykket 'afsindig' benyttes ikke i NT. Toldere var i alm. omdømme foragtet (173,10) og omtales i NT ofte sammen med syndere (jf. fx Matt 9,10-11; 11,19 og Luk 5,30; 15,1), med skøger (jf. Matt 21,31-32), med røvere, uretfærdige og horkarle (jf. Luk 18,11). I Matt 11,19 refererer Jesus, at folk om ham siger, at han er »ven med toldere og syndere«.

I trykt udgave: Bind 12 side 51 linje 10

◀ **Ære, Liv og Gods** : alm. juridisk formulering, der også kendes fra Martin Luthers salme »Vor Gud han er så fast en borg« (1529; da. 1533), optaget i J.P. Mynsters oversættelse som den sidste salme uden nummer i hans *Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog, Kbh. 1845*, bag i *Evangelisk-christelig Psalmebog til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt, Kbh. 1845 [1798]*, ktl. 197, s. 58, hvor 4. strofe slutter således: »Og tage de vort Liv, / Gods, Ære, Barn og Viv, / Lad fare i Herrens Navn! / Dem bringer det ei Gavn, / Guds Rige vi beholde.« DDS-2002, nr. 336.

I trykt udgave: Bind 12 side 51 linje 11

◀ **blive udelukket af Synagogen** : hentyder til Joh 9,22, hvor jøderne har besluttet, »at den, der bekendte Jesus som Kristus, skulle udelukkes af synagogen.« I Joh 9,1-7 findes beretningen om, hvordan Jesus helbreder et menneske, der er født blind, og i Joh 9,8-34 berettes, hvordan den helbredte blev udstødt af synagogen, da han ikke ville undsige Jesus. I et eksemplar af *Vor Herres og Frelsers Jesu Christi Nye Testamente*, Kbh. 1820, indbundet i tolv tynde, fortløbende paginerede hefter, ktl. 21-32, har SK knyttet følgende bemærkning til Joh 9: »v. 21. og fl. Her seer man atter et Exempel paa, hvor farligt det var i Samtidighed at blive hjulpet af Xstus [Kristus], at det næsten var større Fare end at beholde sin legemlige Lidelse«, s. 274 (*Pap. VIII 2 C 3,53*). Frygten for således at blive udstødt findes også udtrykt i Joh 12,42: »Ikke desto mindre kom mange, endog af Rådets medlemmer, til tro på ham. Men på grund af farisæerne bekendte de det ikke, for ikke at blive udelukket af synagogen.« Se endelig Joh 16,2 (123,9).

I trykt udgave: Bind 12 side 51 linje 12

◀ **var døv og blind og halt og spedalsk o. s. v. o. s. v.** : hentyder til Jesu mange helbredelser, jf. fx Matt 11,5, hvor Jesus beder disciplene sige til Johannes Døber, hvad de ser: »Blinde see og Halte gaae, Spedalske renses og Døve høre, Døde staae op, og Evangelium prædikes for Fattige« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 51 linje 14

◀ **Samfundet** : omgangen, fællesskabet.

I trykt udgave: Bind 12 side 51 linje 19

◀ **en pyntelig Mand i Silke** : dvs. en præst, især en biskop, hvis ornat er af silkestof, broderet af silke o.l. (71,3).

I trykt udgave: Bind 12 side 51 linje 25

◀ **yndelig** : (spøgende) yndigt, nydeligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 51 linje 27

◀ **flyer** : undgår, holder sig borte fra, skyr.

I trykt udgave: Bind 12 side 52 linje 2

◀ **lader mig med Fred** : dvs. lad mig være i fred.

I trykt udgave: Bind 12 side 52 linje 6

◀ **Den, der ... ikke har det Det, hvortil han kan helde sit Hoved** : hentyder til Matt 8,20, hvor Jesus til en, der forsikrer at ville følge ham overalt, siger: »Ræve have Huler, og Himmelens Fugle Reder; men Menneskens Søn haver ikke det, hvortil han kan hælde sit Hoved« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 52 linje 20

◀ **»see hvilket Menneske«** : citat fra Joh 19,5, hvor det fortælles, at Pilatus sagde: »see, hvilket Menneske!« (NT1819), da han førte Jesus med tornekrone og purpurkappe på ud for menneskemængden, efter at han havde ladet ham piske og soldaterne havde hånet ham.

I trykt udgave: Bind 12 side 52 linje 22

◀ **Prøv Dig (...)** selv : allusion til 1 Kor 13,5, hvor Paulus skriver til korintherne: »Ransag jer selv, om I er i troen! Prøv jer selv!« Se også 1 Kor 11,28.

I trykt udgave: Bind 12 side 52 linje 25

◀ **han sagde sig selv at være Gud** : 40,26.

I trykt udgave: Bind 12 side 52 linje 29

◀ **»han bespottes Gud.«** : sigter til Matt 9,3, hvor Jesus har helbredt en lam og tilgivet denne sine synder: »Og see, Nogle af de Skriftkloge sagde ved sig selv: denne bespottes Gud« (NT-1819). Der kan også sigtes til Joh 10,34-36, hvor jøderne vil stene Jesus, fordi han har gjort sig selv til Gud: »Jesus svarede dem: er der ikke skrevet i Eders Lov: jeg haver sagt: I ere Guder? Dersom han kalder dem Guder, til hvilke Guds Ord skede: (og Skriften kan ikke røkes,) sige I da til den, hvem Faderen haver helliget og sendt til Verden: du bespottes Gud, fordi jeg sagde: jeg er Guds Søn?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 52 linje 30

◀ **tage (...)** hen : tage imod.

I trykt udgave: Bind 12 side 53 linje 13

◀ **bespottet, som Skriften tilføier, bespyttet** : hentyder til Luk 18,32, hvor Jesus forudsiger sin lidelse og død med ordene: »Thi han skal overantvordes [overgives til] Hedningerne, og bespottes, forhaanes, og bespyttes« (NT-1819). Endvidere til, at de mænd, der holdt Jesus bevogtet inden forhøret i Rådet, 'bespottede' ham, se Luk 22,63.65 (NT-1819); at Jesus blev 'bespottet' af den rom. statholders soldater, se Matt 27,29.31 (NT-1819); at de, der gik forbi den korsfæstede Jesus, 'bespottede' ham, se Matt 27,39; at ypperstepræsterne sammen med de skriftkloge og de ældste 'bespottede' ham, mens han hang på korset, se Matt 27,41; og at den ene af de to røvere 'bespottede' ham, se Luk 23,39. Og endelig til, at nogle begyndte at 'bespytte' Jesus under forhøret af ypperstepræsterne i Rådet, se Mark 14,65 (NT-1819); og at Jesus blev 'bespyttet' af den rom. statholders soldater, se Mark 15,19 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 53 linje 19

◀ **de Samtidige** : sml. kap. IV (»Den samtidige Discipels Forhold«) i *Philosophiske Smuler* (1844), i SKS 4, 258-271.

I trykt udgave: Bind 12 side 53 linje 22

◀ **gjør videre Ophævelse over** : gør noget postyr ud af.

I trykt udgave: Bind 12 side 53 linje 29

◀ **virkelig** : modsat titulær; hentydning til den borgerlige rangforordning, hvor der skelnes ml. fx en (titulær) kammerråd og en *virkelig* kammerråd.

I trykt udgave: Bind 12 side 53 linje 32

◀ **Kræmmersvend** : person, der forhandler kram, dvs. varer, som sælges en detail fra en butik (krambod). I overført betydning betegner 'kram' noget ubetydeligt, dårligt, værdiløst.

I trykt udgave: Bind 12 side 53 linje 33

◀ **er ikke en suur Sild værd** : talemåde med betydningen: er ingenting værd.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 6

◀ **den fornærede Jesus Christus** : 17,17.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 10

◀ **et ringe Menneske** : 38,22.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 10

◀ **født af en foragtet Jomfru** : 50,15.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 10

◀ **hans Fader en Tømmermand** : 50,16.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 11

◀ **Guds udvalgte Folk ... for Land og Folk** : If. GT var Israel Guds udvalgte folk, som han sluttede pagt med, jf. fx 2 Mos 19,5-6 og 5 Mos 7,6. I GT, især hos profeterne, findes der forskellige forestillinger om et kommende messiansk fredsrige, se fx Es 11 og 65,17-25. Der kan også være tænkt på, at jøderne på Jesu tid tolkede de gammeltestamentlige profetier om den ventede Messias (hebr., den salvede) som en jordisk konge, der skulle befri dem fra den rom. besættelsesmagt, se fx Joh 6,15 og 18,33ff.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 13

◀ **Derimod svarer den mere til gamle Spaadomme** : hentyder til de såkaldte messianske steder i GT, fx Es 52-53 med profetien om Herrens lidende tjener.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 17

◀ **en Forgænger har henledt Opmærksomheden paa ham** : hentyder til Johannes Døber, jf. fx beskrivelsen af Johannes Døber i ørkenen, Matt 3,1-12; Mark 1,1-8; Luk 3,1-20; og Joh 1,19-28.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 19

◀ **afgjort** : i højeste grad.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 20

◀ **ved Under og Tegn, om hvilke der bliver Tale i hele Landet (...) omgiven af en talløs Menneske-Vrimmel** : se fx beretningen i Matt 4,23-25: »Jesus gik omkring i hele Galilæa, underviste i deres synagoger, prædikede evangeliet om Riget og helbredte al sygdom og lidelse blandt folket. Og rygtet om ham nåede ud i hele Syrien, og de kom til ham med alle, der led af forskellige sygdomme og var plaget af lidelser, og med besatte, månesyge og lamme, og han helbredte dem. Og store folkeskarer fulgte ham fra Galilæa og Dekapolis, Jerusalem og Judæa og fra den anden side af Jordan.« Se også Mark 1,28. – **Under og Tegn:** 18,1.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 20

◀ **Alt hvad der kan gaae, ja endog hvad der kun kan krybe** : spiller på det faste udtryk: 'alt hvad der kan krybe og gå', dvs. alle mennesker.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 23

◀ **gjøre Opbud** : overgive sig, erklære sig fallit.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 26

◀ **rivende** : overvældende stor.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 26

◀ **krydsende** : mangfoldige, modsatrettede, indviklede.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 27

◀ **Udergjøreren** : den, der gør undere, mirakler.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 27

◀ **hvortil han kan helde sit Hoved** : 52,20.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 28

◀ **trække til** : tiltrække.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 30

◀ **opvarme det** : serverer det (ligesom opvarmet mad), gentager det på en triviell måde.

I trykt udgave: Bind 12 side 54 linje 31

◀ **naar han bliver Konge** : 54,13. Se også beretningen i Joh 6,14-15, hvor det fortælles, at de fem tusind,

som Jesus havde bespist i ørkenen, ville tvinge ham med sig for at gøre ham til konge.

I trykt udgave: Bind 12 side 55 linje 8

◀ **Antaget *og***: også, tillige.

I trykt udgave: Bind 12 side 55 linje 13

◀ **holde ham til Gode** : bære over med.

I trykt udgave: Bind 12 side 55 linje 16

◀ **det at være Alles Tjener** : hentyder til Matt 20,28, hvor Jesus siger, at »Menneskesønnen ikke er kommet for at lade sig tjene, men for selv at tjene og give sit liv som løsesum for mange.«

I trykt udgave: Bind 12 side 55 linje 28

◀ **røber et saa dybt Indblik i det menneskelige Hjerte** : hentyder til Jesus (el. Gud) som 'hjertekenderen', jf. fx Luk 16,15, hvor Jesus siger til farisæerne: »Gud kender jeres hjerte«, eller ApG 15,8, hvor Peter taler om »Gud, som kender hjerterne«.

I trykt udgave: Bind 12 side 55 linje 35

◀ **Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 56 linje 8

◀ **kosteligste** : mest kostbare.

I trykt udgave: Bind 12 side 56 linje 9

◀ **at holde det Mindste paa sig selv** : at hævde sig selv det mindste.

I trykt udgave: Bind 12 side 56 linje 12

◀ **thi han indbyder jo kun dem, som ... ere besværede** : 13,1.

I trykt udgave: Bind 12 side 56 linje 15

◀ **simplement** : fr., simpelt, ligefremt.

I trykt udgave: Bind 12 side 56 linje 17

◀ **at han anseer sig selv for at være Gud** : 40,26.

I trykt udgave: Bind 12 side 56 linje 19

◀ **Men han er allerede over 30 Aar** : På SKs tid var det en udbredt kirkelig opfattelse, at Jesus var 30 år gammel, da han blev døbt af Johannes Døber, og at hans offentlige virke strakte sig over tre år. Jf. G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch zum Handgebrauch für Studierende, Candidaten, Gymnasiallehrer und Prediger*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1833-38 [1820], ktl. 70-71 (forkortet *Biblisches Realwörterbuch*); bd. 1, s. 654-667, hvor der gøres rede for, at Jesu offentlige virksomhed if. de tre første evangelier kun strakte sig over et års tid, men if. Johannesevangeliet over ca. tre år.

I trykt udgave: Bind 12 side 56 linje 21

◀ **det usikkreste Parti, man overhovedet kan tage** : dvs. den mest usikre afgørelse, som man overhovedet kan træffe.

I trykt udgave: Bind 12 side 56 linje 25

◀ **mauvais sujet** : fr., slet menneske.

I trykt udgave: Bind 12 side 56 linje 29

◀ **rørlig Eiendom** : el. 'rørlig gods', dvs. ejendom el. ejendele, der kan bevæges, flyttes, løsøre (juridisk udtryk).

I trykt udgave: Bind 12 side 57 linje 1

◀ **betræffende** : angående, med hensyn til.

I trykt udgave: Bind 12 side 57 linje 5

◀ **Styrelsen** : dvs. Guds styrelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 57 linje 8

◀ **kaste sine Perler for Sviin** : hentyder til Matt 7,6, hvor Jesus i sin bjergprædiken siger: »Giv ikke hunde det hellige, og kast ikke jeres perler for svin, for at de ikke skal trampe dem ned med deres ben og så vende sig om og sønderrive jer.«

I trykt udgave: Bind 12 side 57 linje 10

◀ **hans udelukkende Eiendom** : hans ejendom ene og alene, kun hans ejendom.

I trykt udgave: Bind 12 side 57 linje 17

◀ **Kunde man liste sig til ham om Natten** : hentyder til beretningen om Nikodemus, der – formentlig af frygt for de ledende jøder – opsøgte Jesus om natten, Joh 3,2.

I trykt udgave: Bind 12 side 57 linje 18

◀ **und zwar** : ty., og vel at mærke.

I trykt udgave: Bind 12 side 57 linje 20

◀ **det lover jeg for** : det garanterer jeg.

I trykt udgave: Bind 12 side 57 linje 21

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 57 linje 24

◀ **am Ende** : ty., til sidst, i sidste ende.

I trykt udgave: Bind 12 side 57 linje 24

◀ **narre ham det fra** : franarre ham det.

I trykt udgave: Bind 12 side 57 linje 24

◀ **tjenligt** : formålstjenligt, gavnligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 57 linje 34

◀ **ret tilgavns** : rigtig grundigt, fuldt ud.

I trykt udgave: Bind 12 side 57 linje 34

◀ **Tilsætning** : tilføjelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 57 linje 36

◀ **saa dum, at man kan løbe Døre op med ham** : talemåde, egl. så tykpandet, at ens hovedskal kan holde til, at man støder en dør op med den. Talemåden findes optegnet i »Grundtvigs Samling af Danske Ordsprog og Mundheld, anmeldt og forøget« af J.F. Fenger i *For Literatur og Kritik* bd. 6, Odense 1848, s. 274-308; s. 282; sml. E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (24,30) bd. 1, s. 142.

I trykt udgave: Bind 12 side 58 linje 3

◀ **være paa Pinde** : talemåde med betydningen: være til disposition, være parat til at hjælpe.

I trykt udgave: Bind 12 side 58 linje 5

◀ **4 B** : 4 skilling; fast udtryk om småpenge. Den da. møntfod var ved forordning af 31. juli 1818 delt i rigsdaler (egl. rigsbankdaler), mark og skilling, sådan at der gik 6 mark på en rigsdaler og 16 skilling på en mark; på 1 rigsdaler gik således 96 skilling.

I trykt udgave: Bind 12 side 58 linje 9

◀ **beregnet paa** : bestemt til.

I trykt udgave: Bind 12 side 58 linje 14

◀ **Farniente** : jf. det ital. udtryk 'dolce far niente', egl. 'blidt gøre ingenting', dvs. uvirksomhed, dagdriveri.

I trykt udgave: Bind 12 side 58 linje 15

◀ **tjener Penge som Græs** : talemåde med betydningen: tjener penge i stor mængde.

I trykt udgave: Bind 12 side 58 linje 17

◀ **at blive udleet, bespottet o. s. v.** : 53,19.

I trykt udgave: Bind 12 side 58 linje 20

◀ **kagstrøgen** : dvs. pisket ('strøget') med ris, mens man (den dømte) står bundet til en pæl kaldet 'kagen'; på SKs tid anvendtes kagstrygning stadigvæk som afstraffelsesmiddel.

I trykt udgave: Bind 12 side 58 linje 23

◀ lad det **være saa**: forholde sig således.

I trykt udgave: Bind 12 side 58 linje 30

◀ **betræffende** : hvad angår.

I trykt udgave: Bind 12 side 58 linje 34

◀ **han siger sig at være Gud** : 40,26.

I trykt udgave: Bind 12 side 58 linje 34

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 59 linje 8

◀ **Den Myndighed, med hvilken han siges at lære** : hentyder til Matt 7,28-29, der danner afslutningen på Jesu bjergprædiken: »Da Jesus var færdig med denne tale, var skarerne slået af forundring over hans lære; for han underviste dem som en, der har myndighed, og ikke som deres skriftkloge.«

I trykt udgave: Bind 12 side 59 linje 12

◀ **fixe Idee** : overdreven, falsk forestilling; tvangstanke.

I trykt udgave: Bind 12 side 59 linje 16

◀ **Slægt** : generation, tid.

I trykt udgave: Bind 12 side 59 linje 19

◀ **llingen** : regn- el. haglbygen med kraftig vind osv.; uvejret.

I trykt udgave: Bind 12 side 59 linje 26

◀ **forskylder** : gør sig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 12 side 59 linje 34

◀ **Verdens-Regjeringen** : se kap. 2, »Om Guds Gierninger«, afsnit 2, § 3: »Gud, som er Verdens Herre og Regent, bestyrer med Viisdom og Godhed, hvadsomhelst der skeer i Verden, saa at baade det Gode og det Onde faaer et saadant Udfald, som han finder tienligst [gavnligst]«, i *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler* (af N.E. Balle og C.B. Bastholm, gerne omtalt som *Balles Lærebog*), Kbh. 1824 [1791], ktl. 183, s. 23. Se også kap. 2, afsnit 2, § 5: »Hvad der møder os i Livet, enten det er sørgeligt eller glædeligt, bliver os tilskicket af Gud i de bedste Hensigter, saa at vi altid have Aarsag til at være fornøiede med hans Regjering og Bestyrelse«, s. 24f.

I trykt udgave: Bind 12 side 59 linje 35

◀ **tumultuarisk** : el. tumultarisk, tumultagtigt.

I trykt udgave: Bind 12 side 59 linje 35

◀ **Verdens-Udviklingen er ikke ... men evolutionair** : hentyder formentlig til det politiske røre i 1848, hvor der bl.a. lød tale om en socialistisk/kommunistisk revolution; Fr. Engels og K. Marx' *Det kommunistiske Manifest* udkom fx i feb. 1848.

I trykt udgave: Bind 12 side 59 linje 36

◀ **erkjende** : anerkende.

I trykt udgave: Bind 12 side 60 linje 4

◀ **sit Creditiv** : sin fuldmagt.

I trykt udgave: Bind 12 side 60 linje 6

◀ **Ballotationen** : afstemningen (egl. en sådan, hvor valget gennemføres med (hvide og sorte) kugler i stedet for stemmesedler).

I trykt udgave: Bind 12 side 60 linje 7

◀ **Duplicitet** : dobbelthed, tvetydighed.

I trykt udgave: Bind 12 side 60 linje 9

◀ **hvortil** : hvorfor, til hvilken gavn.

I trykt udgave: Bind 12 side 60 linje 12

◀ **Fiskere og Professionister** : sigter til Jesu disciple (apostle) (51,8). – **Professionister**: håndværkere.

I trykt udgave: Bind 12 side 60 linje 17

◀ **han er et uægte Barn** : hentyder formentlig til, at Jesu mor, Maria, var blevet med barn, inden hun havde været sammen med sin forlovede, Josef. Og da han var en retsindig mand, der ikke ville bringe vanry over hende, besluttede han at skille sig fra hende i stilhed. Mens han overvejede det, viste en engel sig for ham i en drøm og forklarede, at Maria skulle føde et barn, som var undfanget ved Helligånden, og at han skulle give det navnet Jesus. Da han vågnede gjorde han, som englen havde befalet ham, og han tog Maria til sig som sin hustru. Se Matt 1,18-24.

I trykt udgave: Bind 12 side 60 linje 19

◀ **ikke at sætte en ny Lap paa et gammelt Klædebon** : hentyder til Matt 9,16: »Ingen sætter en Klud af nyt Klæde paa et gammelt Klædebon [klædedragt], thi Kluden river Noget fra Klædebonnet, og Hullet bliver værre« (NT-1819). Luther gengiver verset således: »Niemand flickt ein altes Kleid mit einem Lappen von neuem Tuch; denn der Lappe reißt doch wieder vom Kleide, und der Riß wird ärger«, jf. *Die Bibel oder die ganze heilige Schrift nach der deutschen Übersetzung Dr. Martin Luthers mit einer Vorrede vom Dr. Hüffel*, Karlsruhe og Leipzig 1836, ktl. 3 (forkortet *Die Bibel nach der deutschen Übersetzung Dr. Martin Luthers*).

I trykt udgave: Bind 12 side 60 linje 20

◀ **Katastrophe** : omvending, omslag; i forbindelse med dramatik den afgørende vending i handlingen, hvorved knuden løses.

I trykt udgave: Bind 12 side 60 linje 27

◀ **løse og ledige** : som ikke har fast arbejde, frie og ubundne.

I trykt udgave: Bind 12 side 60 linje 32

◀ **intet mindre end** : alt andet end.

I trykt udgave: Bind 12 side 60 linje 33

◀ bliver **aabenbar**: synlig, tydelig.

I trykt udgave: Bind 12 side 60 linje 34

◀ **hans Forgænger** : sigter til Johannes Døber (54,19).

I trykt udgave: Bind 12 side 60 linje 35

◀ **han var kun Eet: Dommeren** : hentyder til Johannes Døbers domsforkyndelse, jf. Matt 3,7-12.

I trykt udgave: Bind 12 side 60 linje 36

◀ **Philosophen** : Af terminologien i den følgende passage, som SK har tilføjet sit oprindelige manuskript (se tekstredigeringen, s. 68), fremgår, at der er tale om en hegeliansk filosof.

I trykt udgave: Bind 12 side 61 linje 7

◀ **en til den Yderlighed dreven Form ... at repetere eller variere** : Denne tale af en fingeret hegelianer synes at hentyde til H.L. Martensens famøse forord til *Den christelige Dogmatik*, Kbh. 1849, ktl. 653 (avterret som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 167, den 19. juli 1849), hvor Martensen – med oplagt reference til SK, som dog ikke nævnes ved navn – skriver, at »de, som ikke føle Drift til sammenhængende Tænkning, men kunne [kan] tilfredsstille sig selv ved at tænke i Strøtanker og Aphorismer, Indfald og Glimt, kunne ogsaa være i deres Ret, naar de for deres eget Vedkommende betragte sammenhængende Erkjendelse som uforuden. Men naar det i den senere Tid begynder at udpræges til et Slags Dogma, at *den* Troende aldeles ikke kan have nogen Interesse for at søge en sammenhængende Erkjendelse af Det, som er ham det Høieste; at *den* Troende ikke kan ville indlade sig paa nogen Speculation over de christelige Sandheder, fordi al Speculation kun er kosmisk, det vil sige: verdslig og hedensk; at *den* Troende maa betragte Begrebet om Troesvidenskab som en Selvmodsigelse, der ophæver den ægte Christendom o. s. v.: da tilstaaer jeg, at saadanne Sætninger, selv naar jeg har hørt eller seet dem fremsatte med det Aandriges Paradoxie, for mig have havt saa lidet Overbevisende, at jeg deri kun kan see en stor Misforstaaelse og en ny, eller rettere sagt, en gammel Misviisning. Saa Meget har jeg deraf kunnet lære: at ligesom der var en Tid, da vi havde ikke Faa iblandt os, som altfor tidligt vare blevne absolute i Viden, saaledes fattes det nu igjen ikke paa Saadanne, som altfor tidligt ere blevne absolute i Troen. Saavidt jeg nemlig formaaer at skjønne, er der kun Een, som fuldkomment svarer til Begrebet om *den* Troende, nemlig hele den almindelige Kirke. Enhver af os Enkelte besidder kun Troen i et vist begrændset Maal og maae vel vogte os for, at vi ikke gjøre vort eget individuelle, maaskee noget eensidige, maaskee endogsaa noget sygelige Troesliv til Regel for alle de Troende«, s. III.

I trykt udgave: Bind 12 side 61 linje 9

◀ **gjør Tegn og Under** : 18,1 og 54,20.

I trykt udgave: Bind 12 side 61 linje 14

◀ **Belærelse** : el. belæring. H.L. Martensen benytter også dette udtryk i sit skrift mod Rasmus Nielsen, der med SKs skrifter var gået til angreb på ham, jf. *Dogmatiske Oplysninger. Et Leilighedsskrift*, Kbh. 1850, ktl. 654 (avterret som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 136, den 13. juni 1850), hvor Martensen skriver, s. 13: »mit Kjendskab til denne vidtløftige Litteratur er, som sagt, kun saare ringe og fragmentarisk, hvad blandt Andet er grundet deri, at jeg baade ifølge mine Studiers Gang og min individuelle Aandsretning er mindre modtagelig for en eksperimenterende Fremstilling af de høieste Sandheder, og fornemmelig søger min Belærelse angaaende disse Sandheder hos saadanne Forfattere, der anvende den ligefremme Meddelelse.«

I trykt udgave: Bind 12 side 61 linje 15

◀ **fatalt** : ubehageligt, uheldigt.

I trykt udgave: Bind 12 side 61 linje 15

◀ **philosophice** : lat., på filosofisk vis, filosofisk.

I trykt udgave: Bind 12 side 61 linje 18

◀ **gaae til Grunde** : efter ty. 'zu Grunde gehen', hegeliansk term, der spiller på den dobbelte betydning, dels at noget tilintetgøres, dels at det fuldendes ved at føres tilbage til sit fundament el. sin grund.

I trykt udgave: Bind 12 side 61 linje 19

◀ **mærkelig** : mærkbar, bemærkelsesværdig.

I trykt udgave: Bind 12 side 61 linje 20

◀ **repeterer Miraklet med de fem smaae Brød** : hentyder formentlig til, at Jesus dels bespiste fem tusind ved at forvandle fem brød og to fisk, så alle blev mætte og der kunne samles tolv kurve fulde med tiloversblevne rester, se Matt 14,13-21; Mark 6,30-44; Luk 9,10-17; og Joh 6,1-15; dels bespiste fire tusind ved at forvandle syv brød og nogle småfisk, så alle blev mætte og der kunne samles syv kurve fulde med tiloversblevne rester, se Matt 15,32-39.

I trykt udgave: Bind 12 side 61 linje 22

◀ **oversee** : se bort fra.

I trykt udgave: Bind 12 side 61 linje 24

◀ **Slægten, det Universelle ... ikke noget enkelt Individ** : hentyder til hegelianismen i almindelighed, eller måske især til den lære om gudmennesket som den hele menneskeslægt, der især blev fremsat af David Friedrich Strauß i *Das Leben Jesu* (1835-36; da. 1842-43) og senere i hans dogmatik, hvor det bl.a. hedder: »Naar man tilskriver Ideen om den guddommelige og menneskelige Naturs Eenhed Realitet, (...) saa vil dette ikke sige, at den maa være blevet virkelig engang i eet Individ, som aldrig før eller senere. Det er slet ikke den Maade, paa hvilken Ideen pleier at virkeliggjøre sig, at udgyde hele sin Fylde i eet Exemplar og at være karrig mod alle andre, at afprøve sig fuldstændigt i hiin Ene, i alle øvrige derimod bestandig blot ufuldstændigt; men den vil udfolde sin Rigdom i en Mangfoldighed af Exemplarer, der gjensidig supplere hverandre, i Afvexlingen af Individuer, der sættes og ophæves. Som Gudmennesket opstilledes da Menneskeheden, og det erklæredes for Nøglen til den hele Christologie, at der som Subject for de Prædicater, hvilke Kirken tillægger Christus, istedetfor et Individuum sættes en Idee, i Betydningen af et reelt Slægtbegreb [jf. *Das Leben Jesu* bd. 2, § 151]«, *Fremstilling af den christelige Troeslære i dens historiske Udvikling og i dens Kamp med den moderne Videnskab*, overs. af H. Brøchner, bd. 1-2, Kbh. 1842-43 [ty. 1840-41], ktl. 803-804; bd. 2, s. 174. Det er Strauß selv, der henviser til sin tidligere, uddybende fremstilling i *Das Leben Jesu*, § 151; se *Jesu Levnet. Kritisk bearbejdet af Dr. David Friedrich Strauß*, overs. af Fr. Schaldemose, bd. 1-2, Kbh. 1842-43; bd. 2, s. 424-427.

I trykt udgave: Bind 12 side 61 linje 27

◀ **Bestialitet** : dyriskhed, ufornuft, afskyelighed.

I trykt udgave: Bind 12 side 61 linje 33

◀ **Liebhaberi** : (efter ty. Liebhaberei), liebhaveri, lidenskabelig dyrkelse af en særinteresse, udsøgt forkærlighed.

I trykt udgave: Bind 12 side 62 linje 1

◀ **bringes i Anslag** : tages (med) i betragtning, medregnes.

I trykt udgave: Bind 12 side 62 linje 1

◀ **Katastrophen** : 60,27.

I trykt udgave: Bind 12 side 62 linje 11

◀ **han gjør ingen Ende fast** : dvs. han fæster ingen ende (som man fæster trådenden efter syning).

I trykt udgave: Bind 12 side 62 linje 15

◀ **Er det for Nationaliteten ... eller et Kongerige ... vil han stride med alle Partier** : Der hentydes til de aktuelle politiske forhold, hvor modsætningerne var blevet skærpet i revolutionsåret 1848. I den periode, hvor SK arbejdede på *Indøvelse i Christendom*, var Danmark forvandlet fra et enevælde til et konstitutionelt monarki; landet, som også havde indledt den slesvigske krig, fik en grundlovgivende rigsforsamling og et gryende partivæsen. Selv om republikanske synspunkter, der ønskede kongedømmet afskaffet, ofte havde været udtrykt op gennem 1840'erne, så var der mest tale om et principielt synspunkt. Kommunismen, der i samme periode også blev introduceret i Danmark, og som i 1848 fik vind i sejlene pga. begivenhederne i Frankrig og Tyskland, fik mest skræmt borgerskabet med den internationalt orienterede tematisering af arbejderklassens rettigheder.

I trykt udgave: Bind 12 side 62 linje 16

◀ **Forsigtighedsregler** : forholdsregler.

I trykt udgave: Bind 12 side 62 linje 21

◀ jeg **veed**: kender.

I trykt udgave: Bind 12 side 62 linje 29

◀ **satte** Borgermand: beherskede, karakterfaste.

I trykt udgave: Bind 12 side 62 linje 34

◀ **lad os være Mennesker** : dvs. lad os være fornuftige; alm. talemåde, som SK i øvrigt har benyttet flere gange. I H.C. Andersens eventyr »Lykkens Kalosker«, som SK muligvis har kendt, er det den eneste menneskelige tale, Poppedrenge behersker og derfor altid gentager, jf. *Tre Digtninger*, Kbh. 1838, s. 42-44.

I trykt udgave: Bind 12 side 62 linje 35

◀ **til Maade er Alt godt** : dvs. 'alt med måde'; ordsproget er optegnet som nr. 1762 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, Kbh. 1845, ktl. 1549, s. 67: »Til Maade er Alting godt«; se også nr. 6222 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (24,30) bd. 2, s. 1.

I trykt udgave: Bind 12 side 62 linje 35

◀ **for Lidt og for Meget fordærver Alt** : ordsprog kendt i forskellige versioner, optegnet i formen »Formeget og forlidt fordærver Alting« som nr. 666 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, s. 25; se også nr. 6387 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (24,30) bd. 2, s. 18.

I trykt udgave: Bind 12 side 62 linje 35

◀ **et fransk Ordsprog (...) enhver Kraft, der overdrives, styrtes** : Et ordsprog med denne form er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 12 side 62 linje 36

◀ **taget min Søn for** : kaldt min søn til mig for at tale (alvorligt) med ham.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 3

◀ **Gadestrygere** : lediggængere, der strejfer om på gaderne.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 6

◀ **Landløbere** : landstrygere, vagabonder.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 6

◀ **efter hvem jeg altid stiller mit Uhr** : talemåde med betydningen: efter hvem jeg altid lytter og indretter mig.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 7

◀ **Etatsraad Jeppesen** : fiktiv person. – **Etatsraad**: titel, der i den borgerlige rangforordning var placeret i 3. klasse (af i alt ni) som nr. 3, jf. forordningen af 14. okt. 1746 (med ændringer ved bekendtgørelse af 12. aug. 1808) og »Titulaturer til Rangspersoner i alfabetisk Orden« i C. Bartholin *Almindelig Brev- og Formularbog* bd. 1-2, Kbh. 1844, ktl. 933; bd. 1, s. 49-56.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 8

◀ **Conferentsraad Marcus** : fiktiv person. – **Conferenceraad**: el. konferensråd, titel, der i den borgerlige rangforordning var placeret i 2. klasse som nr. 12.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 9

◀ **Agent Christophersen** : fiktiv person. – **Agent**: titel, der i rangforordningen blev tildelt større købmænd.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 9

◀ **see vi nu til** : vender vi nu opmærksomheden mod, betragter vi nu.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 10

◀ **betakker dem** : dvs. betakker sig, siger pænt: nej tak.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 11

◀ **Pastor Grønvald** : fiktiv person.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 12

◀ **tager en Ende med Forfærdelse** : ender på en forfærdelig måde.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 12

◀ **Under** : undere, mirakler.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 18

◀ **komme i Kast med ham** : kommer i lag med ham, begynder at lære ham at kende og at omgås ham.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 22

◀ **betræffende** : hvad angår.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 26

◀ **af Dynen i Halmen** : talemåde med betydningen: fra en dårlig stilling til en endnu værre, 'fra asken i ilden'. Opr. var underlaget i sengene halm, og kun velhavende folk havde en dyne oven på halmen at hvile på. Talemåden er optegnet i C. Molbech *Danske Ordsprog, Tankesprog og Riimsprog*, Kbh. 1850, ktl. 1573, s. 308.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 27

◀ **derhos** : desuden, tillige.

I trykt udgave: Bind 12 side 63 linje 31

◀ **var faldet paa** : havde fundet på.

I trykt udgave: Bind 12 side 64 linje 1

◀ **ikke var opkommet i noget Menneskes Hjerter** : hentyder til 1 Kor 2,9 om Guds skjulte visdom: »hvad intet Øie har seet, og intet Øre har hørt, og ikke er opkommet i noget Menneskes Hjerter, hvad Gud haver beredt dem, som ham elske« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 64 linje 1

◀ **Qvod erat demonstrandum** : lat., 'hvad der skulle bevises'. Alm. slutningsformel i et matematisk el. logisk bevis.

I trykt udgave: Bind 12 side 64 linje 3

◀ **I Mørke ere alle Katte graae** : ordsprog, optegnet som nr. 1759 i C. Molbech *Danske Ordsprog* (63,27), s. 116; sml. nr. 6729 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (24,30) bd. 2, s. 55.

I trykt udgave: Bind 12 side 64 linje 6

◀ **saa vist** : sandelig.

I trykt udgave: Bind 12 side 64 linje 10

◀ **Modsigelsen, hvori det Komiske altid ligger** : se bestemmelsen af det komiske som en smerteløs modsigelse i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), jf. især SKS 7, 464-477.

I trykt udgave: Bind 12 side 64 linje 11

◀ **Fattig-Directeuren** : direktøren over det offentlige fattigvæsen; siden 1843 havde det i København været kaptajn H.H. Herforth (1793-1883).

I trykt udgave: Bind 12 side 64 linje 17

◀ **dette General-Avancement** : denne totale forfremmelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 64 linje 18

◀ **Menneske-Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 64 linje 19

◀ **Han, Indbyderen, fordrer af Dig, at Du skal opgive Alt, slippe Alt** : hentyder formentlig til beretningen i Matt 19,16-22 om den rige, unge mand, der opsøgte Jesus og spurgte ham, hvad han skulle gøre for at få evigt liv. Jesus svarede, at han skulle holde budene; men da den unge mand forsikrede, at dem

havde han allerede holdt, sagde Jesus til ham: »Vil du være fuldkommen, så gå hen og sælg, hvad du ejer, og giv det til de fattige, så vil du have en skat i himlen. Og kom så og følg mig!« Da den unge mand hørte det, gik han bedrøvet bort, for han var meget rig. Endvidere kan der være tænkt på Matt 8,21-22, hvor det fortælles, at da en af Jesu disciple sagde til ham: »Herre, giv mig lov til først at gå hen og begrave min far«, svarede Jesus: »Følg mig, og lad de døde begrave deres døde.« Se dog også Matt 19,29 og Matt 10,37-38.

I trykt udgave: Bind 12 side 64 linje 25

◀ **medlevende** : samtidige.

I trykt udgave: Bind 12 side 64 linje 27

◀ **falde over** : kaste sig over.

I trykt udgave: Bind 12 side 64 linje 28

◀ **ret** : virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 12 side 64 linje 36

◀ **der var kun Een, kun Een ... om Natten** : hentyder til Nikodemus (57,18).

I trykt udgave: Bind 12 side 65 linje 3

◀ **gaaer man paa de forbudne Veie** : fast udtryk om at gøre noget, der er forbudt.

I trykt udgave: Bind 12 side 65 linje 4

◀ **han har hjulpet Andre, lad ham nu hjælpe sig selv** : sigter til Luk 23,35, hvor rådsherrerne siger om den korsfæstede Jesus: »han haver frelst andre, han frelse sig selv, dersom han er den Christus, den Guds Udvalgte« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 65 linje 18

◀ **at hans Time endnu ikke var kommet** : se beretningen om brylluppet i Kana, Joh 2,4, hvor Jesus siger til sin mor, der fortæller ham, at selskabet ikke har mere vin: »Qvinde! hvad vil du mig? Min Time er ikke endnu kommen« (NT-1819). Se også Joh 7,30, hvor man ville gribe Jesus på tempelpladsen: »dog lagde ingen Haand paa ham, thi hans Time var ikke endnu kommen« (NT-1819), og Joh 8,20: »dog greb Ingen ham, fordi hans Time var ikke endnu kommen« (NT-1919). Hans time kommer først op til påskehøjtiden, jf. Joh 13,1.

I trykt udgave: Bind 12 side 65 linje 21

◀ **disse Tegn og Under** : 18,1 og 54,20.

I trykt udgave: Bind 12 side 65 linje 25

◀ **maatte have bragt selv et Sodoma og Gomorrha til Omvendelse** : allusion til veråbene over Galilæas byer, hvor det i Matt 11,23 hedder: »Og du, Capernaum, som er ophøiet indtil Himmelen, du skal nedstødes indtil Helvede; thi dersom de kraftige Gierninger havde været gjorde i Sodoma, som ere gjort i dig, var den bleven indtil denne Dag« (NT-1819). Se også 1 Mos 19,24-28.

I trykt udgave: Bind 12 side 65 linje 26

◀ **Hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 65 linje 29

◀ **Degradation** : degradering, forringelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 65 linje 33

◀ **man bedømmer et Menneske efter hvad Selskab han søger** : jf. ordsproget 'Sig mig, hvem du omgås, og jeg skal sige dig, hvem du er', optegnet som nr. 7103 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (24,30) bd. 2, s. 95. Jf. også ordsproget 'Sig mig, hvem han holder venskab med, så skal jeg sige dig, hvad mand han er', optegnet som nr. 11395, bd. 2, s. 542.

I trykt udgave: Bind 12 side 65 linje 34

◀ **hans Selskab er ... Syndere og Toldere** : 51,8 og 51,10.

I trykt udgave: Bind 12 side 66 linje 2

◀ **flyer** : undgår, holder sig borte fra, skyr.

I trykt udgave: Bind 12 side 66 linje 4

◀ **hans Selskab er fremdeles Spedalske** : 51,10.

I trykt udgave: Bind 12 side 66 linje 6

◀ **Syge og Elendige** : 54,20.

I trykt udgave: Bind 12 side 66 linje 7

◀ **lader Noget indflyde** : indfører, indfletter noget.

I trykt udgave: Bind 12 side 66 linje 12

◀ **kjendelig** : tydeligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 66 linje 15

◀ **der var sat Straf paa at lade sig hjælpe af ham ... »Udelukkelse af Synagogen«** : 51,12.

I trykt udgave: Bind 12 side 66 linje 16

◀ **den Enkelte, hvad Du nok veed ... en latterlig Særhed** : Der hentydes formentlig med denne passage, der er en senere tilføjelse (se tekstredegørelsen, s. 68), til H.L. Martensen (61,9).

I trykt udgave: Bind 12 side 66 linje 21

◀ **hans Apostle er nogle Fiskere** : 51,8.

I trykt udgave: Bind 12 side 66 linje 26

◀ **saa** hedder det: således.

I trykt udgave: Bind 12 side 66 linje 28

◀ **gaae ud i al Verden, og omskabe Verdens Skikkelse** : Da Jesus åbenbares for apostlene, Mark 16,15, sagde han til dem: »gaaer bort i al Verden, og prædiker Evangelium for al Skabningen« (NT-1819). Se også Matt 28,18-20.

I trykt udgave: Bind 12 side 66 linje 28

◀ **ham, der siger sig at være Gud** : 40,26.

I trykt udgave: Bind 12 side 66 linje 29

◀ **velbestaltede** : som er lovligt indsatte i deres embede, modsat selvbestaltede.

I trykt udgave: Bind 12 side 66 linje 30

◀ **forulykket** Genie: havareret, mislykket.

I trykt udgave: Bind 12 side 66 linje 34

◀ **han selv ledsaget af nogle Toldere (...) og Spedalske** : 51,10.

I trykt udgave: Bind 12 side 66 linje 35

◀ **Fiskere** : Flere af Jesu disciple var fiskere (51,8).

I trykt udgave: Bind 12 side 67 linje 2

◀ **oplægge Planer for at styrte ham** : se fx Matt 26,3-5, hvor det fortælles: »Da samledes de Ypperste-Præster og Skriftekloge og Folkets Ældste i den Ypperste-Præstes Pallads; han hedde Caiphas. Og de holdt Raad, at de kunde gribe Jesum med List, og ihjelslaae ham. Men de sagde: ikke paa Høitiden, at der ikke skal blive Larm iblandt Folket« (NT-1819). Se også Matt 27,1 og Joh 11,47-53. – **oplægge**: lægger.

I trykt udgave: Bind 12 side 67 linje 8

◀ **kun i et enkelt Øieblik blusser Forestillingen om ham atter op** : nemlig ved indtoget i Jerusalem, se fx beretningen i Luk 19,28-40, hvor det fortælles, at folkeskaren hyldede Jesus som den kommende konge.

I trykt udgave: Bind 12 side 67 linje 13

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 12 side 67 linje 16

◀ **spændte Snaren for ham** : lokkede ham i en fælde.

I trykt udgave: Bind 12 side 67 linje 22

◀ **Intet mindre end** : alt andet end, slet ikke.

I trykt udgave: Bind 12 side 67 linje 25

◀ **vender Folket ... sit Had, sin Forbittrelse mod ham** : hentyder til beretningerne om domfældelsen af Jesus. Da han et par dage efter indtoget i Jerusalem (67,13) stod anklaget af det jødiske råd for gudsbespottelse, men Pilatus ikke fandt ham skyldig og derfor ønskede at løslade ham, råbte folkeskaren: »Korsfæst ham, korsfæst ham!« Luk 23,21.

I trykt udgave: Bind 12 side 67 linje 28

◀ **som jo allerede en Hedning ... som den Misundelige** : sigter til den gr. filosof og historiker Plutark (o. 50-125), der i 7. kap. af afhandlingen »De invidia et odio« [lat., Om misundelse og had] lader en sofist sige som anført. I SKs umiddelbare kilde, »Ueber Neid und Haß«, i *Plutarchs moralische Abhandlungen*, overs. af J.F.S. Kaltwasser, bd. 1-9, Frankfurt 1783-1800, ktl. 1192-1196; bd. 4, 1789, s. 596 hedder det: »Sehr gegründet ist die Bemerkung, die einer unserer Sophisten gemacht hat, daß Niemand lieber Mitleiden äußert, als der Neidische« (»Vel begrundet er den bemærkning, som en af vore sofister har gjort, at ingen giver hellere udtryk for medlidenhed end den misundelige«).

I trykt udgave: Bind 12 side 67 linje 33

◀ **trække omkring** : vandre, drage omkring.

I trykt udgave: Bind 12 side 68 linje 4

◀ **at han saa ynkelig skal komme af Sted** : at han skal have så ynkelig en skæbne.

I trykt udgave: Bind 12 side 68 linje 6

◀ **den hellige Historie, som Apostlene og Disciplene ... have optegnet den** : 38,7.

I trykt udgave: Bind 12 side 68 linje 10

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 68 linje 13

◀ **Indbyderen sagde sig selv at være Gud** : 40,26.

I trykt udgave: Bind 12 side 69 linje 4

◀ **det var jo just »Alle«, der vare indbudne** : 13,1.

I trykt udgave: Bind 12 side 69 linje 9

◀ **enes om, at gjøre Indbyderen Modstand, at slaae ham ihjel** : 67,8.

I trykt udgave: Bind 12 side 69 linje 10

◀ **om at sætte Straf for at lade sig hjælpe af ham** : 51,12.

I trykt udgave: Bind 12 side 69 linje 11

◀ **Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 69 linje 14

◀ **vel vist** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 12 side 69 linje 16

◀ **hiin Slægt** : denne samtids mennesker, jøderne.

I trykt udgave: Bind 12 side 69 linje 16

◀ **betyder dog vel ikke, at hiin Slægt var værre end andre** : 48,3.

I trykt udgave: Bind 12 side 69 linje 17

◀ **Hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 69 linje 17

◀ **derhos** : desuden, tilmed.

I trykt udgave: Bind 12 side 70 linje 4

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 70 linje 20

◀ **Arbejds mænd** : ufaglærte, der tager sig af det grovere arbejde.

I trykt udgave: Bind 12 side 70 linje 26

◀ **Haandlangere** : arbejdsmænd, der hjælper en håndværker ved at bringe ham de fornødne materialer, værktøj osv.

I trykt udgave: Bind 12 side 70 linje 26

◀ **Kalkslagere** : arbejdere, der knuser kalken og rører den sammen med sand (ler) og vand til mørtel.

I trykt udgave: Bind 12 side 70 linje 26

◀ **De ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 12 side 70 linje 31

◀ **alle Præster, de være nu i Fløiel, i Silke, i Klæde, i Bombasin** : jf. forordning af 13. marts 1683 om klædedragter m.m., kap. 1, § 5, der stadig var gældende på SKs tid: »Bispen over Siellands Stift og Kongens Confessionarius maae bære sorte Fløiels Vinge-Kiorteler, Fløiels-Huer og Bonetter [doktorhatte el. præstehatte]; de andre Bisper sorte Silke-Kiorteler med Fløiels Vinger, saa og sorte Fløiels Huer og Bonetter; promoti Doctores in Theologia [promoverede doktorer i teologi] Fløiels Bonetter og Vinger paa deres Kiorteler af Fløiel, saa og Silke-Simarrer [lange silkekåber]; Og maae ingen, uden Kiøbsted-Præster, Capellaner i Khavn, Provster og Præster paa Landet, som ere promoti Magistri [promoverede magistre], bære Bonetter.« – **Bombasin**: fr. stof af uld el. af uld og silke til underfor.

I trykt udgave: Bind 12 side 71 linje 3

◀ **en Medlevende** : dels en, der udviser interesse og deltagelse, dels en samtidig.

I trykt udgave: Bind 12 side 71 linje 7

◀ **at jeg skal citere ... »som bleve miskjendte o. s. v.«** : Det er uvist, om SK sigter til en samtidig prædiken. – **Prædikeforedraget**: på SKs tid alm. betegnelse for den holdte prædiken. – **hine Herlige**: 46,18.

I trykt udgave: Bind 12 side 71 linje 9

◀ **fixe** Punkt: faste.

I trykt udgave: Bind 12 side 71 linje 16

◀ **Spekhøkerne** : el. høkerne, de småhandlende, der havde næringsbrev på salg af mindre partier levned- og husholdningsmidler såsom flæsk, æg og smør, salt, tran og svovlstikker.

I trykt udgave: Bind 12 side 71 linje 17

◀ **Ladegaardslemmerne** : fattiglemmerne, egl. beboerne på ladegården i København, som lå uden for

byens volde, og som opr. var avlsgård til Københavns Slot. Den blev 1711 indrettet som fattighus for militæret, men 1822 solgt til Københavns kommune og brugt som arbejdsanstalt for fattige og husvilde indtil 1908.

I trykt udgave: Bind 12 side 71 linje 19

◀ **Øltapperne** : ølhandlerne el. kroværterne, der tapper el. udskænker øl.

I trykt udgave: Bind 12 side 71 linje 21

◀ **de Journalister, der leve af ... forfægte deres Rettigheder** : Det er usikkert, om der sigtes til nogen bestemt, men i så fald kunne det være journalisterne omkring *Almuevennen* (1842-53). *Kjøbenhavnsposten* (1827-59), der fra 1845 under J.P. Grønes redaktion om nogen forfægtede arbejderklassens rettigheder, var dog ikke som sådan henvendt til den fattige klasse. – **paatale**: kræve anerkendt, hævde.

I trykt udgave: Bind 12 side 71 linje 22

◀ **en stille Søndags-Time** : spiller på udtrykket 'stille Time', som hyppigt anvendes af J.P. Mynster om andagt såvel i lønkammeret som i kirken. Se fx hans *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme* bd. 1-2, 2. opl., Kbh. 1837 [1833], ktl. 254-255; bd. 1, s. 240; bd. 2, s. 298, s. 299, s. 301 og s. 306. Se endvidere *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* bd. 1-2, 3. opl., Kbh. 1837 [1823], ktl. 229-230 og 2191 (forkortet *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage*); bd. 1, s. 8, s. 38, s. 215 og s. 384; bd. 2, s. 127; *Prædikener holdte i Kirkeaaaret 1846-47*, Kbh. 1847, ktl. 231, s. 63; og *Prædikener holdte i Aaret 1848*, Kbh. 1849, ktl. 232, s. 10, s. 11 og s. 14.

I trykt udgave: Bind 12 side 71 linje 28

◀ **Amagertorv** : stærkt befærdet torv i København imellem Vimmelskiftet og Østergade.

I trykt udgave: Bind 12 side 72 linje 2

◀ **søgne** : profane, hverdagsagtige.

I trykt udgave: Bind 12 side 72 linje 3

◀ Menneskene **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 12 side 72 linje 11

◀ **for godt Kjøb** : billigt, alt for let.

I trykt udgave: Bind 12 side 72 linje 14

◀ **flye til den** : flygte hen til den, ty el. gribe til den.

I trykt udgave: Bind 12 side 72 linje 19

◀ **derpaa var han betænkt** : dette havde han i sinde.

I trykt udgave: Bind 12 side 72 linje 30

◀ **Draaber** : medicin.

I trykt udgave: Bind 12 side 72 linje 31

◀ **er til Forargelse** : vækker anstød.

I trykt udgave: Bind 12 side 72 linje 33

◀ **tilsige dem Syndernes Forladelse** : hentyder til beretningen om Jesu helbredelse af den lamme i Kapernaum, hvor Jesus giver syndsforladelse (73,24).

I trykt udgave: Bind 12 side 73 linje 2

◀ **Lad os være Mennesker** : 62,35.

I trykt udgave: Bind 12 side 73 linje 2

◀ **Geist** : ånd el. spøgelse, modsat et menneske af kød og blod.

I trykt udgave: Bind 12 side 73 linje 3

◀ **jeg tilsiger Dig Dine Synders naadefulde Forladelse** : hentyder til absolutionen, dvs. syndsforladelsen under håndspålæggelse i skriftemålet, hvor præsten siger til hver enkelt: »Efterdi I af Hiertet angrer og fortryder eders Synder og i en stadig Tro henflyer til GUds Barmhertighed i Christo JEsu, lover derhos [desuden] ved GUds Naade at beflitte eder paa et bedre og skikkeligere Liv herefter, da paa GUds og mit Embedes Vegne, efter den Magt og Myndighed GUd selv har givet mig her oven fra til at forlade Synderne paa Jorden, tilsiger jeg eder alle eders Synders *Forladelse i Navn GUd Faders, Søns og Hellig Aands, Amen!*« *Dannemarkes og Norges Kirke-Ritual*, Kbh. 1762 [1685] (forkortet *Kirke-Ritualet*), s. 146f., der stadig var gældende på SKS tid. – **naadefulde**: barmhjertige, nådige.

I trykt udgave: Bind 12 side 73 linje 4

◀ **vi ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 12 side 73 linje 8

◀ **Synden er Menneskets Fordærvelse** : se kap. 3, »Om Menneskets Fordærvelse ved Synden«, § 10, i *Balles Lærebog* (59,35), hvor det hedder: »Ordsp. 14, 34. Synden er Folkets Fordærvelse. 1 Tim. 6, 10. Jak. 4, 1-2«, s. 34. Temaet, der er taget op i *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (1847), jf. *SKS* 8, 145, er stærkt fremhævet i »Stemninger i Lidelsers Strid« i *Christelige Taler* (1848), hvor talerne gerne afrundes med sætningen, jf. *SKS* 10, 113, 114, 124, 134, 143, 152, 157 og 166. Sml. også journaloptegnelsen NB3:69, fra dec. 1847: »Og om Søndagen siger Biskop Mynster: hvor saare sjeldent Den, som ret forstaaer, at Synden er Menneskets Fordærvelse – og om Mandagen lader han som var Alt i sin Orden med at hele Landet er christent.« *SKS* 20, 278,7-11.

I trykt udgave: Bind 12 side 73 linje 9

◀ **»procul, o procul este profani«** : 13,6.

I trykt udgave: Bind 12 side 73 linje 11

◀ **»kommer hid«** : 13,1.

I trykt udgave: Bind 12 side 73 linje 13

◀ **Underfundighed** : svigefuldhed, listighed, lumskhed.

I trykt udgave: Bind 12 side 73 linje 17

◀ **jeg helbreder for alle Sygdomme** : se Matt 4,23; 8,16; 10,1; 14,35, hvor det fortælles, at Jesus helbredte alle, der kom til ham, eller at han helbredte for al sygdom.

I trykt udgave: Bind 12 side 73 linje 23

◀ **jeg erkjender nemlig kun, at der er een Sygdom til, Synden** : Der kunne sigtes til beretningen om helbredelsen af den lamme i Kapernaum, Mark 2,1-12, hvor Jesus til alles overraskelse fremhæver tilgivelsen af den lammes synder frem for den blotte helbredelse. – **erkjender**: anerkender.

I trykt udgave: Bind 12 side 73 linje 24

◀ **brukket** : brækket.

I trykt udgave: Bind 12 side 73 linje 32

◀ **»som arbeide og ere besværede«** : 13,1.

I trykt udgave: Bind 12 side 74 linje 4

◀ **Trøstegrunde** : grunde, argumenter, der fremføres for at bringe trøst, i videre betydning: trøstende ord, ytringer.

I trykt udgave: Bind 12 side 74 linje 6

◀ **Det er af Kjerlighed Gud saa vil** : 17,21. – **saa vil**: vil det således.

I trykt udgave: Bind 12 side 74 linje 7

◀ **vide af at sige** : vide af, høre om, tåle.

I trykt udgave: Bind 12 side 74 linje 11

◀ **betræffende** : hvad angår.

I trykt udgave: Bind 12 side 74 linje 11

◀ **overspændte** : overdrevne.

I trykt udgave: Bind 12 side 74 linje 16

◀ **hvad der er opkommet i Menneskenes Hjerte** : allusion til 1 Kor 2,9 (64,1).

I trykt udgave: Bind 12 side 74 linje 20

◀ **matte (...) Øieblikke** : Udtrykket 'matte øjeblikke' har SK tidligere tilskrevet mystikerne, jf. journaloptegnelsen EE:117, dateret den 20. juli 1839, i SKS 18, 44,13, samt anden del af *Enten – Eller* (1843), i SKS 3, 231,18.

I trykt udgave: Bind 12 side 75 linje 2

◀ **commensurabel for** : sammenlignelig, ligeartet el. forenelig med.

I trykt udgave: Bind 12 side 75 linje 4

◀ **den Forstandige ... (cfr. II. A.) dømmende siger om Christus: »han er bogstaveligen Ingenting«** : citat fra »Standsningen«, II »Indbyderen«, A »Hans Livs første Afsnit«, i SKS 12, 56,22, hvor »den Kløge og Forstandige« siger som anført.

I trykt udgave: Bind 12 side 75 linje 8

◀ **idelig og idelig** : igen og igen, bestandigt.

I trykt udgave: Bind 12 side 75 linje 12

◀ **svælgende** Forskjel: afledt af svælg, dyb afgrund el. kløft. Udtrykket spiller på Jesu lignelse om den rige mand og Lazarus i Luk 16,19-31. Da den rige mand vågner op i dødsriget og pines i luerne, beder han Abraham sende Lazarus for at læske hans tunge med vand. Abraham afslår og siger, at der »er imellem os og Eder et stort Svælg befæstet, at de, som ville [vil] fare herfra ned til Eder, kunne [kan] ikke, og de kunne ikke heller fare derfra over til os«, v. 26 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 75 linje 16

◀ **Medlevendes**: samtidige.

I trykt udgave: Bind 12 side 75 linje 20

◀ **Synd mod det andet Bud i Loven** : hentyder til det andet af de ti bud: »Du skal ikke tage din Guds Navn forfængeligen«, dvs. ikke misbruge på en letfærdig måde, ikke vanhellige Guds navn. Jf. fx »Catechismus« i *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 289.

I trykt udgave: Bind 12 side 75 linje 24

◀ **Synd mod den Hellig-Aand** : betegnelse for den (evigt utilgivelige) synd at tale imod el. spotte Helligånden, jf. Matt 12,32 og Mark 3,29.

I trykt udgave: Bind 12 side 75 linje 24

◀ **gjøre heller ikke aabenbart** : tydeliggør, afslører heller ikke.

I trykt udgave: Bind 12 side 75 linje 31

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 75 linje 31

◀ **Paradoxet** : 40,12.

I trykt udgave: Bind 12 side 75 linje 34

◀ **Forskjellen mellem Poesi og Historie ... det Tænkte, det Digtede** : klassisk distinktion, der går

tilbage til Aristoteles' *Poetik* (kap. 9), hvori det hævdes, at historien beskæftiger sig med det, der er sket, mens digtningen fortæller om det, der kunne tænkes at ske. – **vistnok**: helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 12 side 75 linje 36

◀ **for Dig** : se journaloptegnelsen NB3:61, fra dec. 1847, hvor det hedder: »Forunderligt. Den Kategorie: 'for Dig' (Subjektiviteten, Inderligheden), hvormed Enten-Eller sluttede (kun den Sandhed, der opbygger, er Sandhed for Dig) er just Luthers. Jeg har aldrig egl. læst Noget af Luther. Men nu jeg slaaer hans Postil op, – strax i Evangeliet paa 1ste Søndag i Advent er det han siger 'for Dig', det er derpaa det kommer an. (cfr 2^{det} Blad 1ste Spalte, og 1ste Blad 4de Spalte)«, SKS 20, 274f.; se kommentaren dertil, hvor der citeres fra Martin Luthers *En christelig Postille* (240,6) bd. 1, s. 17, sp. 1, og s. 16, sp. 2.

I trykt udgave: Bind 12 side 76 linje 5

◀ **den hellige Historie** : 38,7 og 68,10.

I trykt udgave: Bind 12 side 76 linje 10

◀ om det **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 12 side 76 linje 12

◀ **at skaffe** : at gøre.

I trykt udgave: Bind 12 side 76 linje 16

◀ **Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 76 linje 18

◀ **hver Slægt især** : hver eneste generation.

I trykt udgave: Bind 12 side 76 linje 18

◀ **Tilhold** : tilholdssted; holdepunkt.

I trykt udgave: Bind 12 side 76 linje 20

◀ **enhver Generation (af Troende) er jo samtidig** : sml. kap. V »Discipelen paa anden Haand« i *Philosophiske Smuler* (1844), i SKS 4, 287-306.

I trykt udgave: Bind 12 side 76 linje 25

◀ **liig »Bremsens« Stik** : hentyder til *Sokrates' Forsvarstale*, 30e, hvor Sokrates (22,24) advarer medlemmerne af Athens nævningedomstol mod at dømme ham til døden: »For hvis I gør det, vil I ikke nemt kunne finde en anden af samme Slags som mig, en der – hvis jeg maa bruge et Udtryk, der maaske klinger lidt pudsigt – er blevet sat af Gud paa jeres By ligesom en Bremse paa en stor, ædel Hest, der paa Grund af sin store Krop er noget tung i det og maa holdes i Aande med Stik eller Slag. Det tror jeg virkelig har været Guds Tanke med mig: jeg bruger jo hele min Dag til at holde jer i Aande, til at drive jer frem, til at irritere hver enkelt af jer, ligesom en Bremse, der flyver fra det ene Sted af Kroppen til det andet« (*Platons Skrifter* (22,26) bd. 1, s. 281).

I trykt udgave: Bind 12 side 76 linje 32

◀ **Frygt og Bæven** : allusion til Fil 2,12, hvor Paulus skriver til filipperne: »Derfor, mine kære, I, som altid har været lydige: Arbejd med frygt og bæven på jeres frelse, ikke blot som da jeg var til stede, men endnu mere nu i mit fravær.« Jf. også 1 Kor 2,3.

I trykt udgave: Bind 12 side 77 linje 5

◀ **henflye til Naaden** : 15,8.

I trykt udgave: Bind 12 side 77 linje 7

◀ **tager (...) forfængelig** : misbruger på en letfærdig måde, vanhelliger.

I trykt udgave: Bind 12 side 77 linje 7

◀ **»salige de Øine, som saae, hvad I saae«** : frit citat fra Luk 10,23, hvor det om Jesus hedder: »Og han vendte sig til Disciplene i Særdeleshed, og sagde til dem: salige ere de Øine, som see det, I see« (NT-1819).

Der er tale om evangelieteksten til 13. søndag efter trinitatis, jf. *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 141f. Sml. journaloptegnelsen NB8:65, fra dec. 1848, i SKS 21, 172, hvor SK angriber præsterne for at misbruge dette tekststed.

I trykt udgave: Bind 12 side 77 linje 8

◀ **afstikkende** : afvigende fra det almindelige.

I trykt udgave: Bind 12 side 77 linje 12

◀ **ret** som: lige.

I trykt udgave: Bind 12 side 77 linje 12

◀ **Christus fornede sig selv og tog en Tjeners Skikkelse paa** : hentyder til v. 7 i Kristushymnen i Fil 2,6-11 (38,22).

I trykt udgave: Bind 12 side 77 linje 15

◀ **»Intet for Øiet hos ham ... Lyst til ham« (Es. 53,2.)** : citat fra Es 53,2 i Rasmus Møllers oversættelse af »Propheten Esaias« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter, efter Grundtexten paa ny oversatte* af J. Møller og R. Møller, bd. 1-3, Kbh. 1828-30, ktl. 86-88 og ktl. 89-91; bd. 2, s. 161, hvor det om Herrens lidende tjener hedder: »Han skjød op som en Qvist for hans [Guds] Ansigt, som et Rodskud af en tør Jord. Der var Intet for Øiet hos ham, ingen Glands, at vi skulde kunne see ham [*note*: nemlig med Velbehag]; ingen Anseelse, at vi kunde have Lyst til ham.« I *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846) hedder det med henvisning til Es 53,2-4, at ingen af det ydre kunne se, at Jesus Kristus var Gud, jf. SKS 7, 544,15ff. I kladden til denne passage havde SK skrevet: »om hvem selv Propheten forud sagde, der var Intet for Øiet hos ham, saa foragtet, at vi ansaae ham for Intet, ja at vi ansaae ham for straffet for slaaet og nedtrykt af Gud. (Es. 53,2.3.4.)« (*Pap. VI B 74,8*).

I trykt udgave: Bind 12 side 77 linje 20

◀ **ved Tegn og Under** : 18,1 og 54,20.

I trykt udgave: Bind 12 side 77 linje 22

◀ **ved at sige sig at være Gud** : 40,26.

I trykt udgave: Bind 12 side 77 linje 23

◀ **hiin smægtende Medlidenhed ... have opfundet** : spiller på 1 Kor 2,9 (64,1).

I trykt udgave: Bind 12 side 78 linje 3

◀ **Enhver især** : hver enkelt (for sig).

I trykt udgave: Bind 12 side 79 linje 2

◀ **værdeligen** : på en værdig måde, værdigt.

I trykt udgave: Bind 12 side 79 linje 5

◀ **Lovens forfærdelige Sprog (...)** **Kjerlighedens Sprog** : Distinktionen udtrykker den paulinsk-lutherske lære om forholdet mellem lov og evangelium, hvor loven dømmes mennesket, se fx Rom 7, og er en tugtemester til Kristus, se Gal 3,23-24, mens evangeliet er det glædelige budskab om, at »Kristus er enden på loven til retfærdighed for enhver, som tror«, Rom 10,4.

I trykt udgave: Bind 12 side 79 linje 10

◀ **skulle disse**: skal.

I trykt udgave: Bind 12 side 79 linje 16

◀ **en Narrestreg** : en nars påfund; et spøgefuldt, tåbeligt, absurdt påfund el. foretagende.

I trykt udgave: Bind 12 side 79 linje 17

◀ **falde paa** : finde på.

I trykt udgave: Bind 12 side 79 linje 22

◀ **Syndens Bevidsthed** : dvs. bevidstheden om synden, syndsbevidstheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 79 linje 24

◀ **Majestæts-Forbrydelse** : egl. forbrydelse rettet mod kongen; den takseredes if. Chr. V's *Danske Lov* (1683), som stadig var gældende, med den højeste straf (jf. 6. bog, kap. 4, § 1).

I trykt udgave: Bind 12 side 80 linje 4

◀ **Videnskaben** : dvs. dogmatikken; der sigtes formentlig især til den spekulative dogmatik.

I trykt udgave: Bind 12 side 80 linje 7

◀ Til **Vederlag**: gengæld.

I trykt udgave: Bind 12 side 80 linje 8

◀ **det Høie og Dybe** : formentlig allusion til N.F.S. Grundtvig, der både i sine skrifter, artikler, prædikener og salmer yndede at omtale kristendommen med lignende adjektiver (248,31).

I trykt udgave: Bind 12 side 80 linje 10

◀ **hvilket Luther Alt vilde kalde Sludder** : se journaloptegnelsen NB11:29, fra maj 1849, hvor SK skriver: »Ogsaa dette er en af Luthers uødkelige Fortjenester, og det sikreste Vidnedsbyrd om, hvor forsøgt [(hårdt) prøvet] i Anfægtelse han var, at han har opfundet denne Kategorie: Sludder, som det eneste Svar, man skal give Tvivlen, med mindre man da vil foretrække med Hamann at sige: bæ! Dog foretrækker jeg det Lutherske, der ganske anderledes udtrykker en Stræbens Fart, der i Frygt og Bæven ingen – Sludder vil høre. Hamanns er mere humoristisk, men ogsaa mere sorgløst, forsaavidt mindre Alvor. Thi man troer maaskee, at det er Spøg, at man siger: Sludder til Tvivlen – o, i Sandhed, Den der har maatte væрге sig med dette Svar, han veed, hvad Alvor er. At inlade sig med Tvivlen det er Spøg; dog at høre lidt paa den, er ogsaa Spøg: men ikke at sige Andet end Sludder, det viser, at Sagen er En alvorlig, og at man tager den alvorlig.« SKS 22, 24,20-32. – Det er ikke opklaret, hvor Luther udtaler sig som anført. – **Luther**: Martin Luther (1483-1546), ty. teolog, augustiner munk (1505-24), prof. i Wittenberg; som protestantisk reformator den centrale skikkelse i det opgør og brud med den middelalderlige teologiske tradition, pavemagten og romerkirken, som bl.a. førte til en nyordning af gudstjenesten og det kirkelige liv. Forfatter til en lang række teologiske, eksegetiske, opbyggelige og kirkepolitiske værker, talrige prædikener og salmer; desuden oversatte han Biblen til tysk (60,20).

I trykt udgave: Bind 12 side 80 linje 11

◀ **Respect** : I *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846) anføres, hvordan 'respekt' (egl. hensyn) forstås som afledt af lat. 'respicere', dvs. se hen til, se tilbage. Jf. SKS 7, 369.

I trykt udgave: Bind 12 side 80 linje 13

◀ **baade** : gavne, hjælpe.

I trykt udgave: Bind 12 side 80 linje 26

◀ **Intet mindre end** : alt andet end, lige det modsatte af.

I trykt udgave: Bind 12 side 80 linje 29

◀ **videnskabelig Propædeutik, Apologetik o. s. v.** : teologiens alm. indledningsdiscipliner med propædeutik el. prolegomena, der forbereder dogmatikken, mens apologetikken tilrettelægger det relevante til forsvaret af den kristne religions specifikke væsen.

I trykt udgave: Bind 12 side 80 linje 29

◀ **en sønderknuset Samvittigheds Qvaler** : SK har formentlig forbundet udtrykket med Martin Luthers tale om en 'besværet (tyngt) samvittighed' (efter Matt 11,28) el. den 'ængstede samvittigheds kamp'. Jf. journaloptegnelsen NB:79, fra dec. 1846: »Det er Ypperligt, det ene Fornødne og det ene Forklarende hvad Luther siger: at hele denne Lære (om Forsoningen, og i Grunden hele Xstd. [kristendommen]) maa henføres til den ængstede Samvittigheds Kamp.« SKS 20, 69,1-4; se kommentaren hertil.

I trykt udgave: Bind 12 side 80 linje 30

◀ **ad den snevre Vei** : hentyder til Matt 7,13-14, hvor Jesus siger: »Gaaer ind ad den snevre Port! thi den Port er viid, og den Vei er breed, som fører til Fordærvelsen, og de ere mange, som gaae ind igiennem den;

thi den Port er snever, og den Vei er Trang, som fører til Livet, og de ere faa, som finde den« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 80 linje 31

◀ **»Salig Den, som ikke forarges paa mig.«** : frit citat fra Matt 11,6, hvor Jesus til Johannes Døbers disciple siger: »salig er den, som ikke forarges paa [tager anstød af] mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 83 linje 1

◀ **Anti-Climacus** : 7,3.

I trykt udgave: Bind 12 side 83 linje 5

◀ **Jvnf. Forordet til Nr. I.** : jf. SKS 12, 15.

I trykt udgave: Bind 12 side 85 linje 2

◀ **sagde sig** : hævdede, erklærede.

I trykt udgave: Bind 12 side 87 linje 3

◀ **det ringe Menneske** : 132,14.

I trykt udgave: Bind 12 side 87 linje 4

◀ **Faderens Eenbaarne** : hentyder til Joh 3,16, hvor det hedder: »For således elskede Gud verden, at han gav sin enbårne søn, for at enhver, som tror på ham, ikke skal fortabes, men have evigt liv.« Se også Joh 1,14.18 og 1 Joh 4,9. Se endvidere kap. 4, § 2, i *Balles Lærebog* (59,35), s. 36: »*Forløseren er Jesus Christus, den himmelske Faders eenbaarne Søn*, som var af Evighed med sin Fader foreenet i det eeneste sande guddommelige Væsen, men kom til Verden paa den Tid, hvilken Gud havde bestemt i sine forhen givne Forjættelser.«

I trykt udgave: Bind 12 side 87 linje 4

◀ **Den, som ingen Anden veed at gaae til** : hentyder til Joh 6,68, hvor det fortælles, at apostlen Peter på Jesu spørgsmål, om de tolv disciple også ville forlade ham, svarede: »Herre, til hvem skulle [skal] vi gaae hen? du haver det evige Livs Ord« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 87 linje 4

◀ **Han bespiste ... og to smaa Fiske** : sigter til Matt 14,13-21, hvor Jesus bespiste fem tusind mennesker med »fem Brød og to Fiske«, v. 17 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 87 linje 7

◀ **Han bød Vandene og det blev blikstille** : hentyder til beretningen i Matt 8,23-27 om stormen på søen. Engang Jesus og disciplene var om bord i en båd, blev der et voldsomt uvejr; disciplene vækkede Jesus, der lå og sov, og sagde: »Herre frels os! Vi går under!« (v. 25). Men Jesus sagde til dem: »Hvorfor er I bange, I lidettroende?« Så rejste han sig og »truede ad storm og sø, og det blev helt blikstille« (v. 26).

I trykt udgave: Bind 12 side 87 linje 12

◀ **Petrus sank ene og alene fordi han ikke troede fuldt og fast** : hentyder til beretningen i Matt 14,22-33 om Jesu vandring på søen. Engang disciplene var om bord i en båd og kæmpede med bølgerne, fordi vinden var imod, kom Jesus gående på vandet ud til dem. Apostlen Peter bad nu Jesus befale ham at komme ud til sig. Og da Jesus bad ham komme, trådte han ud af båden og gik på vandet hen mod Jesus; men den stærke storm gjorde ham bange, og han begyndte at synke og råbte til Jesus: »Herre, frels mig!« (v. 30). Jesus greb straks fat i ham og sagde: »Du lidettroende, hvorfor tvivlede du?« (v. 31). – **Petrus**: lat. form for Peter. Hans egl. navn er Simon, mens Peter er et tilnavn (det gr. ord 'pétros', der betyder 'sten', er ikke et alm. gr. navn, men en oversættelse af det aramaiske Kefas, jf. Joh 1,42).

I trykt udgave: Bind 12 side 87 linje 13

◀ **Han sagde til den Værkbrudne ... »tag Din Seng, stat op og gaa«** : hentyder til beretningen i Matt 9,1-8 om Jesu helbredelse af den lamme (»den Værkbrudne«, NT-1819) i Kapernaum. Da nogle kom med en lam til Jesus, sagde han til ham, v. 2: »Søn! vær frimodig, dine Synder ere dig forladte.« Nogle skriftkloge tænkte, at han derved bespottede Gud, men Jesus sagde til dem, v. 4-6: »hvi [hvorfor] tænke I saa ondt i Eders Hierter? Thi hvilket er lettere? at sige: dine Synder ere dig forladte? eller at sige: staae op, og vandre? Men at I skulle [skal] vide, at Menneskens Søn haver magt paa Jorden at forlade Synder, da siger han til den

Værkbrudne: staae op, og tag din Seng op, og gik [gå] til dit Huus« (NT-1819). Da rejste den lamme sig og gik hjem. – **forladne**: forladte, jf. Luk 7,47 (NT-1819). – **stat**: arkaiserende imperativ af 'stå'.

I trykt udgave: Bind 12 side 87 linje 17

◀ **troer Syndernes Forladelse** : hentyder til 3. trosartikel i Den apostolske Trosbekendelse: »Jeg troer paa den hellige Aand, en hellig christelig Kirke; de Helliges Samfund; Syndernes Forladelse; Legemets Opstandelse, og et evigt Liv«, jf. »Catechismus« i *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 290.

I trykt udgave: Bind 12 side 87 linje 20

◀ **liig hine Samtidige ... »Pigen er ikke død, hun sover«** : sigter til beretningen i Matt 9,18-26 om Jesu opvækkelse af synagogeforstanderen Jarius' datter, hvor det fortælles, v. 23-24: »Og der [da] Jesus kom i den Øverstes [synagogeforstanderens] Huus, og saae Piberne [fløjtespillerne], og Folket, som buldrede, sagde han til dem: Viger bort, thi Pigen er ikke død, men hun sover. Og de beloe ham« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 87 linje 23

◀ **for Troens Skyld udlees, forfølges, ihjelslaaes** : formentlig allusion til Matt 5,11, hvor Jesus siger: »Salige er I, nå man på grund af mig håner jer og forfølger jer og lyver jer alt muligt ondt på.« Se også Joh 16,2, hvor Jesus siger til disciplene: »De skal udelukke jer af synagogerne, ja, der kommer en tid, da enhver, som slår jer ihjel, skal mene, at han derved tjener Gud.«

I trykt udgave: Bind 12 side 88 linje 2

◀ **den Fornedrede, det ringe, foragtede Menneske** : 17,17 og 132,14.

I trykt udgave: Bind 12 side 88 linje 4

◀ **»see hvilket Menneske«** : Pilatus' ord om Jesus, da denne var blevet pisket og derpå med tornekrone og purpurkappe fremstilledes for mængden, Joh 19,5: »see, hvilket Menneske!« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 88 linje 6

◀ **Seiervinding** : sejr.

I trykt udgave: Bind 12 side 88 linje 9

◀ **fordærve det udvortes Menneske** : spiller på 2 Kor 4,16, hvor Paulus skriver: »Derfor blive vi ikke trætte, men hvis endog vort udvortes [ydre] Menneske fordærves, fornyes dog det indvortes [indre] Dag fra Dag« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 88 linje 13

◀ **frygter ikke dem, som kunne ihjelslaae Legemet** : hentyder til Matt 10,28, hvor Jesus siger: »Og frygter ikke for dem, som slaae Legemet ihjel, men kunne [kan] ikke slaae Sielen ihjel; men frygter heller for den, som kan fordærve baade Siel og Legeme i Helvede« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 88 linje 14

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 12 side 88 linje 16

◀ **Frygt og bæv** : allusion til den faste vending 'i frygt og bæven' el. 'med frygt og bæven' i 1 Kor 2,3; 2 Kor 7,15; Ef 6,5 og Fil 2,12.

I trykt udgave: Bind 12 side 88 linje 18

◀ **Troen bæres i et skrøbeligt Leerkar** : allusion til 2 Kor 4,7, hvor Paulus skriver om den oplysning og kundskab om Guds herlighed, som Gud har ladet skinne i vore hjerter: »Men denne skat har vi i lerkar, for at den overvældende kraft skal være Guds og ikke vores.«

I trykt udgave: Bind 12 side 88 linje 18

◀ **fra Himlens Herlighed, at han, der steg langt, langt ned** : formentlig allusion til Joh 3,13, hvor Jesus siger: »Og ingen farer op til Himmelen uden [undtagen] den, som foer ned af Himmelen, Menneskes Søn, som er i Himmelen« (NT-1819). Se også Ef 4,9, hvor Paulus skriver: »Men dette: han opfoer, hvad er det, uden at han og [også] først nedfoer til Jordens lave Egne« (NT-1819) (155,9). I forbindelse med Guds åbenbaring på Sinaj Bjerg hedder det, at Herren skal »nedstige for alt Folkets Øine, paa Sinai Bierg«, 2 Mos

19,11 (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 12 side 88 linje 25

◀ **arve Saligheden** : allusion til Hebr 1,14: »Ere de ikke alle tienende Aander, udsendte til Hielp for dem som skulle [skal] arve Salighed?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 88 linje 30

◀ **han der kommer til Verden for at frelse Alle** : spiller på Joh 3,16 (87,4) og 3,17: »For Gud sendte ikke sin søn til verden for at dømme verden, men for at verden skal frelses ved ham.« Se også Joh 12,47, hvor Jesus siger: »Og om nogen hører mine Ord, og troer ikke, ham dømmer jeg ikke; thi jeg er ikke kommen, for at dømme Verden, men for at frelse Verden« (NT-1819). Se i øvrigt 1 Tim 2,4; Tit 2,11.

I trykt udgave: Bind 12 side 88 linje 34

◀ **undgaaet Dig selv** : undgået din opmærksomhed.

I trykt udgave: Bind 12 side 89 linje 5

◀ **Med Faderen veed han fra Evighed** : hentyder til læren om Kristi præeksistens, jf. Joh 1,1-2 og 1 Joh 1,1-3. Se kap. 4, § 2, i *Balles Lærebog* (59,35), s. 36: »*Forløseren er Jesus Christus, den himmelske Faders eenbaarne Søn, som var af Evighed med sin Fader foreenet i det eeneste sande guddommelige Væsen, men kom til Verden paa den Tid, hvilken Gud havde bestemt i sine forhen givne Forjættelser.*«

I trykt udgave: Bind 12 side 89 linje 6

◀ **Menneskenes Slægt** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 89 linje 7

◀ **intet Menneske kan begribe (...) hvad der i ham er forenet: Gud og Menneske** : sml. kap. 4, § 3, i *Balles Lærebog* (59,35), s. 37f.: »*Guds Søn, Jesus Christus, er som Menneske kommet til Verden ved Fødsel af Jomfrue Maria. Han forenede sin guddommelige Natur med den menneskelige, som blev dannet i Moders Liv paa en for os ubegribelig Maade ved den Hellig Aands Kraft, saa at han er Gud og Menneske tillige, og virker stedse med begge Naturer.*«

I trykt udgave: Bind 12 side 89 linje 8

◀ **for intet Menneske er der Frelse uden ved ham** : allusion til Joh 14,6, hvor Jesus siger: »jeg er Veien, og Sandheden, og Livet; der kommer Ingen til Faderen uden [undtagen] ved mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 89 linje 11

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 89 linje 15

◀ **Saa** er det altid: sådan.

I trykt udgave: Bind 12 side 89 linje 21

◀ **Gud-Mennesket** : dvs. Kristus. If. dogmet om Kristi to naturer er han på én gang sand Gud og sandt menneske (89,8 og 136,7).

I trykt udgave: Bind 12 side 89 linje 28

◀ **at bespotte, hudstryge, mishandle ham** : hentyder til, at de mænd, der holdt Jesus bevogtet inden forhøret i Rådet, 'bespottede' ham, se Luk 22,63.65 (NT-1819), og at Jesus blev 'bespottet' af den rom. statholders soldater, se Matt 27,29.31 (NT-1819). If. Matt 27,26 lod Pilatus Jesus piske (NT-1819: 'hudstryge') og derefter korsfæste. Og if. Matt 27,29-30 satte Pilatus' soldater en tornekrone på Jesu hoved og slog ham i hovedet med en kæp.

I trykt udgave: Bind 12 side 89 linje 30

◀ **Sandheden og Livet** : hentyder til Joh 14,6, hvor Jesus siger: »Jeg er vejen og sandheden og livet«.

I trykt udgave: Bind 12 side 90 linje 6

◀ **ikke paa Besøgselsens Dag vide, hvad der tjener til deres Fred** : hentyder til beretningen i Luk

19,41-44 om Jesus, der græder over Jerusalem og forudsiger dens ødelæggelse. Se især v. 42: »Vidste du dog, ja end paa denne Dag, hvad der tiener til din Fred! Men nu er det skiult for dine Øine«; og v. 44: »Og de [Jerusalems fjender] skulle [skal] lægge dig slet [helt] øde og dine Børn i dig, og ikke lade Steen paa Steen i dig; fordi du ikke kiendte din Besørgelses Tid« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 90 linje 6

◀ **da han prisede Peder salig: »salig est Du Simon Peder«** : sigter til Matt 16,13-17: »Da Jesus kom til området ved Cæsarea Filippi, spurgte han sine disciple: 'Hvem siger folk, at Menneskesønnen er?' De svarede: 'Nogle siger Johannes Døber, andre Elias, og andre igen Jeremias eller en anden af profeterne.' Så spurgte han dem: 'Men I, hvem siger I, at jeg er?' Simon Peter svarede: 'Du er Kristus, den levende Guds søn.' Og Jesus sagde til ham: 'Salig er du, Simon, Jonas' søn, for det har kød og blod ikke åbenbaret dig, men min fader i himlene.'◀ – **Simon Peder:** 87,13.

I trykt udgave: Bind 12 side 90 linje 25

◀ **at han tre Gange spurgte Peder: elsker Du mig** : sigter til Joh 21,15-17, hvor det hedder: »Efterat de da havde gjort Maaltid, siger Jesus til Simon Peder: Simon, Jonas Søn, elsker du mig mere end disse? Han siger til ham: ja, Herre, du veed, at jeg elsker dig. Jesus siger til ham: vogt mine Lam. Han siger atter anden Gang til ham: Simon, Jonas Søn, elsker du mig? Han siger til ham: ja, Herre, du veed, at jeg elsker dig. Jesus siger til ham: vær Hyrde for mine Faar. Han siger tredie Gang til ham: Simon, Jonas Søn, elsker du mig? Peder blev bedrøvet, fordi han sagde den tredie gang til ham: elsker du mig? og han sagde til ham: Herre, du veed alle Ting, du veed, at jeg elsker dig. Jesus siger til ham: vogt mine Faar« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 90 linje 27

◀ **i et kort Indbegreb** : i en sammenfatning, i sammentrængt form. Udtrykket 'kort indbegreb' anvendtes ofte i titlen på filosofiske, religiøse el. litterære småskrifter el. dele af dem, jf. fx »Kort Indbegreb af den evangelisk-christelige Religions Hovedlærdomme« i *Balles Lærebog* (59,35), s. 116-120.

I trykt udgave: Bind 12 side 91 linje 1

◀ **I Skrifter af nogle Pseudonymer ... tale om Fortvivlelse** : sigter først og fremmest til assessor Wilhelms brev, »Ligevægten mellem det Æsthetiske og Ethiske i Personlighedens Udarbeidelse«, i anden del af *Enten – Eller* (1843), i SKS 3, 153-314, især s. 203f. – **den nyere Philosophi:** sigter til traditionen fra René Descartes (1596-1650), der gjorde tvivlen til et omdrejningspunkt for filosofien. SK følger det i datidens da. filosofihistorisk skrivning gængse skel mellem den ældre (= græske) og den nyere (= moderne) filosofi; den sidstes udvikling både på ty. og da. grund fra og med Hegel (96,19) omtaler SK oftest som 'den nyeste Philosophi'.

I trykt udgave: Bind 12 side 91 linje 8

◀ **vinket** : lokket, fristet.

I trykt udgave: Bind 12 side 91 linje 19

◀ Menneskene **kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 12 side 91 linje 24

◀ **det rene Skin** : spiller på den hegelske term 'den rene væren', der betegner en fuldstændig abstraktion fra alt. Med denne kategori begynder den spekulative logik.

I trykt udgave: Bind 12 side 91 linje 25

◀ **Speculationen har naturligviis meent at kunne »begribe« Gud-Mennesket** : sigter til den spekulative teologis forståelse af Jesus Kristus som Guds inkarnation i mennesket, dels således at dette er sket med historisk og logisk nødvendighed som hos fx Hegel (96,19), dels at Gud ikke inkarnerede sig i et enkelt menneske, men i hele menneskeheden, som hos D.F. Strauß (61,27). H.L. Martensen introducerede i vintersemesteret 1837-38 i en forelæsningsrække »Prolegomena ad dogmaticam speculativam« (»Indledning til spekulativ dogmatik«) den spekulative teologi ved Københavns Universitet, hvor han 1840 blev udnævnt til ekstraordinær professor.

I trykt udgave: Bind 12 side 92 linje 2

◀ **feteret** : gjort væsen af, forherliget.

I trykt udgave: Bind 12 side 92 linje 8

◀ **At Menneskenes Slægt ... skal være i Slægtskab med Gud, er gammelt Hedenskab** : spiller på talen på Areopagos, hvor Paulus if. ApG 17,28 siger til athenerne: »som og [også] nogle af Eders Digtere have sagt: vi ere jo og [også] hans Slægt«. Der er tale om en allusion til det meget udbredte læredigt *Phainomena* af den gr. forfatter Aratos fra Soloi i Kilikien (o. 325-240 f.Kr.). I dens indledende påkaldelse af Zeus hedder det: »Lad os begynde med Zeus, hvem vi mennesker aldrig lader uomtalt. Opfyldt af Zeus er alle gader og alle menneskenes torve, opfyldt er havet og havnene, overalt behøver vi alle Zeus. Thi vi er også hans slægt« (v. 1-5), Aratos *Phénomènes* bd. 1-2, Paris 1998, bd. 1, s. [1]; for lignende formuleringer af v. 5 hos Kleantes, Epimenides og Euripides se bd. 2, s. 145f.

I trykt udgave: Bind 12 side 92 linje 12

◀ **κατ' ἐξοχήν** : gr. (kat' exochēn) i strengeste forstand, 'par excellence'.

I trykt udgave: Bind 12 side 92 linje 21

◀ **Dette afhandles under B** : sigter til afsnittet »B. Den væsentlige Forargelses Mulighed i Retning af Høiheden, at et enkelt Menneske taler eller handler som var han Gud, siger sig selv at være Gud, altsaa i Retning af Bestemmelsen Gud i Sammensætningen Gud-Mennesket«, i SKS 12, 103-110.

I trykt udgave: Bind 12 side 92 linje 24

◀ **Dette afhandles under C** : sigter til afsnittet »C. Den væsentlige Forargelses Mulighed i Retning af Ringheden, at Den der udgiver sig for at være Gud, viser sig at være det ringe, fattige, lidende, tilsidst afmægtige Menneske«, i SKS 12, 111-127.

I trykt udgave: Bind 12 side 92 linje 26

◀ **Herom maa jeg henvise til ... Standsningen** : se afsnittet »Standsningen« i »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse«, nr. I i *Indøvelse i Christendom*, i SKS 12, 35-80.

I trykt udgave: Bind 12 side 92 linje 33

◀ **Paradoxet, absolut Paradoxet** : se bl.a. *Philosophiske Smuler* (1844), hvor troens genstand skildres som det absolutte paradoks: at Guden som den evige bliver til i tiden som konkret menneske, jf. SKS 4, 242-271.

I trykt udgave: Bind 12 side 93 linje 3

◀ **støde an paa** : tage anstød af.

I trykt udgave: Bind 12 side 93 linje 18

◀ **i den hellige Skrift ... hvor Christus selv advarer mod Forargelsen** : hentyder foruden til Matt 11,6 (83,1) formentlig til Matt 18,6-7, hvor Jesus siger: »Men hvo [den] som forarger Een af disse smaa, som troe paa mig, ham var det bedre, at der var hængt en Møllesteen om hans Hals, og han var sænket i Havets Dybhed. Vee Verden for Forargelser! Vel er det fornødent, at Forargelser skulle komme; dog vee det Menneske, ved hvilket Forargelse kommer!« (NT-1819); og til Matt 26,31-34 (112,7); samt til 6,61-62 (107,15, 107,9 og 107,17) og til Joh 16,1-2 (123,9).

I trykt udgave: Bind 12 side 93 linje 20

◀ **blive** : forbliver.

I trykt udgave: Bind 12 side 93 linje 26

◀ **saa længe til Troen afskaffes** : jf. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), hvor det hedder: »Den, som troer, at der er en Gud til og et Forsyn, har lettere derved at bevare Troen, lettere ved bestemt at faae Troen (og ikke en Indbildning) i en ufuldkommen Verden, hvor Lidenskabene holdes vaagen, end i en absolut fuldkommen Verden. I den er nemlig Tro utænkelig. Derfor læres ogsaa, at Troen afskaffes i Evigheden«, SKS 7, 36. – **til**: indtil.

I trykt udgave: Bind 12 side 93 linje 27

◀ **Dette afhandles under A** : sigter til afsnittet »A. Den Forargelses Mulighed, der ikke forholder sig til Christus som Christus (Gud-Mennesket) men til ham som et slet og ret enkelt Menneske, der colliderer med et Bestaaende«, i SKS 12, 94-102.

I trykt udgave: Bind 12 side 93 linje 28

◀ **Quantiteren** : omformning til el. operation med kvantitative størrelser i modsætning til kvaliteter.

I trykt udgave: Bind 12 side 94 linje 10

◀ **Matth. XV, 1-12 ... der de hørte denne Tale?** : citat fra Matt 15,1-12 (NT-1819), med afvigende ortografi og tegnsætning samt »bänder Fader eller Moder« i stedet for »bänder Fader og Moder« (v. 4). – **Hvi**: hvorfor. – **toe**: vasker. – **og I**: også. – **haver budet**: befalet. – **hvo** som: den. – **Øienskalke**: hyklere. – **hører til**: lyt opmærksomt, hør efter. – **Pharisæerne**: udgjorde en af de mest indflydelsesrige bevægelser i den antikke jødedom i hellenistisk-rom. tid, dvs. fra o. 100 f.Kr. til Jerusalems ødelæggelse i 70 e.Kr. De lagde vægt på en nøje overholdelse af Moseloven, herunder også det kompleks af renhedsforskrifter, der angik præsteskabet; ud fra Moseloven skabte de en omfattende mundtlig tradition for udlægning af dens bud, kaldet 'fædrenes' el. 'de gamles overlevering'. De troede desuden på de dødes opstandelse til dom og på mellemvæsner, engle. Deres antal på Jesu tid skal have været o. 6.000.

I trykt udgave: Bind 12 side 94 linje 16

◀ **driver paa** : skynder på, tvinger hen mod.

I trykt udgave: Bind 12 side 95 linje 15

◀ **Pietismens Collision med det Bestaaende** : Den pietistiske bevægelse opstod egl. i sidste halvdel af det 17. årh. inden for den lutherske kirke, men lagde i modsætning til ortodoksien hovedvægten ikke så meget på den kirkelige institutionalisering, sakramenternes rette forvaltning og troens renhed som på troens inderliggørelse, på omvendelse og genfødsel og på et fromt levned. Som fornyelsesbevægelse inden for den lutherske kirke stødte pietismen på modstand, men polemiserede også selv mod ortodoksien og senere desuden mod rationalismen.

I trykt udgave: Bind 12 side 95 linje 18

◀ **trodsede (...)** paa : pukkede på, påberåbte sig på en trodsig måde.

I trykt udgave: Bind 12 side 95 linje 22

◀ **protesterer dette (...)** sigter det : allusion til vekselretten. Jf. Chr. V's *Danske Lov* (1683), 5. bog, art. 14, § 23, hvor det hedder: »En, som efter Vexelbrev, naar det er ikke antaget, eller antaget og dog, ej betalt og derpaa er *protesteret*, haver at fordre, bør strax sin Sag at forfølge i det seeniste [seneste] inden sex Maaneders Forløb, med mindre hand sin Vexelret vil have forbrut.« Bestemmelsen blev forandret i forordning af 18. maj 1825, hvor det § 73 hedder: »En Vexelfordring bør i det seneste paatales inden 5 Aar fra den Tid af, at Vexlen er blevet protesteret. Efter denne Tids Forløb skal Fordringen være uden al Kraft og Gyldighed.« Veksler fik især betydning fra 1840'erne, hvor erhvervslivets kreditbehov blev større.

I trykt udgave: Bind 12 side 95 linje 25

◀ **opkaster** : fremsætter.

I trykt udgave: Bind 12 side 95 linje 28

◀ **Spatium** : lat., afstand.

I trykt udgave: Bind 12 side 95 linje 34

◀ **betræffende** : hvad angår.

I trykt udgave: Bind 12 side 95 linje 34

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 12 side 95 linje 36

◀ **næstendeels** : næsten.

I trykt udgave: Bind 12 side 96 linje 2

◀ **undgaaer dem** : undgår deres opmærksomhed.

I trykt udgave: Bind 12 side 96 linje 4

◀ **sensu strictissimo** : lat., i strengeste forstand.

I trykt udgave: Bind 12 side 96 linje 4

◀ **Forretning** : gøremål, virksomhed.

I trykt udgave: Bind 12 side 96 linje 15

◀ **primitivt** : ukunstlet, uforkvaklet, oprigtigt.

I trykt udgave: Bind 12 side 96 linje 15

◀ dette **er saa**: forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 12 side 96 linje 18

◀ **den nyeste Philosophi** : 91,8.

I trykt udgave: Bind 12 side 96 linje 18

◀ **Hegel gjort Samvittigheden ... i den Enkelte til »en Form af det Onde« (jvf. Rechts-Philosophie)**

: sigter til Hegels bestemmelse af samvittighedens forhold til det onde i *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, udg. af E. Gans, Berlin 1833, ktl. 551, hvis anden del (om moraliteten) er opdelt i tre afsnit, hvoraf det sidste omhandler »det Gode og Samvittigheden« (§ 129-141). I § 139 udvikles bestemmelsen af samvittigheden som udgangspunkt for det onde over for forskellige former af romantiske opfattelser af subjektiviteten som grundlaget for moralitet: »Das Gewissen ist als formelle Subjektivität schlechthin dieß, auf dem Sprunge zu seyn, ins Böse umzuschlagen; an der für sich seyenden, für sich wissenden und beschließenden Gewißheit seiner selbst haben beide, die Moralität und das Böse, ihre gemeinschaftliche Wurzel« (»Som formel subjektivitet er samvittighed slet og ret det at være på nippet til at slå om til [dvs. at blive] det onde; moraliteten såvel som det onde har deres fælles rod i den for sig selv værende, for sig selv vidende og for sig selv afgørende vished«). Jf. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1-18, Berlin 1832-45; bd. 8, s. 184 (jub. bd. 7, s. 200). – **Hegel**: Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), ty. filosof, 1801-05 privatdocent (ekstraordinær prof.) i Jena, 1816-18 prof. i Heidelberg og fra 1818 til sin død prof. i Berlin.

I trykt udgave: Bind 12 side 96 linje 19

◀ **opsætter sig** : viser opsætsighed, modsætter sig trodsigt.

I trykt udgave: Bind 12 side 96 linje 23

◀ er det da **vist nok**: sikkert nok, uomtvisteligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 96 linje 26

◀ **venererer** : udviser ærefrygt for, ærer.

I trykt udgave: Bind 12 side 96 linje 28

◀ **akustisk Bedrag** : sml. *Philosophiske Smuler* (1844), kap. III, Tillæg »Forargelsen paa Paradoxet (Et akustisk Bedrag)«, i *SKS* 4, 253-257.

I trykt udgave: Bind 12 side 96 linje 29

◀ **siger sig** : hævder, erklærer.

I trykt udgave: Bind 12 side 96 linje 30

◀ **Falsum** : lat., bedrageri, falskneri.

I trykt udgave: Bind 12 side 96 linje 34

◀ **vita ante acta** : lat., sit tidligere liv, sin fortid.

I trykt udgave: Bind 12 side 96 linje 36

◀ **have en lille Smule Haand i Hanke med** : spiller på talemåden 'at have hånd i hanke med nogen el. noget', jf. nr. 3381 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (24,30) bd. 1, s. 379f.: »At have (holde) Haand i Hanke med En (∴ staa i et saadant Forhold til en Anden, at man kan passe paa ham eller tvinge ham, saa at han ikke kan gjøre, hvad han vil).«

I trykt udgave: Bind 12 side 97 linje 7

◀ **Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 97 linje 9

◀ **Fred og Tryghed** : spiller på 1 Thess 5,1-11 om Herrens dag, der skal komme som en tyv om natten, men »naar de [folk] sige: Fred og Tryghed! da skal Fordærvelsen hasteligen staae over dem, ligesom Veeerne over den Frugtsommelige, og de skulle [skal] ingenlunde undflye«, v. 3 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 97 linje 11

◀ en **Peer Næsviis**: (forholdsvis mildt) skældsord; som folkelig form af navnet Peter betegner 'Per' 'hvem som helst' og indgår i talrige vendinger og sammensatte udtryk.

I trykt udgave: Bind 12 side 97 linje 12

◀ **den »Bremse« ... for ikke at falde i Søvn** : hentyder til *Sokrates' Forsvarstale*, 30d - 31a, hvor Sokrates (22,24) siger: »Min Stræben gaar ud paa at faa jer [medlemmerne af Athens nævningedomstol] fra at forgribe jer paa det, Gud har skænket jer, ved at dømme mig fra Livet. For hvis I gør det, vil I ikke nemt kunne finde en anden af samme Slags som mig, en der - hvis jeg maa bruge et Udtryk, der maaske klinger lidt pudsigt - er blevet sat af Gud paa jeres By ligesom en Bremse paa en stor, ædel Hest, der paa Grund af sin store Krop er noget tung i det og maa holdes i Aande med Stik eller Slag. Det tror jeg virkelig har været Guds Tanke med mig: jeg bruger jo hele min Dag til at holde jer i Aande, til at drive jer frem, til at irritere hver enkelt af jer, ligesom en Bremse, der flyver fra det ene Sted af Kroppen til det andet. Saadan en Bremse vil I ikke nemt faa igen, og derfor raader jeg jer til ikke at tage mit Liv. Men det kunde maaske nok ske, at I er saa ærgerlige over mig, at I, uden at tænke videre over det, følger Anytos' Raad og slaar mig ihjel, saadan som Folk gør med en Bremse, der vækker dem, hvergang de er ved at falde i Søvn; saa vil Følgen blot blive, at I vil fortsætte jeres søde Slummer hele Resten af Livet, med mindre Gud af Omsorg for jer sender en anden een af samme Slags« (*Platons Skrifter* (22,26) bd. 1, s. 281).

I trykt udgave: Bind 12 side 97 linje 15

◀ **i Frygt og Bæven** : 88,18.

I trykt udgave: Bind 12 side 97 linje 17

◀ **ogsaa intet** : heller intet.

I trykt udgave: Bind 12 side 97 linje 18

◀ **Commensurabilitet** : det at noget kan måles eller udtrykkes med samme mål, er ensartet med.

I trykt udgave: Bind 12 side 97 linje 25

◀ **gaaet ud** : forsvundet.

I trykt udgave: Bind 12 side 97 linje 26

◀ **den stridende Sandhed** : spiller på det klassisk dogmatiske udtryk 'ecclesia militans', lat., 'den stridende kirke', som i ældre teologi betegnede en kirke, der er i strid med verden. Den strid ville kirken være underlagt indtil Kristi genkomst; først da ville den blive til 'ecclesia triumphans', lat., 'den triumferende el. sejrende kirke' (198,7).

I trykt udgave: Bind 12 side 97 linje 29

◀ **Examina** : lat., prøver.

I trykt udgave: Bind 12 side 98 linje 9

◀ **commensurabelt** : 97,25.

I trykt udgave: Bind 12 side 98 linje 9

◀ **som sagt** : i *SKS* 12, 96,35 - 97,4.

I trykt udgave: Bind 12 side 98 linje 14

◀ **aspirere** : aspirere til.

I trykt udgave: Bind 12 side 98 linje 17

◀ **Menneske-Frygt** : sml. journaloptegnelsen NB4:113, fra marts 1848, i *SKS* 20, 338f., især følgende: »Men til Ligheden svarer en Form for Tyrannie: Msk-Frygt. Det er den jeg allerede har gjort opmærksom paa i den

sidste Tale af Lidelsernes Evangelium [nr. VII i tredje afdeling af *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (1847), i SKS 8, 413-431]. Det er den jeg nu igjen i 3^{die} Afdeling af christelige Taler N° 6 [i SKS 10, 230-240] har gjort opmærksom paa. / Den er af alle Tyrannier den farligste, deels ogsaa fordi der behøves at man bliver opmærksom paa den, da den ikke sees ligefrem«, s. 339,4-9.

I trykt udgave: Bind 12 side 98 linje 19

◀ **cujonere** den Enkelte **ind i et Musehul**: spiller på talemåden 'at jage nogen (ned) i et musehul', dvs. at indjage (især den kujonagtige) stor skræk, jf. E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (24,30) bd. 2, s. 48.

I trykt udgave: Bind 12 side 98 linje 19

◀ **pirre (...)** ud : vække.

I trykt udgave: Bind 12 side 98 linje 21

◀ **blødagtigt** : forvænt, mageligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 98 linje 26

◀ **smerter sig** : føler smerte, måske også: plager sig.

I trykt udgave: Bind 12 side 98 linje 27

◀ **Tilforladeligheder**: ubetinget pålidelighed, sikkerhed.

I trykt udgave: Bind 12 side 98 linje 29

◀ **Sandheden (...)** **Veien og Livet** : allusion til Joh 14,6 (90,6).

I trykt udgave: Bind 12 side 98 linje 35

◀ **Skriver** : person, der varetager skrivearbejde (for andre), sekretær.

I trykt udgave: Bind 12 side 98 linje 36

◀ **Justitsraaden** : titel tillagt personer i forskellige embeder, indplaceret i 5. rangklasse (titulær justitsråd) el. i 4. rangklasse ('virkelig', dvs. virkende justitsråd). Jf. forordningen af 14. okt. 1746 (med ændringer ved bekendtgørelse af 12. aug. 1808) og »Titulaturer til Rangspersoner i alfabetisk Orden« i C. Bartholin *Almindelig Brev- og Formularbog* (63,8) bd. 1, s. 49-56.

I trykt udgave: Bind 12 side 98 linje 36

◀ **Ne quid nimis** : lat., 'intet for meget', dvs. 'alt med måde'. Talemådens lat. form er en oversættelse af en gr. inskription på templet i Delfi og kendt fra den rom. digter Terents' komedie *Andria* (Pigen fra Andros), v. 61, hvor den frigivne slave Sosia bemærker: »nam id arbitror / apprime in vita esse utile, ut ne quid nimis« (»for jeg mener, at det her i livet er meget vigtigt, at intet er for meget [dvs. at der er måde med alting]«). Jf. *P. Terentii Afri comoediae sex*, udg. af B.F. og F. Schmieder, 2. udg., Halle 1819 [1794], ktl. 1291, s. 11.

I trykt udgave: Bind 12 side 98 linje 36

◀ **Det Bestaaende er det Fornuftige** : allusion til Hegels kendte udtalelse: »Was vernünftig ist, das ist wirklich; und was wirklich ist, das ist vernünftig« (»Hvad der er fornuftigt, er virkeligt, og hvad der er virkeligt, er fornuftigt«) i fortalen til *Grundlinien der Philosophie des Rechts* i *Hegel's Werke* (96,19) bd. 8, 1833, s. 17 (*Jub.* bd. 7, s. 33). Da udtalelsen ofte blev forstået i karikeret form, gentages og forklares den i *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, udg. af L. v. Henning, bd. 1-3, Berlin 1840-45 [1817], ktl. 561-563; bd. 1, »Die Logik«, § 6, i *Hegel's Werke* bd. 6, s. 10 (*Jub.* bd. 8, s. 48).

I trykt udgave: Bind 12 side 99 linje 1

◀ **Collegierne** : et af de rådgivende, delvis forvaltende og dømmende forsamlinger, der under enevælden afgjorde en række mindre vigtige sager og gjorde indstillinger til kongen; collegierne blev ved Grundloven af 5. juni 1849 afløst af ministerier.

I trykt udgave: Bind 12 side 99 linje 2

◀ **Consistorium** : kollegialt råd af professorer, som styrer universitetet under rektors ledelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 99 linje 3

◀ **Forsendinger** : forsendelser.

I trykt udgave: Bind 12 side 99 linje 7

◀ **siger sig** : hævder, erklærer.

I trykt udgave: Bind 12 side 99 linje 32

◀ **forskylder** : er årsag til.

I trykt udgave: Bind 12 side 100 linje 5

◀ **kjendelig paa** : som kan kendes på.

I trykt udgave: Bind 12 side 100 linje 9

◀ **hvorfor hans Disciple overtraadte de Gamles Vedtægt** : henviser til Matt 15,2-3, hvor det fortælles, at skriftkloge og farisæere henvendte sig til Jesus med spørgsmålet: »Hvi [hvorfor] overtræde dine Disciple de Gamles Vedtægt? thi de toe [vasker] ikke deres Hænder, i det de æde Brød. Men han svarede, og sagde til dem: hvi overtræde og [også] I Guds Bud for Eders Vedtægts Skyld?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 100 linje 17

◀ svarer Christus **og**: også.

I trykt udgave: Bind 12 side 100 linje 25

◀ **hvi overtræde I Guds Bud for Eders Vedtægters Skyld** : 100,17.

I trykt udgave: Bind 12 side 100 linje 25

◀ **forarges paa ham** : tager anstød af ham.

I trykt udgave: Bind 12 side 100 linje 34

◀ **Matth. XVII, 24-27.** : citat fra Matt 17,24-27 (NT-1819); med afvigende ortografi og tegnsætning. – **der**: da. – **oppebar**: indkasserede, opkrævede. – **Penninge**: (31,3). – **forekom (...)** **ham**: kom ham i forkøbet. – **tykkes Dig**: synes du. – **paa det**: for at. – **vi (...)** **skulle**: vi skal. – **gak**: gå. – **Stater**: En statér er en gr. sølv mønt svarende til fire drakmer; en drakme er en gr. sølv mønt på ca. 4½ g. Den årlige tempelskat pr. person androg en didrakme, dvs. en dobbeltdrakme.

I trykt udgave: Bind 12 side 100 linje 36

◀ **i det 15de Capitel** : i Matt 15 (94,16).

I trykt udgave: Bind 12 side 101 linje 13

◀ **frækt** vilde være: overdrevent selvtillidsfuldt, anmassende.

I trykt udgave: Bind 12 side 101 linje 22

◀ det **Mærkelige**: bemærkelsesværdige, påfaldende.

I trykt udgave: Bind 12 side 101 linje 28

◀ **Dagenes Ende** : jf. fx Dan 12,13.

I trykt udgave: Bind 12 side 102 linje 6

◀ **Forargelsens Tegn og Troens Genstand** : sml. journaloptegnelsen NB5:54, fra juni 1848, hvor det om Jesus Kristus hedder: »Han er Paradoxet, Ringheden hører ham absolut væsentlig til, han er netop denne paradoxe Sømmensætning af Gud – og et ringe Msk. [menneske]. / Men saaledes gjør man ikke. Man betragter Jesus Xstus [Kristus] som en stor Mand, der har levet miskjendt saa længe han levede, men efter sin Død blev noget Stort og dette ansees han nu for. / Aha! See derfor er hele Xstd. [kristendommen] Vrøvl. Al Faren ved Xstd. er taget bort, det er Leflerie og piattet Trøst o: D. / Nei Jesus Xstus er Forargelsens Tegn og Troens Gjenstand. Først i Evigheden er han i sin Herlighed. Her paa Jorden maa han aldrig fremstilles anderledes end i sin Ringhed, at Enhver kan forarges ell. troe.« SKS 20, 394,26-37. Sml. også NB5:56, i SKS 20, 395f.

I trykt udgave: Bind 12 side 102 linje 8

◀ **siger sig** : hævder, erklærer.

I trykt udgave: Bind 12 side 103 linje 3

◀ **Matth. XI., 6.** : Matt 11,6 (83,1).

I trykt udgave: Bind 12 side 103 linje 5

◀ **Parallelstedet Luc. VII. 23.** : henviser til parallelberetningen i Luk 7,18-23, hvor det i v. 23 hedder: »og salig er den, som ikke forarges paa mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 103 linje 5

◀ **Johannes den Døber ... vente en Anden** : gengiver Matt 11,2-3: »Men der [da] Johannes hørte i Fængeleiet Christi Gierninger, sendte han to af sine Disciple, og lod ham sige: Er du den, som kommer, alle skulle [skal] vi vente en Anden?« (NT-1819). – **Johannes den Døber:** ældre, fast betegnelse for Johannes Døber.

I trykt udgave: Bind 12 side 103 linje 5

◀ **(V. 4). Og Jesus svarede ... (6) og salig er den, som ikke forarges paa mig** : ordret citat fra Matt 11,4-6 (NT-1819), hvor der dog er komma efter 'gaaer hen'. Fremhævelsen er SKs.

I trykt udgave: Bind 12 side 103 linje 7

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 103 linje 18

◀ **Prædike-Foredraget** : på SKs tid alm. betegnelse for den holdte prædiken.

I trykt udgave: Bind 12 side 103 linje 24

◀ **in contento** : lat., i sit hovedindhold.

I trykt udgave: Bind 12 side 104 linje 5

◀ **Beviset af Spaadømmene** : Til de traditionelle beviser for åbenbaringens sandhed hørte, at profetierne om den kommende Messias i GT var gået i opfyldelse i Jesu liv, el. at begivenheder i Jesu liv allerede var forudsagt i GT.

I trykt udgave: Bind 12 side 104 linje 7

◀ **den sidste Prophet** : sigter formentlig til, at evangelierne beskriver Johannes Døber mht. kaldelse, optræden og forkyndelse i lighed med profeterne i GT og som forløber for Jesus.

I trykt udgave: Bind 12 side 104 linje 10

◀ **i (...) Rapport til** : i forhold til, i forbindelse med.

I trykt udgave: Bind 12 side 104 linje 11

◀ **hentyder paa** : viser hen til, sigter til.

I trykt udgave: Bind 12 side 104 linje 15

◀ **Undergjæringerne**: den mest anvendte betegnelse i de tre første evangelier for Jesu undere el. mirakler.

I trykt udgave: Bind 12 side 104 linje 15

◀ **saa let som Fod i Høse** : talemåde i betydningen: så let som ingenting; bl.a. optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (24,30) bd. 1, s. 233.

I trykt udgave: Bind 12 side 104 linje 24

◀ **paa (...) trodser** : beråber sig på, insisterer på, stoler overmodigt, stolt på.

I trykt udgave: Bind 12 side 104 linje 24

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 104 linje 29

◀ **gjør (...)** **aabenbart**: tydeligt, klart.

I trykt udgave: Bind 12 side 104 linje 29

◀ **i Maximum** : i det højeste.

I trykt udgave: Bind 12 side 104 linje 32

◀ **kunne** tjene: kan.

I trykt udgave: Bind 12 side 104 linje 32

◀ **pro et contra** : lat., for og imod, navnlig grunde for og imod en sag.

I trykt udgave: Bind 12 side 104 linje 35

◀ **at gjøre Hjerternes Tanker aabenbare** : hentyder til Luk 2,34-35, hvor Simeon siger om Jesus: »see, denne er sat Mange i Israel til Fald og Opreisning, og til et Tegn, som imodsiges, (...) at mange Hierters Tanker skulle [skal] aabenbares« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 105 linje 2

◀ **snakke i Taaget** : talemåde i betydningen: tale hen i vejret, vrøvle.

I trykt udgave: Bind 12 side 105 linje 19

◀ **gaae hjem og lægge sig** : talemåde i betydningen: give op.

I trykt udgave: Bind 12 side 105 linje 26

◀ **et ringe Menneske** : 132,14.

I trykt udgave: Bind 12 side 106 linje 5

◀ **Troens Stifter og Fuldender** : spiller på Hebr 12,2, hvor der siges om Jesus, at han er »Troens Begyndere og Fuldkommere« (NT-1819); Luther gengiver dette udtryk med »Anfänger und Vollender des Glaubens«, se *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers* (60,20). Jf. udtrykket »Saliggjørelses Stifter«, som i Hebr 2,10 (NT-1819) bruges om Jesus.

I trykt udgave: Bind 12 side 106 linje 26

◀ **han der af Kjerlighed kom til Jorden** : allusion til Joh 3,16 (87,4).

I trykt udgave: Bind 12 side 107 linje 4

◀ **Joh. VI. 61.** : Joh 6,61: »Men der [da] Jesus vidste ved sig selv, at hans Disciple knurrede over dette, sagde han til dem: forarger dette Eder?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 107 linje 9

◀ **Christus siger om sig selv ... han skal leve« (51)** : tillempet citat fra Joh 6,51, hvor Jesus siger: »Jeg er det levende Brød, som kom ned af Himmelen; om nogen æder af dette Brød han skal leve til evig Tiid; og det Brød, som jeg vil give, er mit Kiød, hvilket jeg vil give for Verdens Liv« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 107 linje 9

◀ **Da kivedes Jøderne ... have I ikke Livet i Eder (53)** : citat fra Joh 6,52-53 (NT-1819), med afvigende ortografi og tegnsætning samt 'Menneskenes Søn' i stedet for »Menneskens Søn'« (v. 53).

I trykt udgave: Bind 12 side 107 linje 10

◀ **54. 55. 56. 57.** : henviser til Joh 6,54-57, hvor Jesus siger: »Hvo [den] som æder mit Kiød, og drikker mit Blod, haver et evigt Liv; og jeg skal opreise ham paa den yderste Dag. 55. Thi mit Kiød er sandelig Mad, og mit Blod er sandelig Drikke. 56. Hvo som æder mit Kiød, og drikker mit Blod, han bliver i mig, og jeg i ham. 57. Ligesom den levende Fader udsendte mig, og jeg lever ved Faderen; ligesaa skal og [også] den, som mig æder, leve ved mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 107 linje 14

◀ **mange af hans Disciple ... høre ham? (60)** : citat fra Joh 6,60 (NT-1819), med udeladelse af det indledende 'Hvorfor'. – **der** de: da.

I trykt udgave: Bind 12 side 107 linje 14

◀ **der han vidste ved sig selv ... forarger dette Eder? (61)** : tillempet citat fra Joh 6,61, hvor det hedder: »Men der [da] Jesus vidste ved sig selv, at hans Disciple knurrede over dette, sagde han til dem: forarger dette Eder?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 107 linje 15

◀ **62.** : henviser til Joh 6,62, hvor Jesus siger: »Hvad om I da faae at see, at Menneskens Søn farer op, hvor han var før?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 107 linje 17

◀ **V. 66 (...)** fra den Tid ... ikke mere med ham : citat fra Joh 6,66 (NT-1819), med afvigende ortografi og tegnsætning.

I trykt udgave: Bind 12 side 107 linje 17

◀ **passeret (...) forbi** : lagt bag sig.

I trykt udgave: Bind 12 side 107 linje 22

◀ **man har udviklet en Lære om Christi Legemes Ubiquitet** : sigter til den lutherske ubikvitetslære, dvs. læren om Kristi allestedsnærværelse, if. hvilken Kristus er virkelig til stede både ved Faderens højre hånd i himlen og som legeme og blod i nadverelementerne. Denne lære blev udviklet for at imødegå el. præcisere den rom.-kat. kirkes, U. Zwinglis og J. Calvins opfattelse af Jesu Kristi nærværelse i nadveren. Se fx § 123 i Karl Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik* (17,17), s. 306 (*Hutterus redivivus eller Dogmatik*, s. 316: »Luther fastholdt et reelt Samfund og overensstemmende med den H. S.s [Hellige Skrifts] Ord en virkl. [virkelig] Væren af Brødet og Legemet: 'Brød og Viin bliver, men Xtus [Kristus], der ifølge comm. idiom. [communicatio idiomatum, lat., meddelelse af egenskaber fra den guddommelige til den menneskelige natur i Kristus] efter sin mskl. [menneskelige] Natur er tilstede overalt, hvor han vil være, meddeler sit sande Legeme og Blod i, med og under de ydre Tegn (altsaa ikke blot signa [lat., tegn], men vehicula et media collativa [lat., aktive bærere og formidlere, nemlig af Kristi legeme og blod]) til de Nydende, ifølge Indstiftelsen, til Troende og Ikke-Troende'. F. C. VII.«). Jf, også s. 311 (i den da. overs., s. 321). Med 'F. C.' henvises til det sidste lutherske bekendelsesskrift *Formula Concordiae* (1577-78, udg. i 1580; da. *Konkordieformlen*), art. 7 om nadveren, især 2. del, »Solida Declaratio«, art. 7, 35, og 7, 4, se *Libri symbolici ecclesiae evangelicae sive Concordia*, udg. af K.A. Hase, 2. udg., Leipzig 1837 [1827], ktl. 624, s. 735 og s. 726 (*Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. Herausgegeben im Gedenkjahr der Augsburgischen Konfession 1930*, 11. udg. [ty./lat.], Göttingen 1992, s. 983 og s. 974). Se endvidere SKs notater til § 47 i H.N. Clausens forelæsninger over den kristelige dogmatik i årene 1833-34 i Not1:7, i SKS 19, 44f.

I trykt udgave: Bind 12 side 107 linje 24

◀ **ved det man** : derved, at man.

I trykt udgave: Bind 12 side 107 linje 25

◀ **at see til** : tilsyneladende.

I trykt udgave: Bind 12 side 107 linje 31

◀ **mange af Disciplene med** : endda, tilmed mange af disciplene.

I trykt udgave: Bind 12 side 107 linje 33

◀ **Christus siger til de Tolv ... ville gaa bort? (67)** : tillempet citat fra Joh 6,67, hvor det hedder: »Derfor sagde Jesus til de tolv: monne og [mon også] I ville [vil] gaa bort?« (NT-1819). – **de Tolv**: if. Joh 6,70 de tolv disciple, som Jesus selv havde udvalgt.

I trykt udgave: Bind 12 side 107 linje 35

◀ **som kom han** : som om han kom.

I trykt udgave: Bind 12 side 108 linje 4

◀ **at staae med aabne Arme og sige »kommer hid!«** : hentyder til Matt 11,28 og formentlig til Bertel Thorvaldsens Kristusstatue i alterpartiet i Vor Frue Kirke i København, hvor Kristus er fremstillet med åbne arme, og hvor der på fodstykket står: »Kommer til mig / Matth. XI. 28« (13,1 og 25,13). Sml. en lignende passage i nr. II i »Taler ved Altergang om Fredagen. Christelige Taler«, fjerde afdeling af *Christelige Taler* (1848), i SKS 10, 282,28-30. Se illustration 11.

I trykt udgave: Bind 12 side 108 linje 11

◀ **Verdens Frelser** : Betegnelsen anvendes i Joh 4,42 om Jesus; men se også Joh 3,17 (88,34).

I trykt udgave: Bind 12 side 108 linje 13

◀ **det Glædens Ord til Peder: salig est Du, Simon, Jonas's Søn** : 90,25.

I trykt udgave: Bind 12 side 108 linje 14

◀ **ville** : vil.

I trykt udgave: Bind 12 side 108 linje 18

◀ **Allestedsnærværelse** : 107,24.

I trykt udgave: Bind 12 side 108 linje 23

◀ **det er hans Kjød og Blod** : hentyder til Joh 6,51 (107,9).

I trykt udgave: Bind 12 side 108 linje 24

◀ **kun Den, der æder ... opreise paa den yderste Dag** : henviser til Joh 6,54 (107,14).

I trykt udgave: Bind 12 side 108 linje 25

◀ **det Brød, som kommer ned fra Himlen** : henviser til Joh 6,51 (107,9).

I trykt udgave: Bind 12 side 108 linje 27

◀ **»hvad om I da faae ... hvor han var før«** : citat fra Joh 6,62 (107,17).

I trykt udgave: Bind 12 side 108 linje 31

◀ **falde paa** : få det indfald, finde på.

I trykt udgave: Bind 12 side 109 linje 6

◀ **Disse tvende ... udtrykkelig nævnes** : Matt 11,6 (103,5) og Joh 6,61 (107,9).

I trykt udgave: Bind 12 side 109 linje 11

◀ **Matth. IX. 4 (Fortællingen om den Værkbrudne)**: 87,17.

I trykt udgave: Bind 12 side 109 linje 20

◀ **»hvi tænke I saa ondt i Eders Hjerter«** : citat fra Matt 9,4 (NT-1819). Således spørger Jesus de skriftkloge, efter at han har tilgivet en lam (NT-1819: 'en Værkbruden') dennes synder, hvilket de skriftkloge opfatter som gudsbespottelse. – **hvi**: hvorfor.

I trykt udgave: Bind 12 side 109 linje 22

◀ **gaaet (...) forbi** : kommet på den anden side af.

I trykt udgave: Bind 12 side 109 linje 30

◀ **Matth. XII. 24 ... Djævelenes Øverste«** : refererer til Matt 12,22-23 og citerer fra Matt 12,24 (NT-1819) med afvigende ortografi. – **uden**: undtagen. – **Beelzebul**: af gr. (beelseboúl), undertiden opfattet som en forvanskning af Beelzebub, der identificeres med Ba'al-Zebub, som if. 2 Kong 1,2.3.6.16 var filisterbyen Ekron's gud; i NT er denne gamle gud blevet til dæmonernes fyrste, dvs. Satan.

I trykt udgave: Bind 12 side 109 linje 30

◀ **»Jesus, som vidste deres Tanker«** : tillempet citat fra begyndelsen af Matt 12,25, hvor det hedder: »Men saasom [eftersom] Jesus vidste [kendte] deres Tanker, sagde han til dem: hvert Rige, som er

spliidagtigt med sig selv, bliver øde; og hver Stad eller Huus, som er spliidagtigt med sig selv, kan ikke bestaae« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 109 linje 33

◀ **Matth. XXVI. 64. 65 ... hørt hans Bespottelse**◀ : referat med citater fra Matt 26,64-65, hvor Jesus under forhøret for Rådet siger: »nu herefter skulle [skal] I see Menneskens Søn sidde hos Kraftens høire Haand, og komme i Himmelen Skyer. 65. Da sønderrev den Ypperste-Præst sine Klæder, og sagde: han har bespottet Gud; hvad have vi længere Vidner behov? see, nu have I hørt hans Bespottelse« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 109 linje 34

◀ **Joh. VIII., 48. 52. 53** : se Joh 8,48-53, hvor det fortælles: »Da svarede Jøderne, og sagde til ham: sige vi ikke med Rette, at du er en Samaritan, og haver Diævelen? 49. Jesus svarede: jeg haver ikke Diævelen, men jeg ærer min Fader, og I vanære mig. 50. Men jeg søger ikke min Ære; der er den, som søger den, og dømmes. 51. Sandelig, sandelig siger jeg Eder: dersom nogen holder mit Ord, skal han ikke see Døden evindeligen. 52. Da sagde Jøderne til ham: nu kiende [ved] vi, at du haver Diævelen; Abraham er død, og Propheterne; og du siger: dersom nogen holder mit Ord, han skal ikke smage Døden evindeligen. 53. Mon du er større, end vor Fader Abraham, hvilken er død? og Propheterne ere døde; hvem gjør du dig selv til?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 110 linje 4

◀ **Hele Fortællingen om den Blindfødte** : henviser til beretningen i Joh 9,1-41 om Jesu helbredelse af en blindfødt mand.

I trykt udgave: Bind 12 side 110 linje 4

◀ **Joh. X., 20. 30. 31. 33** : se Joh 10,20-33. Efter at Jesus havde sagt, at han havde magt til både at sætte sit liv til og at få det tilbage, og at hans fader havde påbudt ham at gøre det, opstod der uenighed blandt jøderne. Mange af dem sagde: »han haver Diævelen, og raser; hvi [hvorfor] høre I ham?« v. 20 (NT-1819). Senere sagde Jesus: »Jeg og Faderen vi ere eet«, v. 30 (NT-1819). Derefter hedder det: »31. Da toge Jøderne atter Stene op, for at stene ham. 32. Jesus svarede dem: mange gode Gierninger viiste jeg Eder fra min Fader; for hvilken af disse Gierninger stene I mig? 33. Jøderne svarede ham, og sagde: for en god Gierning stene vi dig ikke, men for Gudsbespottelse, og fordi du, som er et Menneske, gjør dig selv til Gud.«

I trykt udgave: Bind 12 side 110 linje 5

◀ **Men i Christenheden ... praktiseret ud af Verden** : Hele denne passage blev først tilføjet i korrekturfasen, se førstekorrekturen ms. 9, i tekstredigeringen, s. 66, og illustration 6, s. 98.

I trykt udgave: Bind 12 side 110 linje 8

◀ **det Christeliges Væрге ... Forargelsens Mulighed** : sml. tillægget til 2. afsnit, A, kap. 1, i *Sygdommen til Døden* (1849), hvor der tales om »det Christeliges afgjørende Criterium: det Absurde, Paradoxet, Forargelsens Mulighed. Og at dette paavises ved enhver Bestemmelse af det Christelige, er af yderste Vigtighed, da Forargelsen er det Christeliges Væрге mod al Speculation«, SKS 11, 196f. – »**spekulative Begriben**«: hentyder formentlig til § 33 i H.L. Martensen *Den christelige Dogmatik* (61,9), hvor han skriver, s. 79: »Det er altsaa Dogmatikens Opgave, at fremstille den christelige Anskuelse som et i sig sammenhængende *Lærebegreb*. Den dogmatiske Begriben er nærmest en *explicativ* Begriben, en Udfoldelse af det i Anskuelsen Givne, en Udvikling af dets indre Sammenhæng i sig. Men den explicative Begriben indeholder i sig selv Driften til den speculative Begriben, der ikke blot bliver staaende ved at fremstille Sammenhængen i det Givne, men ogsaa spørger om *Mulighed* og *Grund*; ikke blot siger *Ita* [lat., således], men ogsaa *Quare* [lat., ved hvilket middel, af hvilken grund]. Den grundige Explication vil ikke kunne Andet end udvikle saadanne Tanke-Modsætninger, saadanne Antinomier, der kræve en *Mediation* i Begrebet; thi som det hedder i Sirachs Viisdom (33, 17): 'den Høiestes Gjæringer ere stedse To, een imod den anden'; og det Speculative beroer netop paa at fatte Modsætningerne i Ideens Eenhed.«

I trykt udgave: Bind 12 side 110 linje 15

◀ **vistnok** : ganske vist, helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 12 side 110 linje 19

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 12 side 110 linje 19

◀ **d'Hrr.** : de herrer.

I trykt udgave: Bind 12 side 110 linje 20

◀ **praktiseret ud** : ekspederet, lempet ud.

I trykt udgave: Bind 12 side 110 linje 23

◀ **det ringe (...) Menneske** : 132,14.

I trykt udgave: Bind 12 side 111 linje 3

◀ **»see hvilket Menneske!«** : citat fra Joh 19,5 (88,6).

I trykt udgave: Bind 12 side 111 linje 6

◀ **Matth. XIII, 55. Mc. VI, 3 ... forargedes paa ham.**◀ : citat fra Matt 13,55-57a (NT-1819), hvor nogle af Jesu tilhørere siges at spørge således; fremhævelsen er SKs. Der henvises til parallelstedet Mark 6,3, hvor det hedder: »Er denne ikke den Tømmermand, Mariæ Søn, Jakobs og Jose og Judæ og Simons Broder? ere ikke og [også] hans Søstre her hos os? og de forargedes paa ham« (NT-1819). – **Tømmermands**: Josef (50,16). – **Hveden**: hvorfra.

I trykt udgave: Bind 12 side 111 linje 15

◀ **urgerer** : tager det nøje med, lægger meget vægt på.

I trykt udgave: Bind 12 side 111 linje 19

◀ **Joh. VII, 27 og 48** : se Joh 7,25-27, hvor det fortælles, at nogle farisæere, efter at Jesus var trådt frem som lærer i templet, spurgte: »er det ikke ham, som de søge at slaae ihjel? 26. Og see han taler frit, og de sige intet til ham; mon ikke de Øverste i Sandhed have kiendt [erkendt], at denne er i Sandhed den Christus? 27. Dog vi vide, hvorfra denne er; men naar Christus kommer, veed ingen, hvorfra han er« (NT-1819). Se videre Joh 7,48, hvor det fortælles, at farisæerne spurgte mht. Jesus: »Mon nogen af de Øverste haver troet paa ham, eller af Phariseerne?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 111 linje 25

◀ **Matth. XXVI, 31. 33. Mc. XIV, 27. 29** : se Matt 26,31.33; efter at det i de foregående vers er fortalt, at Jesus og hans disciple efter det sidste påskemåltid var gået ud til Oliebjerget, hedder det i v. 31: »Da siger Jesus til dem: i denne Nat skulle [skal] I alle forarges paa mig; thi der er skrevet [Zak 13,7]: jeg skal slaae Hyrden, og Hiordens Faar skulle adspredes« (NT-1819); og videre i v. 33: »Men Peder svarede, og sagde til ham: dersom de og [også] alle skulle forarges paa dig, saa vil jeg dog aldrig forarges« (NT-1819). Se også parallelstedet Mark 14,27: »Og Jesus sagde til dem: i denne Nat skulle I Alle forarges paa mig; thi der er skrevet [Zak 13,7]: jeg skal slaae Hyrden, og Faarene skulle adspredes« (NT-1819); og 14,29: »Men Peder sagde til ham: dersom de endog Alle forargedes, vil jeg dog ikke forarges« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 112 linje 7

◀ **Faderens Eenbaarne** : 87,4.

I trykt udgave: Bind 12 side 112 linje 13

◀ **Peders Fornægtelse** : sigter til Peters fornægtelse af Jesus under processen mod ham i ypperstepræstens gård, jf. Matt 26,69-75. Jesus havde forudsagt denne fornægtelse med ordene: »sandelig siger jeg dig, at i denne Nat, førend Hanen galer, skal du fornægte mig tre Gange«, Matt 26,34 (NT-1819). Og Peter havde svaret: »dersom jeg skulde døe med dig, vil jeg ikke fornægte dig«, Matt 26,35 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 112 linje 15

◀ **forskyldde** : gøre sig skyldig i, forårsage.

I trykt udgave: Bind 12 side 112 linje 15

◀ **Anticlimax** : af gr. klimaks, trappe, stige; inden for retorikken den figur at lade beslægtede led således følge efter hinanden, at begrebet udtrykkes svagere og svagere, og inden for dramaturgien det forhold, at en opbygget spænding opløser sig uden at kulminere.

I trykt udgave: Bind 12 side 112 linje 17

◀ **Taleren siger ... bringer Peder til at fornægte** : sml. journaloptegnelsen NB2:246, fra okt. 1847, i SKS 20, 232f., som indeholder et udkast til denne passage. – **apoplektisk Slag**: slagtilfælde; pludselig hårdt el. lammende slag.

I trykt udgave: Bind 12 side 112 linje 20

◀ **gjort Tegn og Under** : hentyder til de mange undere, Jesus if. de evangeliske beretninger gjorde, især ved at helbrede for forskellige lidelser og sygdomme, jf. fx Matt 4,23-24. I Johannesevangeliet benyttes især betegnelsen 'tegn' for Jesu underfulde gerninger, jf. fx Joh 2,11; 4,48.

I trykt udgave: Bind 12 side 112 linje 29

◀ **»I denne Nat skulle ... aldrig forarges paa Dig.«** : citat fra Matt 26,31.33 (112,7).

I trykt udgave: Bind 12 side 112 linje 31

◀ **den hellige Fortælling** : el. den hellige historie, nemlig beretningen om Jesu liv, lidelse, død og opstandelse, især som den fortælles i de fire evangelier.

I trykt udgave: Bind 12 side 113 linje 1

◀ **i den Nat, der han blev forraadt** : citat fra 1 Kor 11,23 (NT-1819), der indgår i nadverindstiftelsesordene, se *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 253. – **der**: da.

I trykt udgave: Bind 12 side 113 linje 10

◀ **da han blev haanet** : hentyder til, at Jesus blev 'forhånet' og 'bespottet' af kong Herodes og hans soldater, se Luk 23,11 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 113 linje 11

◀ **bespottet** : hentyder til, at de mænd, der holdt Jesus bevogtet inden forhøret i Rådet, 'bespottede' ham, se Luk 22,63.65 (NT-1819), og at Jesus blev 'bespottet' af den rom. statholders soldater, se Matt 27,29.31 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 113 linje 11

◀ **bespyttet** : hentyder til, at nogle begyndte at 'bespytte' Jesus under forhøret af ypperstepræsterne i Rådet, se Mark 14,65 (NT-1819), og at Jesus blev 'bespyttet' af den rom. statholders soldater, se Mark 15,19 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 113 linje 11

◀ **hudflettet** : pisket; hentyder til, at Pilatus lod Jesus 'hudstryge', se Matt 27,26 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 113 linje 11

◀ **naglet til Korset som en Forbryder** : hentyder til beretningerne om Jesu korsfæstelse sammen med to røvere el. forbrydere, se især Luk 23,32-33.

I trykt udgave: Bind 12 side 113 linje 12

◀ **som sagt blev i første Afsnit** : se SKS 12, 44-102.

I trykt udgave: Bind 12 side 113 linje 35

◀ **Troens Væрге eller Forsvarsvaaben** : 110,15.

I trykt udgave: Bind 12 side 113 linje 35

◀ **Lidelseshistorien** : hentyder formentlig til sammenskrivningen af de fire evangeliers forskellige beretninger om Jesu lidelseshistorie, der dækker tiden, fra Jesus har spist det sidste påskemåltid med sine apostle, til hans lig er blevet gravlagt og graven forsejlet, jf. »Vor Herres Jesu Christi Lidelses Historie« i *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 263-288.

I trykt udgave: Bind 12 side 114 linje 7

◀ **Discipelen ikke er over Mesteren** : hentyder til Matt 10,24, hvor Jesus siger til de tolv disciple: »Discipelen er ikke over Mesteren, ei heller Tieneren over sin Herre« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 114 linje 14

◀ **siger sig** : hævder, erklærer.

I trykt udgave: Bind 12 side 114 linje 17

◀ **hedensk ne quid nimis** : 98,36.

I trykt udgave: Bind 12 side 114 linje 25

◀ **profiterer** : er nyttig for, gavner, bringer indtægt til.

I trykt udgave: Bind 12 side 114 linje 32

◀ **saa megen Lighed ... et Menneskes Liv kan have** : sml. Johann Tauler (o. 1300-61) *Nachfolgung des armen Lebens Christi*, på ny udg. af N. Casseder, Frankfurt a.M. 1821 [1621], ktl. 282, som SK if. journaloptegnelsen NB4:102, fra marts 1848, »i denne Tid læser til Opbyggelse« (SKS 20, 335). Her hedder det i første afdeling, § 62, s. 67f.: »Zu dieser Vereinigung mit Gott tragt vorzüglich die Nachfolge des Lebens Jesu Christi bei. Christus ist im wahren Sinne Eins mit Gott. Willst du nun ein Geist werden mit Gott, dann strebe zuerst, Christo gleichförmig und ein Geist mit Ihm zu werden, was dir aber nur dann möglich ist, wenn du daran bist, nach Kräften, und so ferne es der Mensch fähig ist, Ihm in Seinem Wirken als Mensch ähnlich zu werden (...) Sprichst du: wie vermag ich das? Er war Gott und Mensch, und ich bin ein bloßer Mensch, wie ist mir gleiches Wirken mit dem Gottmenschen möglich? Merke: zweierlei Werke finden wir an Christus; göttliches und menschliches Wirken. Wunder und Zeichen thuen, ist göttliche Kraft, die dir nicht zugehört, und worin du Ihm nicht nachfolgen kannst. Aber Sein Wirken und Leben als Mensch ist deine Pflicht; ich zähle dir dergleichen vor: arm, verschmähet und verachtet, eines demüthigen Herzens seyn, hungern und dursten, Pein und Schmerzen leiden und dulden, sterben aus Liebe für alle, siehe, das war das Leben Jesu des Menschen, dem du darin gleichförmig werden sollest, wenn du Eins mit Ihm werden willst« (»Til denne forening med Gud bidrager først og fremmest efterfølgelsen af Jesu Kristi liv. Kristus er i sand forstand ét med Gud. Hvis nu du vil blive til én ånd med Gud, så bestræb dig først på at få lighed med Kristus og at blive til én ånd med Ham. Det er dog kun muligt for dig, idet du efter bedste kræfter, for så vidt det er muligt for et menneske, kommer til at ligne Ham i hans virke som menneske (...). Siger du: hvordan formår jeg det? Han var Gud og menneske, og jeg er blot et menneske, hvordan er det muligt for mig at være virksom på samme måde som Gudmennesket? Mærk vel: to slags gerninger finder vi hos Kristus, guddommeligt og menneskeligt virke. At gøre tegn og under, det er en guddommelig kraft, som ikke hører dig til, og hvori du ikke kan følge Ham efter. Men Hans liv og virke som menneske er din pligt; jeg nævner noget sådant for dig: at være fattig, forhånnet og foragtet, at være af et ydmygt hjerte, at sulte og tørste, at tåle og udholde pinsel og smerter, at dø af kjerlighed til alle, se, det var mennesket Jesu liv, som du skal få lighed med, hvis du vil blive ét med Ham«).

I trykt udgave: Bind 12 side 115 linje 2

◀ **enervere** : afkræfte, svække.

I trykt udgave: Bind 12 side 115 linje 5

◀ **Læren om Gud-Mennesket** : 89,28.

I trykt udgave: Bind 12 side 115 linje 6

◀ **profitere** : profitere af, nyde fordel af.

I trykt udgave: Bind 12 side 115 linje 21

◀ **at Christenheden er Christus** : spiller måske på den opfattelse, at Gud inkarnerede sig i hele menneskeheden, som blev fremsat fx af D.F. Strauß (92,2).

I trykt udgave: Bind 12 side 115 linje 23

◀ **saa triumpheres der** : spiller formentlig på det dogmatiske udtryk 'ecclesia triumphans', lat., 'den sejrende kirke' (97,29 og 198,7).

I trykt udgave: Bind 12 side 115 linje 27

◀ **at ride Herredage ind** : fast udtryk om det festlige optog af herolder og ridende gardere, der fra gammel tid havde kundgjort mødet mellem kongen og rigsrådet, og som i årene 1661 til 1848 markerede åbningen af Højesteret første torsdag i marts måned.

I trykt udgave: Bind 12 side 115 linje 30

◀ **hvis En paastod, at domus declineres efter Paradigmet mensa** : 'domus' (et hus) og 'mensa' (et bord) er to lat. substantiver, der bøjes helt forskelligt. I *Jacob Badens latinske Skolegrammatik*, 7. udg., Kbh. 1830, ktl. 996, bruges som »Paradigma eller Exempel« for den første deklination ordet 'mensa', og for en

blandingsform af 2. og 4. deklination ordet 'domus', se § 40, s. 14f., hhv. § 43, s. 43. En anden gængs lat. grammatik i datiden, J.N. Madvigs *Latinsk Sproglære til Skolebrug*, Kbh. 1841, bruger samme eksempler, s. 61, hhv. s. 26f.

I trykt udgave: Bind 12 side 116 linje 4

◀ **Pointet** : pointen, det afgørende punkt.

I trykt udgave: Bind 12 side 116 linje 9

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 12 side 116 linje 9

◀ **Lidelse »for Ordets Skyld, for Retfærdigheds Skyld o. s. v.«** : hentyder dels til Matt 13,18-23, hvor Jesus udlægger sin lignelse om sædemanden (Matt 13,1-9) og forstår sædekornet som ordet om Guds rige, der sås i menneskets hjerte. Om det korn, der blev sået på sten- el. klippegrund, siger han, at det er det menneske, der straks tager imod ordet med glæde, men da han ikke har rod i sig, holder han kun ud en tid, så »naar Trængsel eller Forfølgelse kommer for Ordets Skyld, forarges han strax«, v. 21 (NT-1819), (120,36). Dels til Matt 5,10, hvor Jesus siger: »Salige ere de, som lide Forfølgelse for Retfærdigheds Skyld, thi Himmeriges Rige er deres« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 116 linje 14

◀ **tage (...) forfængeligt** : misbruge på en letfærdig måde.

I trykt udgave: Bind 12 side 116 linje 18

◀ **Saa prædiker Præsten** : Skønt der if. kap. 9, »Om Liig og Begravelse«, i *Kirke-Ritualet* (73,4) ikke blev holdt nogen tale ved graven, var det på SKs tid blevet skik og brug, at sådanne gravtaler el. ligtaler blev holdt ude på kirkegården. Jf. cancelliskrivelse af 31. marts 1829, hvor det fastslås, at »der intet kan være imod, at Tale holdes enten i Liighuset eller paa Kirkegaarden«. Se *Samling af Forordninger, Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve, som vedkommer Geistligheden*, udg. af J.L.A. Kolderup-Rosenvinge, bd. 1-3, Kbh. 1838-40 (forkortet *Samling af Forordninger, som vedkommer Geistligheden*); bd. 1, s. 356f.

I trykt udgave: Bind 12 side 116 linje 19

◀ **Abraham, der offerer Isaak** : hentyder til 1 Mos 22,1-19, hvor det fortælles, at Gud befalede Abraham at begive sig til Moria bjerg for der at ofre sin søn. Abraham forberedte ofringen, og på den tredje dag nåede de frem, mens Isak stadig var uvidende om, hvad der forestod. Da Abraham havde bygget et alter, bundet Isak og grebet kniven for at slagte ham, bliver han standset af en engels råb fra Himlen. Nu ved Gud, at Abraham af frygt for ham end ikke vil spare sin søn, og derfor velsigner han ham og byder ham i stedet at ofre en vædder, der pludselig viser sig nærved.

I trykt udgave: Bind 12 side 116 linje 20

◀ **hans Velærværdigheds**: dvs. præsten. Til de enkelte rangklasser i rangforordningen (98,36) var knyttet særlige tiltaleformer, if. hvilke 'Deres Velærværdighed' el. i omtale 'hans Velærværdighed' blev benyttet ved titulering af gejstlige personer af laveste rang el. slet ikke omfattet af forordningen. Rangforordningen blev (og bliver stadig) publiceret i den regelmæssigt udgivne *Kongelig Dansk Hof- og Stats-Calender*, hvori alle rangspersoner var anført.

I trykt udgave: Bind 12 side 116 linje 20

◀ **et Pendant** : en pendant.

I trykt udgave: Bind 12 side 116 linje 21

◀ **han giver med Fornøielse 10 Rbd. derfor** : If. kap. 9, »Om Liig og Begravelse«, i *Kirke-Ritualet* (73,4) var det ikke tilladt præsterne i Danmark at kræve vederlag el. betaling for gravtaler el. ligtaler; dog måtte de modtage betaling, hvis de fik det tilbudt. Se *Samling af Forordninger, som vedkommer Geistligheden* bd. 1, s. 356f. - **10 Rbd.:** rigsbankdaler (58,9). I Hof- og Stadsretten havde en dommer 1.200-1.800 og en fuldmægtig 400-500 rigsdaler i årsløn; en håndværkersvend tjente 5 rigsdaler om ugen. *Indøvelse i Christendom* kostede 1 rigsdaler 5 mark og 4 skilling, se tekstredegørelsen, s. 7.

I trykt udgave: Bind 12 side 116 linje 24

◀ **upaaseet** : ubeset.

I trykt udgave: Bind 12 side 116 linje 29

◀ **deriverede** : afledte.

I trykt udgave: Bind 12 side 116 linje 34

◀ **Der læses om Apostlene ... for at følge Christum efter** : hentyder til Mark 10,28, hvor disciplen Peter siger til Jesus: »Se, vi har forladt alt og fulgt dig.«

I trykt udgave: Bind 12 side 117 linje 9

◀ **en Trøstetale** : 116,19.

I trykt udgave: Bind 12 side 117 linje 13

◀ **ridiculisere** : latterliggøre, gøre nar af.

I trykt udgave: Bind 12 side 117 linje 28

◀ **quid nimis** : lat., noget for meget (98,36).

I trykt udgave: Bind 12 side 117 linje 29

◀ **Betragtning** : et af J.P. Mynster yndet udtryk (227,15).

I trykt udgave: Bind 12 side 117 linje 36

◀ **en Prædiken udgiven efter Opfordring af Flere** : spiller på en især i ældre litteratur hyppigt brugt, indledende beskedenhedsformular, som benyttes af fx J.P. Mynster. Jf. hans *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage* (71,28), hvor han i sin »Fortale« i bd. 1 skriver: »Mine Læseres og Tilhøreres Velvillie har saa ofte opfordret mig til at udgive flere Prædikener, at jeg har maattet ansee det næsten som en Deel af min Embedspligt at opfylde denne Begiering« (upagineret). Se også »Forerindring« i hans *Taler ved Præste-Vielse*, 1.-3. samling, Kbh. 1840-51, ktl. 235-236; 1. samling, 1840, hvor han skriver, at han næppe ville have udgivet ordinationstalerne, »dersom jeg ikke ofte var bleven opfordret dertil« (upagineret). Samt »Forerindring«, dateret »i November 1847«, i hans *Prædikener holdte i Kirkeaaet 1846-47* (71,28), hvor han skriver: »Velvillige Tilhørere og Læsere vide, at det ikke har fattedes paa Opfordringer til mig om at udgive, saavel enkelte Prædikener, som en heel ny Samling« (upagineret).

I trykt udgave: Bind 12 side 118 linje 1

◀ **som ogsaa Christus selv fremsætter det** : hentyder formentlig til punkt 1) (120,36) og 2) (123,7), som i det oprindelige manuskript dannede den umiddelbare fortsættelse af denne passage.

I trykt udgave: Bind 12 side 118 linje 14

◀ **At dette er saaledes ... Ringhed og Fornedrelse** : se »Manuskriptbeskrivelse«, 2.5.1, i tekstredegørelsen, s. 27.

I trykt udgave: Bind 12 side 118 linje 16

◀ **Matth. XVIII. 8. 9** : se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 12 side 118 linje 18

◀ **»Men dersom din Haand ... Helvedes Ild.«** : citat fra Matt 18,8-9 (NT-1819), med mindre afvigelser i tegnsætning.

I trykt udgave: Bind 12 side 118 linje 20

◀ **paa andet Sted** : dvs. i anden omgang.

I trykt udgave: Bind 12 side 118 linje 28

◀ **Det naturlige Menneske** : det blot jordiske, dvs. sanselige og fornuftige, men ikke åndelige menneske. Sml. 1 Kor 2,14, hvor Paulus skriver: »Men det naturlige Menneske forstaaer intet af Guds Aand, det er ham en Daarlighed [tåbelighed], og han kan det ikke kiende, thi det skal dømmes aandeligen«, *Biblia, det er: den gandske Hellige Skriftes Bøger, efter den Aaret 1699 udgangne Huus- og Reyse-Bibel*, Kbh. 1802. Denne oversættelse følger Luthers, som gengiver udtrykket tilsvarende med »der natürliche Mensch«, se *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers* (60,20), hvorimod NT-1819 har »det sandselige Menneske«.

I trykt udgave: Bind 12 side 118 linje 29

◀ **Det, det naturlige Menneske kalder Kjerlighed, christeligt er Selvkjerlighed** : sml. fx kap. II. B »Du skal elske Næsten«, i første følge af *Kjerlighedens Gjerninger* (1847), i *SKS* 9, 51-67, især s. 59f., og *Sygdommen til Døden* (1849), i *SKS* 11, 160,16.

I trykt udgave: Bind 12 side 118 linje 30

◀ **Iad Dig gilde for Himmeriges Skyld (Matth. XIX. 12)** : se Matt 19,12, hvor Jesus siger til disciplene: »Thi der ere Gilding, som ere fødte saaledes af Moders Liv; og der ere Gilding, som ere gildede af Menneskene; og der ere Gilding, som have gildet sig selv for Himmeriges Riges Skyld. Hvo det kan begribe, han begribe det!« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 119 linje 6

◀ **faaet sin Krig frem** : talemåde i betydningen: sat el. tvunget sin vilje igennem; optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (24,30) bd. 1, s. 566.

I trykt udgave: Bind 12 side 119 linje 26

◀ **Potentsation** : opløftning til en højere potens el. grad.

I trykt udgave: Bind 12 side 119 linje 28

◀ **i Frygt og Bæven** : 88,18.

I trykt udgave: Bind 12 side 120 linje 10

◀ **uden for den evig Fortabelse** : hentyder formentlig til 2 Thess 1,9, hvor det hedder om dem, der ikke kender Gud og ikke er lydige mod Jesu Kristi evangelium, at de skal »lide Straf, en evig Fortabelse, fra Herrens Ansigt, og fra hans Magtes Herlighed« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 120 linje 11

◀ **Intet mindre end** : alt andet end.

I trykt udgave: Bind 12 side 120 linje 14

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 120 linje 23

◀ **at afhugge Haanden, at udryde Øiet, at gilde sig selv** : 118,20 og 119,6.

I trykt udgave: Bind 12 side 120 linje 31

◀ **Matth. XIII. 21. Mc. IV. 17 ... forarges han strax.**« : forkortet citat fra Matt 13,20-21, der indgår i Matt 13,18-23, hvor Jesus udlægger sin lignelse om sædemanden (Matt 13,1-9; 116,14), hvis sædekorn falder dels på gold sten- el. klippegrund, dels blandt kvælende torne, og dels i frugtbar jord. I sin udlægning siger Jesus, v. 20-21: »Men det, som er saaet paa Steengrund, er den, som hører Ordet, og annammer det strax med Glæde. 21. Men han haver ikke Rod i sig, og bliver kun ved til en Tiid; men naar Trængsel eller Forfølgelse kommer for Ordets Skyld, forarges han strax« (NT-1819). En lignende formulering findes i parallelstedet Mark 4,16-17.

I trykt udgave: Bind 12 side 120 linje 36

◀ **Prædikeforedraget** : på SKs tid alm. betegnelse for den holdte prædiken.

I trykt udgave: Bind 12 side 121 linje 4

◀ **gjennem mange Trængsler maa indgaae i Himmeriges Rige** : spiller på ApG 14,22, hvor det om Paulus og Barnabas hedder, at de »bestyrkede Disciplenes Siele, og paamindede dem at blive faste i Troen, og at os bør at indgaae i Guds Rige ved mange Trængsler« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 121 linje 7

◀ **Bekymring for næste Aar ... »hvad man spiste ... endnu ikke har betalt**« : allusion til og løst citat fra et brev, dateret den 11. maj 1848, fra pastor F.L.B. Zeuthen til SK. Her skriver Zeuthen efter at have læst den første tale med titlen »Armodens Bekymring« i *Christelige Taler*, der udkom 25. april 1848: »Angaaende Armodens Bekymring for den Dag 'imorgen' kan vel Ingen skrive opbyggeligere end De, men der er ogsaa en

Armodens Bekymring for den Dag 'igaar', der er en Bekymring ikke for hvad man skal spise, men for det man *har* spist og – *ikke betalt*. Denne Bekymring over *Gjæld*, som man ikke kan betale, ikke blot til dem, som kræve, men især til dem, som tie, men dog selv trænge, denne Armodens Bekymring er den af sværeste Slags og jeg vil ønske, at De engang vil skrive noget ret Opbyggeligt ogsaa derom. Der kan være for meget Sandt og Ædelt i denne Bekymring til at den ligefrem kan regnes til Hedningernes Bekymringer, men en Christen kan dog, om ikke saameget ved nogen paa Sorgen selv directe henvendt Tanke (ja denne maa ofte gjøre Bekymringen større), saa i Bønnen overvinde ogsaa denne Bekymring«, *B&A*, nr. 174, bd. 1, s. 192. I et udateret brev svarer SK: »Tak for Bemærkningen om den Dag igaar. Lad mig takke Dem for den idag, jeg skal nok huske den imorgen. See, saaledes har De skaffet mig en Bekymring for den Dag imorgen!«, *B&A*, nr. 175, bd. 1, s. 193. I marginaloptegnelsen NB4:154.b, dateret 17. maj 1848, i *SKS* 20, 358, overvejer SK at bruge Zeuthens bemærkning i »Nye Taler om Lilierne og Fuglen« og gør det så i *Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen*, som udkom den 14. maj 1849, *SKS* 11, 43,21-23. Zeuthen omtaler hændelsen i *Et Par Aar af mit Liv*, Kbh. 1869, s. 22f.

I trykt udgave: Bind 12 side 121 linje 11

◀ **Fataliteter** : skæbner; vanskæbner, uheld.

I trykt udgave: Bind 12 side 121 linje 14

◀ **Derom prædiker man christeligt ... i Forbindelse med Gethsemane** : sml. J.P. Mynsters prædiken over første del af lidelseshistorien den 13. marts 1848 (jf. *Adresseavisen*, nr. 60, den 11. marts 1848). Prædikenen blev senere trykt med titlen »Gethsemane. Paa første Mandag i Fasten« i J.P. Mynster *Prædikener holdte i Aaret 1848* (71,28), s. 14-25. Her hedder det s. 16: »Jeg erindrer engang ved Betragtningen af dette Afsnit af den hellige Historie at have sagt, at ethvert Menneske har sit Gethsemane, og forsaavidt er dette sandt, som ethvert Menneske har sine Lidelser at taale i Verden, som der vel for Enhver, der ikke har tabt al Følelse, har været eller er eller kommer det Sted, hvor han begynder at skielve og svarligen at ængstes, hvor han maa sige: Min Siel er bedrøvet indtil Døden; men er dette Sted derfor et Gethsemane? er det derfor et Sted, hvor den Lidende har stridt den gode Striid, trængt maaskee paa alle Maader, men ikke forsagende, tvivlende, men ikke fortvivlende, forfulgt, men ikke forladt, nedslagen, men ikke forloren? er det et Sted, hvor han, som hans Frelser, har ganske, ganske hengivet sig i den himmelske Faders Villie, og ret af Hiertet har sagt: Skee ikke min Villie, men din? Dersom vi ikke have lært saaledes at forvandle vore Lidelsers Sted til et Gethsemane, da have vi endnu ikke lært, hvad denne hellige Fortælling skal lære os.« Jf. journaloptegnelsen NB4:142, fra begyndelsen af april 1848, i *SKS* 20, 353. – **Gethsemane**: sigter til Jesu sorg og angst i Gethsemane Have før pågribelsen if. Matt 26,36-46.

I trykt udgave: Bind 12 side 121 linje 14

◀ **siger han jo i samme Parabel ... qvæler den gode Sæd** : henviser til Mark 4,18-19, der indgår i Mark 4,10-20, hvor Jesus udlægger sin lignelse om sædemanden (Mark 4,1-9; 116,14 og 120,36) og siger, v. 18-19: »Og de, som fik Sæden blandt Torne, ere de, som høre Ordet; og denne Verdens Bekymringer, og Rigdommens Forførelse og Begierligheder efter de andre Ting trænge ind, og qvæle Ordet, saa det bliver uden Frugt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 121 linje 27

◀ **flyer til** : tager sin tilflugt til.

I trykt udgave: Bind 12 side 122 linje 4

◀ **det (...)** trækker sammen : det trækker op til genvordigheder.

I trykt udgave: Bind 12 side 122 linje 10

◀ **piinlig Cuur** : pinefuld, smertelig kur.

I trykt udgave: Bind 12 side 122 linje 22

◀ **aber** : af ty., men.

I trykt udgave: Bind 12 side 122 linje 27

◀ **tager Christendommen an**: antager, går over til.

I trykt udgave: Bind 12 side 122 linje 33

◀ **ligner han ogsaa Forbilledet ... et Menneske muligt at ligne det** : 115,2.

I trykt udgave: Bind 12 side 123 linje 4

◀ **at straffes fordi man gør det Gode** : 134,8.

I trykt udgave: Bind 12 side 123 linje 5

◀ **Joh. XVI. 1** : 123,9.

I trykt udgave: Bind 12 side 123 linje 7

◀ **Matth. XVI, 23** : se Matt 16,23, hvor det hedder om Jesus: »Men han vendte sig, og sagde til Peder: viig bag mig, Satan! du er mig en Forargelse; thi du sandser ikke, hvad Guds er, men hvad Menneskens er« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 123 linje 7

◀ **»Dette haver jeg talet til Eder ... Gud en Dyrkelse«** : citat fra Joh 16,1-2 (NT-1819), med en mindre afvigelse i ortografi; fremhævelsen er SKs.

I trykt udgave: Bind 12 side 123 linje 9

◀ **en Udsending fra Faderens Eenbaarne** : spiller på ordets etymologi, idet ordet 'apostel' kommer af det gr. 'apóstolos', der betyder 'udsending' el. 'sendebud'. – **Faderens Eenbaarne**: dvs. Jesus (87,4).

I trykt udgave: Bind 12 side 123 linje 14

◀ **blive forfulgt, udstødt af Samfundet, tilsidst ihjelslagen** : se fx Matt 10,17-20; 24,9; Luk 21,12-17; Mark 13,9-13; Joh 16,1-4. – **ihjelslagen**: slået ihjel.

I trykt udgave: Bind 12 side 123 linje 15

◀ **udvise** : udpege, anvise.

I trykt udgave: Bind 12 side 124 linje 4

◀ **er (...)** **Forstanden til Forargelse** : spiller formentlig på 1 Kor 1,22-23 (139,1).

I trykt udgave: Bind 12 side 124 linje 13

◀ **odium totius generis humani** : lat., 'had til hele menneskeslægten'. Kilden til dette er muligvis kirkefaderen Tertullian *Apologeticus adversus gentes pro christianis* (lat., Forsvar for de kristne mod hedningene), 37,8: »Sed hostes maluistis vocare generis humani« (lat., »Men I har foretrukket at kalde dem [de kristne] fjender af menneskeheden«), jf. *Qu. Sept. Flor. Tertulliani opera*, udg. af E.F. Leopold, bd. 1-4, Leipzig 1839-41, ktl. 147-150 (i *Bibliotheca patrum ecclesiasticorum latinorum selecta*, udg. af E.G. Gersdorf, bd. 4-7); bd. 1, s. 109. Se også den rom. historieskriver Tacitus' *Annales* (lat., Årbøger), 15. bog, kap. 44, 4, jf. *C. Cornelii Taciti opera ex recensione Ernestiana*, udg. af I. Bekker, Berlin 1825, ktl. 1282, s. 347. Her fortælles det, at de kristne, som var mistænkt for at have forårsaget Roms brand under kejser Nero, ikke så meget blev dømt for brandstiftelse som pga. 'odio humani generis'. I sin oversættelse gengiver J. Baden udtrykket med »Had til det menneskelige Kiøn«, *Cajus Cornelius Tacitus* bd. 1-3, Kbh. 1773-97, ktl. 1286-1288; bd. 2, 1775, s. 282.

I trykt udgave: Bind 12 side 124 linje 20

◀ **det naturlige Menneske** : 118,29.

I trykt udgave: Bind 12 side 124 linje 21

◀ **fruentimmeragtigt** : kvindagtigt, se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 12 side 124 linje 22

◀ **det Qvindagtige** : det, som har kvindelige egenskaber, med bibetydning af: det umandige, svage, forfinede, magelige.

I trykt udgave: Bind 12 side 124 linje 28

◀ **Christendommen har en Mistanke til Ægteskabet** : hentyder formentlig til 1 Kor 7, hvor Paulus skriver om ægteskab og ugift stand. Se fx v. 1-2: »Hvad angår det, I skrev, så er det bedst for en mand ikke at røre en kvinde. Men for at undgå utugt skal enhver mand have sin hustru, og enhver kvinde sin mand.« Se endvidere v. 7, hvor Paulus skriver: »Jeg ser helst, at alle mennesker er som jeg«, nemlig ugift. Se endelig v. 32-34: »En ugift mand tænker på Herren, hvordan han kan være Herren til behag; men den, der er gift, tænker på verden, hvordan han kan være sin hustru til behag, og er splittet.«

I trykt udgave: Bind 12 side 124 linje 29

◀ **ordentligviis** : almindeligvis, sædvanligvis.

I trykt udgave: Bind 12 side 124 linje 34

◀ **»hvad vil Du udsætte Dig ... hitte paa.«** : indvending fra en fiktiv samtalepartner. – **hvad**: hvorfor.

I trykt udgave: Bind 12 side 125 linje 1

◀ **Ægteskabet er jo, som Præsten siger, en Gud velbehagelig Stand** : spiller på rituallet for brudevielse, hvor det hedder: »Da er det Eders Trøst, at I vide og troe, at Eders Stat [dvs. den ægteskabelige stand] er Gud tækkelig og af ham velsignet. (...) Derfor siger og [også] Salomo: Hvo [den] som faaer en Hustru, han faaer en god Ting, og annammer af HERren en Velbehagelighed [Ordsp 18,22]«, *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 260f.

I trykt udgave: Bind 12 side 125 linje 3

◀ **Guds Velbehag** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 12 side 125 linje 7

◀ **endogsaa anden Gang** : Paulus ikke blot tillod (jf. fx Rom 7,2), men anbefalede (1 Tim 5,14) et andet ægteskab, hvis den ene ægtefælle var død.

I trykt udgave: Bind 12 side 125 linje 8

◀ **som Præsten sagde det i Søndags, denne milde Lære ... afhjælper alle Tryk** : Hvis der findes en kilde, er den ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 12 side 125 linje 11

◀ **falde paa** : få det indfald.

I trykt udgave: Bind 12 side 125 linje 13

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 125 linje 20

◀ **udleet, forfulgt og tilsidst ihjelslagen** : 123,15.

I trykt udgave: Bind 12 side 125 linje 21

◀ **Peder** : 87,13.

I trykt udgave: Bind 12 side 125 linje 24

◀ **Matth. XVI, 21 o.flg. »Da Christus ... skee Dig ingenlunde.«** : tillempet citat fra Matt 16,21-22, hvor det hedder: »Fra den Tiid begyndte Jesus at give sine Disciple tilkiende, at ham burde at gaae til Jerusalem, og lide Meget af de Ældste og Ypperste-Præster og Skriftkloge, og ihjelslaaes, og opstaae tredie Dag. 22. Og Peder tog ham tilside, begyndte at straffe [irettesætte] ham, og sagde: Herre, spar [skån] dig selv; dette skee dig ingenlunde!« (NT-1819); (123,7). – **o.flg.**: og følgende.

I trykt udgave: Bind 12 side 125 linje 24

◀ **holdende sig til Gud** : spiller måske på Jak 4,8: »Hold jer nær til Gud, så vil han holde sig nær til jer«.

I trykt udgave: Bind 12 side 125 linje 35

◀ **uskatteerligt** : uvurderligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 126 linje 11

◀ **tog saa strengt paa** : (begyndte at) ytre sig så strengt el. stærkt.

I trykt udgave: Bind 12 side 126 linje 14

◀ **viig fra mig, Satan ... men hvad Menneskens er** : frit citat fra Matt 16,23 (123,7).

I trykt udgave: Bind 12 side 126 linje 18

◀ **mærkelig** : bemærkelsesværdig.

I trykt udgave: Bind 12 side 126 linje 20

◀ **udvise** : udpege, anvise.

I trykt udgave: Bind 12 side 126 linje 28

◀ **det sandselige, det naturlige Menneske** : 118,29.

I trykt udgave: Bind 12 side 126 linje 30

◀ **Troen er et nyt Liv** : spiller måske på Rom 6,4, hvor Paulus skriver: »Vi blev altså begravet sammen med ham ved dåben til døden, for at også vi, sådan som Kristus blev oprejst fra de døde ved Faderens herlighed, skal leve et nyt liv [(NT-1819): »vandre i et nyt Levnet«].« Se også 2 Kor 5,17.

I trykt udgave: Bind 12 side 127 linje 5

◀ det **var saa**: forholdt sig således.

I trykt udgave: Bind 12 side 127 linje 9

◀ **et Udskud i Verden** : allusion til 1 Kor 4,13, hvor Paulus skriver med henblik på sig selv og andre apostle: »vi ere blevne som Udskud i Verden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 127 linje 15

◀ **som sagt, ikke dette phantastisk Speculative ... men et enkelt Menneske, der er Gud** : se »Denne Fremstillings Indhold i et kort Indbegreb«, i SKS 12, 92,1-20, med kommentarer.

I trykt udgave: Bind 12 side 127 linje 30

◀ **Frastød** : det, som støder fra.

I trykt udgave: Bind 12 side 127 linje 33

◀ **Gud-Mennesket** : 89,28.

I trykt udgave: Bind 12 side 128 linje 5

◀ **Ebionitisme o. d.** : sigter til den oldkirkelige, jøde-kristne sekt ebionitternes lære, der benægter Jesu guddommelige natur og anser ham for en profet; se følgende kommentar. – **o. d.:** og deslige.

I trykt udgave: Bind 12 side 128 linje 6

◀ **Gnosticisme** : fællesbetegnelse for en lang række eklektiske, ofte dualistiske kristne og jøde-kristne sekter i de første årh. e.Kr. Se fx § 94 i Karl Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik* (17,17), s. 222f. (*Hutterus redivivus eller Dogmatik*, s. 231: »Den guddl. [guddommelige] Natur [i Kristus] blev mere eller mindre benegtet af *Ebioniterne*, der holdt fast ved de jød. Mess.-Forventninger [jødiske Messias-forventninger]; den mskl. [menneskelige] Natur af *Gnostikerne*, der alle af Modbydelighed for Materien vare Doketer i større eller mindre Grad«). Den oldkirkelige sekt doketerne benægtede Kristi menneskelige natur og anså hans menneskelegeme for et skinlegeme. Se også SKs notater til § 46 i H.N. Clausens forelæsninger over den kristelige dogmatik i årene 1833-34 i Not1:7, i SKS 19, 43,10-28.

I trykt udgave: Bind 12 side 128 linje 7

◀ **Man har docerende ... hiin speculative Eenhed af Gud og Menneske** : 92,2.

I trykt udgave: Bind 12 side 128 linje 9

◀ **sub specie æterni** : lat., egl. 'sub specie aeternitatis', 'under evighedens synsvinkel'. Udtrykket stammer fra den holl., jødiske filosof Baruch de Spinozas filosofi, jf. fx hans hovedværk *Ethica* (1677), 5. bog, læresætning 29. SK benytter ofte udtrykket om den spekulative idealisme.

I trykt udgave: Bind 12 side 128 linje 11

◀ **apparent** : af lat. 'parere', 'vise sig'; visende sig, fremtrådt, åbenbar. Jf. SKs referat af de første 23 paragraffer af H.L. Martensens forelæsninger over »Speculativ Dogmatik«, fra sommersemestret 1838; især i § 15 bruges udtrykket »Apparents« mht. til Guds fremtræden el. åbenbaring i Kristus: »Den chr: [kristne] Idee om Guds Apparents er indeholdt i Incarnationens Dogma eller Læren om Guds reelle *historiske*

Menneskevordelse i Xsto [Kristus]. I denne Mskvordelse er Dualismen mellem Gud og Skabningen faktisk ophævet, da den gudd: [guddommelige] Natur saaledes har forenet sig med den msklige [menneskelige], at Gud ikke blot er aabenbaret *formedelst* ell. *i men som* denne historiske Personlighed«, journalen KK:11, i SKS 18, 382,26-32.

I trykt udgave: Bind 12 side 128 linje 11

◀ **i den rene Værens**: 91,25.

I trykt udgave: Bind 12 side 128 linje 11

◀ **taget (...) hen** : bemægtiget sig, misbrugt.

I trykt udgave: Bind 12 side 128 linje 14

◀ **Dictata** : lat., hvad der er dikteret, el. hvad der nedskrives efter diktat.

I trykt udgave: Bind 12 side 128 linje 18

◀ **forglemmt** : ganske glemt.

I trykt udgave: Bind 12 side 128 linje 19

◀ **Reduplikation** : dvs. reduplikation, egl. 'gen-fordobling'; gentagelse, fordoblelse. Udtrykket benyttes ofte af SK om refleksionsforhold, hvor noget abstrakt el. indholdet af noget gentages (virkeliggøres) i konkret praksis el. eksistens.

I trykt udgave: Bind 12 side 128 linje 21

◀ **Christus er en Person** : 136,7.

I trykt udgave: Bind 12 side 129 linje 3

◀ **Som jeg i et andet Skrift ... alle Følgerne af hans Liv** : nemlig i »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse«, nr. I i *Indøvelse i Christendom*, der opr. var udarbejdet som et selvstændigt skrift (7,4), jf. tekstredegørelsen, s. 66-93.

I trykt udgave: Bind 12 side 129 linje 4

◀ **den nægtede Umiddelbarhed** : 139,30.

I trykt udgave: Bind 12 side 129 linje 12

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 12 side 129 linje 17

◀ det ikke **er saa**: forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 12 side 129 linje 22

◀ **»Modsigelsens Tegn«** : se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 12 side 129 linje 32

◀ **i Skriften ... Gud-Mennesket et Modsigelsens-Tegn** : hentyder formentlig til Luk 2,34, hvor Simeon siger om Jesus: »see, denne er sat Mange i Israel til Fald og Opreisning, og til et Tegn, som imodsiges« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 130 linje 25

◀ **den speculative Eenhed af Gud og Menneske** : 92,2.

I trykt udgave: Bind 12 side 130 linje 26

◀ **et ringe, uanseeligt Menneske** : 132,14.

I trykt udgave: Bind 12 side 130 linje 33

◀ **svarer Skriften ... gjøre Hjerternes Tanker aabenbare** : henviser til Luk 2,35 (105,2).

I trykt udgave: Bind 12 side 131 linje 9

◀ **som Fod i Hose** : talemåde i betydningen: så let som ingenting; bl.a. optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (24,30) bd. 1, s. 233.

I trykt udgave: Bind 12 side 131 linje 13

◀ **sub specie æterni** : 128,11.

I trykt udgave: Bind 12 side 131 linje 16

◀ **Intet mindre end** : alt andet end.

I trykt udgave: Bind 12 side 131 linje 17

◀ **Ramsere** : personer, der opremser el. anvender remser (fx af velkendt filosofisk stof).

I trykt udgave: Bind 12 side 131 linje 17

◀ **dicterer Paragrafer** : 128,18.

I trykt udgave: Bind 12 side 131 linje 18

◀ **Hurtigskrivere** : stenografer.

I trykt udgave: Bind 12 side 131 linje 18

◀ **d'Hrr. (...) vogte sig vel** : de herrer tager sig rigtig i agt.

I trykt udgave: Bind 12 side 131 linje 20

◀ Tanker, der **skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 12 side 131 linje 21

◀ **end sige** : endsige, for slet ikke at tale om.

I trykt udgave: Bind 12 side 132 linje 2

◀ **lade (...) ude** : udelade, se bort fra.

I trykt udgave: Bind 12 side 132 linje 4

◀ **Tjenerens Skikkelse** : hentyder til v. 7 i Kristushymnen i Fil 2,6-11, hvor Paulus om Jesus Kristus skriver: »han forringede sig selv, i det han tog en Tieners Skikkelse paa, og blev Mennesker liig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 132 linje 14

◀ **paadigtet** : opdigtet og tillagt.

I trykt udgave: Bind 12 side 132 linje 24

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 12 side 132 linje 30

◀ **vistnok** : givetvis, helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 12 side 132 linje 34

◀ **ikke Kjød og Blod ... indgav Peder at kjende ham** : sigter til Matt 16,17 (90,25).

I trykt udgave: Bind 12 side 133 linje 8

◀ **Christi frie Beslutning fra Evighed af** : 89,6.

I trykt udgave: Bind 12 side 133 linje 16

◀ **executivt** : udøvende, i praksis.

I trykt udgave: Bind 12 side 133 linje 23

◀ **det Socratiske: for i Sandhed at ville det Gode ... undgaae Skinnet af at gjøre det** : hentyder til Glaukons replik i samtalen med Sokrates (22,24) i 2. bog af Platons *Staten* (361b), hvor det hedder: »De [der priser uretfærdigheden på retfærdighedens bekostning] vil nemlig sige, at naar det forholder sig saaledes med den retfærdige, saa vil han blive pisket, mishandlet, spærret inde, faa Øjnene brændt ud og tilsidst, naar han har døjet alt muligt ondt, vil han blive korsfæstet, og saa vil han forstaa, at han ikke skal ønske at være retfærdig, men at se ud, som om han var det« (*Platons Skrifter* (22,26) bd. 4, s. 70). Jf. journaloptegnelsen NB:13, fra marts 1846, i *SKS* 20, 24 med kommentarer.

I trykt udgave: Bind 12 side 134 linje 8

◀ **faaer i Sinde** : kommer i tanke om.

I trykt udgave: Bind 12 side 134 linje 34

◀ ikke **saa**: sådan.

I trykt udgave: Bind 12 side 135 linje 10

◀ det er **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 12 side 135 linje 18

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 135 linje 18

◀ **mystificere** : vildlede, føre bag lyset, drille.

I trykt udgave: Bind 12 side 135 linje 26

◀ **maieutisk** : af gr. ('maieúesthai'), at forløse (en fødende). Hentyder til Sokrates' (22,24) jordemoderkunst, som består i ved samtale at forløse en anden, der i forvejen er svanger med en viden, som han blot har glemt og nu må hjælpes til at generindre. Jf. fx Platons dialog *Theaitetos*, 148e-151d.

I trykt udgave: Bind 12 side 135 linje 28

◀ **Tilsyneladelse** : noget blot tilsyneladende, skin og bedrag.

I trykt udgave: Bind 12 side 136 linje 5

◀ **han blev sandt Menneske** : jf. fx *Confessio Augustana*, art. 3: »Guds Søn haver antaget den menneskelige Natur i den rene Jomfrues Mariæ Liv, at de tvende Naturer, den guddommelige og den menneskelige, saaledes i een Person uadskillelig tilsammenføjede, ere een Christus, sand Gud og sandt Menneske, som er født af Jomfrue Maria«, *Den rette uforandrede Augsburgske Troesbekjendelse med sammes, af Ph. Melanchthon forfattede, Apologie*, overs. af A.G. Rudelbach, Kbh. 1825, ktl. 386 (forkortet *Den Augsburgske Troesbekjendelse*), s. 47.

I trykt udgave: Bind 12 side 136 linje 7

◀ **Lidelsens Yderste at føle sig forladt af Gud** : hentyder til Matt 27,46, hvor det fortælles, at Jesus råbte på korset: »min Gud! min Gud! hvorfor haver du forladt mig?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 136 linje 8

◀ **i sit Første** : til at begynde med.

I trykt udgave: Bind 12 side 137 linje 1

◀ **indirecte Meddelelse** : jf. indledningen til en i april-maj 1847 påtænkt forelæsningsrække med titlen »Den ethiske og den ethisk-religieuse Meddelelses Dialektik« (*Pap. VIII 2 B 79-89*), hvor SK bl.a. udvikler, at en indirekte meddelelse gøres fornødent, hvis en meddelelses form modsiges af dens indhold. Jf. også anden del, 1. afsnit, kap. 2, »1. Den subjektive eksisterende Tænk er opmærksom paa Meddelelsens Dialektik«, i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), i *SKS* 7, 73-80.

I trykt udgave: Bind 12 side 137 linje 6

◀ **hvad nogle Pseudonymer pleie at kalde Meddelelsens Dobbelt-Reflexion** : sigter især til pseudonymen Johannes Climacus' *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), især 2. del, første afsnit, kap. 2, »1. Den subjektive eksisterende Tænk er opmærksom paa Meddelelsens Dialektik«, i *SKS* 7, 73-80. Jf. også *SKS* 7, 71f. og 227.

I trykt udgave: Bind 12 side 137 linje 11

◀ **Fritænkeren** : if. C. Molbech *Dansk Ordbog* bd. 1-2, Kbh. 1833, ktl. 1032; bd. 1, s. 319, sp. 2: »den, som tænker frit (især om den, der i Religionssager ikke antager Kirkens Lærdomme).«

I trykt udgave: Bind 12 side 137 linje 26

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 137 linje 29

◀ **Reduplikationen** : dvs. reduplikationen (128,21).

I trykt udgave: Bind 12 side 138 linje 5

◀ **Jeg er Gud, Faderen og Jeg ere Eet** : hentyder til Joh 10,30, hvor Jesus siger: »Jeg og Faderen vi ere eet« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 138 linje 19

◀ **Prædikeforedraget** : på SKs tid alm. betegnelse for den holdte prædiken.

I trykt udgave: Bind 12 side 138 linje 28

◀ **Suffisance** : fr., selvtilstrækkelighed, selvtilfredshed.

I trykt udgave: Bind 12 side 138 linje 29

◀ **Faderens Eenbaarne** : 87,4.

I trykt udgave: Bind 12 side 138 linje 31

◀ **perhorrescerer** : forkaster, afskyr; udtrykket stammer fra juridisk sprogbrug, hvor det betyder 'at forkaste (et vidne el. en dommer)'. Jf. lat. 'perhorreo', 'at gyse for', 'at skælve for'.

I trykt udgave: Bind 12 side 138 linje 32

◀ **Forfængelighed** : tomhed.

I trykt udgave: Bind 12 side 138 linje 32

◀ **Jøder en Forargelse, Græker en Daarskab** : henviser til 1 Kor 1,22-23, hvor det hedder: »For jøder kræver tegn, og grækere søger visdom, men vi prædiker Kristus som korsfæstet, en forargelse for jøder og en dårskab for hedninger.«

I trykt udgave: Bind 12 side 139 linje 1

◀ **Mysteriet ved hvem Alt blev aabenbart, men i Mysteriet**: jf. Kol 1,26-27, hvor Paulus skriver: »den hemmelighed [gr. μυστήριον (mystērion)], som har været skjult for alle tider og slægter, men som nu er blevet åbenbaret for hans hellige; for dem ville Gud kundgøre, hvor rig på herlighed for hedningerne denne hemmelighed [μυστήριον] er: Kristus i jer, herlighedens håb.« Og Kol 2,2-3, hvor Paulus taler om at »nå til erkendelse af Guds hemmelighed [μυστήριον], Kristus, i hvem alle visdommens og kundskabens skatte er skjult«. Sml. journaloptegnelsen DD:6, fra juni 1837, i SKS 17, 216 med kommentarer.

I trykt udgave: Bind 12 side 139 linje 1

◀ **publik** : offentlig, officiel.

I trykt udgave: Bind 12 side 139 linje 3

◀ **Frygt og Bæven** : 88,18.

I trykt udgave: Bind 12 side 139 linje 6

◀ **sagt sig** : hævdet, erklæret.

I trykt udgave: Bind 12 side 139 linje 10

◀ **Ja vist har Christus sagt: troer paa mig** : sigter til Joh 14,1, hvor Jesus siger: »troer paa Gud, og troer paa mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 139 linje 15

◀ **Man gør Kristus til den speculative Eenhed af Gud og Menneske** : 92,2.

I trykt udgave: Bind 12 side 139 linje 27

◀ **for** bare Alvor: af.

I trykt udgave: Bind 12 side 139 linje 29

◀ **Aand er Nægtelse af den ligefremme Umiddelbarhed** : jf. fx G.W.F. Hegel *Vorlesungen über die Philosophie der Religion*, udg. af Ph. Marheineke, bd. 1-2, Berlin 1840, ktl. 564-565; bd. 1, i *Hegel's Werke* (96,19) bd. 11, s. 74 (*Jub.* bd. 15, s. 90), hvor det hedder: »Der Geist ist überhaupt nicht unmittelbar, unmittelbar sind die natürlichen Dinge und bleiben bei diesem Seyn, das Seyn des Geistes ist nicht so unmittelbar, sondern nur als sich selbst producirend, sich für sich machend durch Negation als Subject, sonst ist er nur Substanz, und dieß Zusichkommen des Geistes ist Bewegung, Thätigkeit und Vermittlung seiner selbst mit sich« (»Umiddelbar er ånden slet ikke, umiddelbar er de naturlige ting, og disse forbliver ved denne være, åndens være er ikke på denne måde umiddelbar, men den er kun ved at frembringe sig selv, ved at gøre sig for sig selv gennem at negere sig som subjekt, ellers var ånden blot en substans. Og denne åndens kommen-til-sig-selv er bevægelse, gerning og formidling af sig selv med sig selv«).

I trykt udgave: Bind 12 side 139 linje 30

◀ **Er Kristus sand Gud** : 136,7.

I trykt udgave: Bind 12 side 139 linje 31

◀ **for (...)** **saa godt Kjøb** : til en så billig pris, på en så let måde.

I trykt udgave: Bind 12 side 140 linje 3

◀ **han blev bespottet, hudstrøgen, korsfæstet** : 113,11.

I trykt udgave: Bind 12 side 140 linje 12

◀ **Sjels-Lidelse** : Om Kristi 'sjæslidelser', se beretningen i Matt 26,36-46 om Jesus i Getsemane Have, hvor det fortælles, at han »blev grebet af sorg og angst« og sagde til Peter og de to Zebbedæussønner, som han havde taget med sig: »Min sjæl er fortvivlet til døden«, v. 37-38. Jf. også parallelberetningen i Luk 22,39-46, hvor det yderligere fortælles om Jesus: »I sin angst bad han endnu mere indtrængende, og hans sved blev som bloddråber, der faldt på jorden«, v. 44.

I trykt udgave: Bind 12 side 140 linje 14

◀ **hans Liv i Ukjendeligheden ... indtil det Sidste** : allusion til v. 6-8 i Kristushymnen i Fil 2,6-11, hvor Paulus om Jesus Kristus skriver, at »han, som havde Guds skikkelse, regnede det ikke for et rov at være lige med Gud, men gav afkald på det, tog en tjeners skikkelse på og blev mennesker lig; og da han var trådt frem som et menneske, ydmygede han sig og blev lydige indtil døden, ja, døden på et kors.«

I trykt udgave: Bind 12 side 140 linje 15

◀ **Braad** : brod.

I trykt udgave: Bind 12 side 140 linje 27

◀ **af Kjerlighed bliver han Menneske** : allusion til Joh 3,16 (87,4).

I trykt udgave: Bind 12 side 141 linje 9

◀ **Han er Kjerlighed** : hentyder dels til 1 Joh 4,8: »Den, der ikke elsker, kender ikke Gud, for Gud er kærlighed«, dels til 1 Joh 4,16: »Gud er kærlighed, og den, der bliver i kærligheden, bliver i Gud, og Gud bliver i ham.«

I trykt udgave: Bind 12 side 141 linje 10

◀ **det natlige Forræderi** : sigter til natten mellem skærtorsdag og langfredag, hvor Jesus if. Matt 26,45-50 blev forrådt af Judas Iskariot, se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 12 side 141 linje 28

◀ **at forraades af en Ven** : hentyder til disciplen Judas Iskariot, om hvem der fortælles i Matt 26,48-50:

»Han, som forrådte ham, havde aftalt et tegn med dem [en stor skare fra ypperstepræsterne og folkets ældste] og sagt: Det er ham, som jeg kysser; grib ham! han gik straks hen til Jesus, hilste ham med et 'Rabbi!' og kyssede ham. Jesus sagde til ham: 'Min ven, nu har du gjort dit.' Da kom de hen og lagde hånd på Jesus og greb ham.«

I trykt udgave: Bind 12 side 141 linje 29

◀ **udleet, bespottet, bespyttet** : 89,30.

I trykt udgave: Bind 12 side 141 linje 29

◀ **med Tornekronen paa, og purpurklædt** : hentyder til Joh 19,5, hvor det hedder: »Da gik Jesus ud, og bar Tornekronen og Purpurklædet« (NT-1819). Forinden er det i v. 1-3 fortalt, at Pilatus havde ladet Jesus piske, og at hans soldater havde flettet en krone af torne, sat den på Jesu hoved, kastet et purpurklæde om ham, hånet ham og slået ham i ansigtet. Se også Matt 27,28-31.

I trykt udgave: Bind 12 side 141 linje 30

◀ **see hvilket Menneske** : citat fra Joh 19,5 (88,6).

I trykt udgave: Bind 12 side 141 linje 31

◀ **forladt af alle sine Venner** : hentyder til beretningen i Matt 26,47-56 om tilfangetagelsen af Jesus i Getsemane Have, hvor det hedder: »Da forlode alle Disciplene ham, og flyede«, v. 56 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 141 linje 32

◀ **Lidelsens Kalk** : spiller på Jesu bøn i Getsemane Have skærtorsdag aften: »Fader, vilde du tage denne Kalk fra mig! dog skee ikke min Villie, men din!« Luk 22,42 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 141 linje 35

◀ **Vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 12 side 142 linje 2

◀ **Formastelse** : dumdristighed, hovmodighed, bespottelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 142 linje 7

◀ **forraader** : røber, ytrer, afslører.

I trykt udgave: Bind 12 side 142 linje 10

◀ **falde paa** : få det indfald, finde på.

I trykt udgave: Bind 12 side 142 linje 12

◀ **som naturligt** : af natur.

I trykt udgave: Bind 12 side 142 linje 12

◀ **vistnok** : givetvis.

I trykt udgave: Bind 12 side 142 linje 17

◀ **befæstende (...) det svælgende Dyb** : allusion til Jesu lignelse om den rige mand og Lazarus i Luk 16,19-31. Da den rige mand vågner op i dødsriget og pines i luerne, beder han Abraham sende Lazarus for at læske hans tunge med vand. Abraham afslår og siger, at der »er imellem os og Eder et stort Svælg befæstet, at de, som ville [vil] fare herfra ned til Eder, kunne [kan] ikke, og de kunne ikke heller fare derfra over til os«, v. 26 (NT-1819). – **svælgende**: afledt af svælg, dyb afgrund el. kløft.

I trykt udgave: Bind 12 side 142 linje 33

◀ **sandseligt** : fysisk, empirisk.

I trykt udgave: Bind 12 side 143 linje 7

◀ **Loven er det i Forhold til Evangeliet, Strengheden** : sigter til den paulinsk-lutherske lære om forholdet mellem lov og evangelium, hvor loven dømmes mennesket, se fx Rom 7, og er en tugtemester til

Kristus, se Gal 3,23-24, mens evangeliet er det glædelige budskab om, at »Kristus er enden på loven til retfærdighed for enhver, som tror«, Rom 10,4. I den forstand kan lov og evangelium siges at være hhv. strenghed og mildhed.

I trykt udgave: Bind 12 side 143 linje 33

◀ **uformærkeligt** : uden at mærke el. bemærke det.

I trykt udgave: Bind 12 side 144 linje 3

◀ **den moderne Filosofi (...)** at Tro er en umiddelbar Bestemmelse : sml. »Problema II« i *Frygt og Bæven* (1843), hvor pseudonymen Johannes de silentio skriver: »Den nyere Filosofi har tilladt sig uden videre istedenfor 'Tro' at substituere det Umiddelbare. Naar man gjør det, da er det en Latterlighed at negte, at Troen har været til til alle Tider. Troen kommer nu paa den Maade i temmelig simpelt Compagni med Følelse, Stemning, Idiosynkrasi, vapeurs o. s. v. Forsaavidt kan Philosophien have Ret i, at man ikke bør blive staaende derved. Men der er Intet, der berettiger Philosophien til denne Sprogbrug. Foran for Troen gaaer en Uendelighedens Bevægelse«, SKS 4, 161,21-28. – **den moderne Filosofi**: 91,8.

I trykt udgave: Bind 12 side 144 linje 9

◀ en **Mening**: spiller formentlig på det gr. udtryk 'dóxa' (mening, formening), som bruges hyppigt i modsætning til gr. 'pístis' (overbevisning, tro) el. gr. 'epistēmē' (sand erkendelse).

I trykt udgave: Bind 12 side 144 linje 14

◀ det **er saa**: forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 12 side 144 linje 16

◀ **i prægnant Forstand** : taget i en særlig fremtrædende, (indholdsmæssig) vægtig betydning.

I trykt udgave: Bind 12 side 144 linje 20

◀ **i eminenteste Forstand** : taget i den højeste, strengeste betydning.

I trykt udgave: Bind 12 side 144 linje 24

◀ **skuffende** : bedragerisk, illusorisk.

I trykt udgave: Bind 12 side 144 linje 34

◀ **Maieutiker** : en, der udøver majeutik, dvs. jordemoderkunst (135,28).

I trykt udgave: Bind 12 side 145 linje 4

◀ **Understøttelse** : støtte, hjælp.

I trykt udgave: Bind 12 side 145 linje 19

◀ **potentserede** : som er hævet til et højere niveau; intensiverede.

I trykt udgave: Bind 12 side 145 linje 26

◀ **kan det ikke anderledes** : spiller formentlig på de ord, hvormed Martin Luther (80,11) if. traditionen afsluttede sin erklæring, da han på Rigsdagen i Worms 1521 nægtede at tilbagekalde sin af kirken fordømte lære med henvisning til Guds ord og sin samvittighed: »ich kann nicht anders, Gott helfe mir! Amen!« (»jeg kan det ikke anderledes, Gud hjælpe mig! Amen!«); her citeret efter C.F.G. Stang *Martin Luther. Sein Leben und Wirken*, Stuttgart 1838, ktl. 790, s. 123, sp. 2.

I trykt udgave: Bind 12 side 145 linje 31

◀ **Approximation** : tilnærmelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 146 linje 6

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 12 side 146 linje 10

◀ **Kjende** : kendetegn.

I trykt udgave: Bind 12 side 146 linje 22

◀ **den ligefremme Kjendelighed er Hedenskab** : sml. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), »Slutning«, i SKS 7, 544f.

I trykt udgave: Bind 12 side 146 linje 24

◀ **Speculationen** : 92,2.

I trykt udgave: Bind 12 side 146 linje 30

◀ **Prædikeforedrag** : på SKs tid alm. betegnelse for den holdte prædiken.

I trykt udgave: Bind 12 side 146 linje 32

◀ **tillyver** : (løgnagtigt) tillægger.

I trykt udgave: Bind 12 side 146 linje 32

◀ **Det er dog vistnok heller ikke saa** : forholder sig dog helt sikkert heller ikke således.

I trykt udgave: Bind 12 side 147 linje 5

◀ **det afgjørende Point** : det afgørende punkt, den afgørende pointe.

I trykt udgave: Bind 12 side 147 linje 13

◀ **fra Slægt til Slægt** : fra generation til generation.

I trykt udgave: Bind 12 side 147 linje 14

◀ **Bedaarelse** : vildfarelse, bedrag.

I trykt udgave: Bind 12 side 147 linje 19

◀ **hiin Hedning brændte Bibliothekerne** : sigter til de biblioteker, et større i slottet og et mindre ved Serapis-templet, der under Gajus Julius Cæsars (o. 101-44 f.Kr.) kampe i Alexandria 47 f.Kr. brændte ved et uheld. Jf. L.A. Seneca *De tranquillitate animi* (lat., Om sindsro), kap. 9,4f.

I trykt udgave: Bind 12 side 147 linje 19

◀ **Indøvelse i Christendom** : I trykmanuskriptet slettede SK undertitlen »Et Bidrag til Christendommens Indførelse i Christenheden« på deltitelbladet, se ms. 6.1 i tekstredegørelsen, s. 43f., og i øvrigt s. 73f. og s. 84.

I trykt udgave: Bind 12 side 149 linje 1

◀ **Fra Høiheden vil han drage Alle til sig** : allusion til Joh 12,32 (155,15).

I trykt udgave: Bind 12 side 151 linje 1

◀ **Christelige Udviklinger** : Dengang SK i journaloptegnelsen NB7:4, fra sidste del af aug. 1848, udkastede ideen til »Fra Høiheden vil han drage Alle til sig«, anførte han som undertitel på samlingen »7 Taler ved Altergangen / om Fredagen«, SKS 21, 77, jf. tekstredegørelsen, s. 70. Denne undertitel blev ikke senere anvendt; i kladden benyttes »7 Taler«, ændret til »Christelige Taler«, se manuskript ms. 3.3 i tekstredegørelsen, s. 31. Se i øvrigt marginaloptegnelsen NB7:4.a, hvor SK skriver: »Disse Taler udvikle overhovedet Forholdet mellem hans [Kristi] Ringhed og Høihed. Xstenhedens [kristenhedens] Kjætterier med blot at ville have Høiheden, dog saa mildt som muligt, altid i den bedende, den rørende Toneart fE: naar Du seer Xstus [Kristus] saaledes lidende, føler Du da slet ingen Trang til at lide med, men vil blot seire. Misforstaae ikke dette, det befales Dig ikke, o, nei, langt, langtfra, det er en Æressag.« SKS 21, 77m. - **Udviklinger**: udredninger, klargørelser.

I trykt udgave: Bind 12 side 151 linje 2

◀ **Anti-Climacus** : 7,3. Om de ændringer, SK foretog dels i manuskript ms. 8.38, dels i korrekturen som en følge af beslutningen om at gøre »Fra Høiheden vil han drage Alle til sig« pseudonymt, se tekstredegørelsen, s. 65f. og s. 78f.

I trykt udgave: Bind 12 side 151 linje 4

◀ **Jvf. Forordet til Nr. II** : jf. SKS 12, 85.

I trykt udgave: Bind 12 side 153 linje 2

◀ **Idrætter** : bedrifter, handlinger.

I trykt udgave: Bind 12 side 155 linje 4

◀ **skrække(...)** tilbage: skræmme, kyse.

I trykt udgave: Bind 12 side 155 linje 5

◀ **en Syndens Angst** : sml. kap. IV »Syndens Angest eller Angest som Syndens Følge i den Enkelte« i *Begrebet Angest* (1844), i SKS 4, 413-453.

I trykt udgave: Bind 12 side 155 linje 7

◀ **flyer** : undgår, holder sig borte fra, skyr.

I trykt udgave: Bind 12 side 155 linje 7

◀ **den Helliges Reenhed** : dvs. Jesu Kristi renhed. I 1 Joh 2,20 kaldes Jesus 'den Hellige'. Se også Mark 1,24 og Joh 6,69, hvor han kaldes 'Guds Hellige'; sml. endvidere ApG 2,27 og 13,35. Med 'renhed' sigtes formentlig til Jesu syndfrihed, jf. Hebr 4,15, hvor det om Jesus som ypperstepræst hedder: »For vi har ikke en ypperstepræst, der ikke kan have medfølelse med vore skrøbeligheder, men en, der er blevet fristet i alle ting ligesom vi, dog uden synd.« Og Hebr 7,26: »For en sådan ypperstepræst trængte vi til, en der er hellig, uskyldig, ren, skilt ud fra syndere og ophøjet over himlene«. Jf. endvidere 1 Pet 2,22 og 1 Joh 3,3.

I trykt udgave: Bind 12 side 155 linje 7

◀ **Vi kalde Dig vor Frelser og Forløser** : sml. det udkast til bøn, SK skrev i marginaloptegnelsen NB2:247.a, fra okt. 1847, da han fik ideen til at skrive en tale ved altergangen om fredagen (155,19) over Joh 12,32: »Vi kalde Dig vor Forløser, fordi Du kom til Verden at løse alle Baand, de uværdige Bekymringers, som vi selv paalægge os, at bryde Syndens tunge Lænker. Vi kalde Dig Frelser, at Du saaledes vil frelse os forløste ud af alt dette. Thi dette var jo Guds Villie, som Du fuldkommede [fuldbyrdede] og gjorde mulig, vor Helliggjørelse. Derfor steg Du ned til Jordens lave Egne [se Ef 4,9], og derfor steg Du atter op i Høiheden for derfra at drage os til Dig.« SKS 20, 233m,7-19.

I trykt udgave: Bind 12 side 155 linje 9

◀ **Din Gjerning, som Du har fuldkommet** : hentyder til Joh 17,4, hvor Jesus i sin ypperstepræstelige bøn siger til Gud: »Jeg haver herliggiort dig paa Jorden; jeg haver fuldkommet den Gierning, som du haver givet mig at gjøre« (NT-1819). Se også Joh 4,34 og 19,30. - **fuldkommet**: udført til fuldkommenhed, fuldbyrdet.

I trykt udgave: Bind 12 side 155 linje 11

◀ **som Du selv har sagt det ... vil Du drage Alle til Dig** : se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 12 side 155 linje 13

◀ **Joh. XII, 32: Og jeg ... ophøiet ... vil jeg drage Alle til mig** : citat fra NT-1819.

I trykt udgave: Bind 12 side 155 linje 15

◀ **Denne Tale er af Mag. Kierkegaard holdt ... d. 1. Sept. 1848** : sml. kladden ms. 3.1, hvor SK i marginen har noteret: »Fredags-Prædiken / holdt d. 1ste Sept. 48«, se tekstreddegørelsen, s. 30. Sml. også journaloptegnelsen NB7:16, fra 1. sept. 1848, i SKS 21, 84, jf. tekstreddegørelsen, s. 71, og *Adresseavisen*, nr. 209, den 1. sept. 1848, hvor det under »Særskilte Bekjendtgjørelser« annonceres: »Prædikanterne idag, Fredag. / Frue Kirke, Hr. Mag. Kierkegaard, Kl. 9.« Der er altså tale om en prædiken, holdt ved fredagsaltergangen i Vor Frue Kirke i København. På SKs tid blev der hver fredag kl. 9 holdt altergang med forudgående skriftemål (159,18) i Vor Frue Kirke, hvor der foruden skriftemålet også blev holdt en kort prædiken mellem skriftemålet og altergangen. SK havde to gange tidligere prædiket ved disse altergangsgudstjenester om fredagen, den 18. juni 1847 og den 27. aug. 1847, og ligeledes udgivet de to taler, nemlig som nr. II og nr. III i »Taler ved Altergang om Fredagen. Christelige Taler«, fjerde afdeling af *Christelige Taler* (1848), i SKS 10, 277-292. Hvad hele noten angår, sml. følgende optegnelse, skrevet på et udateret løst blad indlagt ved journaloptegnelsen NB11:123: »Naar 'Fra Høiheden vil han drage Alle til sig' bliver pseudonym, saa maa jo den første Tale gaae ud, da den er faktisk holdt af mig i Frue Kirke. Eller ogsaa en Anmærkning saa [således] lydende: lige saa godt strax og uforbeholdent tilstaae Sandheden. Denne Tale er et Art Plagiat. Det er en Tale, som Mag. Kierkegaard har holdt i Frue Kirke. Jeg troer, den er nogenlunde

nøiagtigt gjengivet, og jeg beder Magisteren om Tilgivelse, at jeg har udgivet den; men denne Tale har væsentligen bestemt hele Skriftet – saa den paa en Maade hører med. Hr. Mag. der saa tidt har maattet finde sig i at blive benyttet, vil vel sagtens ogsaa finde sig i dette. – Saa kunde jeg svare, at derimod havde jeg egl. Intet, kun var Talen ved at komme i den Forbindelse, dog egl. blevet en anden. / Dog maaskee gaaer den bedre ud, en saadan Spøg kunde let misforstaaes.« NB11:124, i SKS 22, 74. – **Mag.** Kierkegaard: Magister; SK forsvarede sin disputats *Om Begrebet Ironi med stadigt Hensyn til Socrates* (i SKS 1, 59-357) for den filosofiske magistergrad den 29. sept. 1841.

I trykt udgave: Bind 12 side 155 linje 17

◀ **Nr. 7** : se SKS 12, 250-253.

I trykt udgave: Bind 12 side 155 linje 20

◀ **min Character** : sml. ms. 8.37, hvor SK om Anti-Climacus skriver, at han »jo udgiver sig for i strengere Forstand ja næsten i overordl. [overordentlig] Grad at være Christen«, se tekstredogørelsen, s. 65. Sml. ogsaa journaloptegnelsen NB14:34, fra nov. 1849, hvor SK om Anti-Climacus som den pseudonyme forfatter af *Indøvelse i Christendom* skriver: »Pseudonymen er Strengheden; han dømmes – hvem? mig, Udgiveren. Dog dette vedgaaer jeg selv i Forordet.« SKS 22, 363,31-33.

I trykt udgave: Bind 12 side 155 linje 21

◀ **A. T.** : andægtige tilhørere.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 2

◀ **Dyrets, der aldrig opløfter sit Hoved** : hentyder formentlig til den antikke etymologiske forklaring af det gr. ord for menneske, ἄνθρωπος (ánthrēpos), som »den, der skuer opad«, der i så fald skulle komme af ἄνω ἀθρεῖν (ánē athreín, at skue opad) el. af ἀναθρεῖν ἃ ὀπωπε (anathreín ha ópēpe, nærmere betragte, hvad han ser), og som tillægges Platon. Jf. P. Arnesens *Græsk-Dansk Ordbog*, Kbh. 1830, ktl. 993, s. 101; jf. ogsaa Platons dialog *Kratylos*, 399c. Tanken var udbredt i antikken og kommer klart til udtryk i Ciceros skrift *De legibus* (lat., Om lovene), 1. kap., 26: »Thi mens naturen har bøjet de øvrige levende væsener nedad imod jorden, for at de kan tage føde til sig, er mennesket det eneste væsen, den har gjort opret, og den har rejst det op, for at det skulle skue mod himlen som mod sit fædreland og oprindelige hjemsted«, *Ciceros filosofiske skrifter*, udg. af Franz Blatt, Thure Hastrup og Per Krarup, bd. 1-5, Kbh. 1969-72; bd. 1, overs. af Per Krarup, s. 339f. Se ogsaa 2. bog, kap. 56, 140, i Cicero *De natura deorum* (lat., Om gudernes væsen), i *Ciceros filosofiske skrifter* bd. 3, 1970, overs. af F. Blatt, s. 209.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 2

◀ **henlefles** : henleves overfladisk, letsindigt.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 3

◀ **Forfængelighed** : tomhed.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 4

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 5

◀ **hendøses** : sløvt drives bort.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 7

◀ **Omskiftelse eller Forandring** : allusion til Jak 1,17: »Al god Gave og al fuldkommen Gave er ovenfra, og kommer ned fra Lysenes Fader, hos hvilken er ikke Forandring eller Skygge af Omskiftelse [brat, gennemgribende forandring]« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 10

◀ **forklaret** : afklaret; forvandlet til en anden (og herligere) skikkelse, transfigureret.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 11

◀ **en Afdøds forklarede Liv** : sml. »En Leiligheds-Tale«, første afdeling af *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (1847), hvor SK om en afdød som en 'forklaret' skriver: »forandres kan han ikke, ikke det Mindste, uden at det strax mærkes, og uden at Alt er tabt, og han forsvunden. Den Forklarede er kun til som Forklaret;

forandres kan han ikke til noget Bedre – han er jo den Forklarede; forandres kan han ikke – han er jo en Afdød: han bliver sig selv tro, den Ene og Samme, den Forklarede!» SKS 8, 165,22-26.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 11

◀ **blandt alle Levende kun er eet Navn nævnet, den Herre Jesu Christi** : allusion til Kristushymnen i Fil 2,6-11, hvor Paulus i v. 9-11 skriver: »Derfor haver og [også] Gud høit ophøiet ham, og skienket ham et Navn, som er over alt Navn; at i Jesu Navn skal hvert Knæ bøie sig, deres i Himmelen, og paa Jorden og under Jorden, og hver Tunge skal bekiende, at Jesus Christus er en Herre til Gud Faders Ære« (NT-1819). Se også Ef 1,21.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 12

◀ **retteligen anlagt** : anlagt på rette måde.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 15

◀ **rettet mod hvad der er oven til** : allusion til Kol 3,1-2, hvor Paulus skriver til kolossenserne: »Ere I altsaa opreiste med Christo, da søger det, som er oventil, hvor Christus sidder hos Guds høire Haand. Tragter efter det, som er oventil, ikke efter det, som er paa Jorden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 15

◀ **m. T.** : min tilhører.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 18

◀ **til Hans Ihukommelse** : hentyder til indstiftelsesordene i nadverritualet: »Vor HERre Jesus Christus i den Nat, der [da] han blev forraadt, tog han Brødet, takkede og brød det, gav sine Disciple og sagde: Tager dette hen [tag imod dette], og æder [spis] det! Det er mit Legem, som gives for Eder! Dette gjøre [gør dette] til min Ihukommelse! / Ligesaa tog han og [også] Kalken efter Aftens-Maaltid, takkede, gav dem, og sagde: Drikker alle deraf! Denne er det ny Testamentes Kalk i mit Blod, som udgydes for Eder til Syndernes Forladelse! Dette gjører, saa ofte som I det drikke, til min Ihukommelse.« *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 253f.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 19

◀ **afdøes fra** : 244,20.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 23

◀ **ret** har: virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 25

◀ **knækket** : bristet.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 26

◀ **en Syndens Angst** : 155,7.

I trykt udgave: Bind 12 side 156 linje 28

◀ **Fristelsens Angester** : ængstelser for (at falde for) fristelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 157 linje 6

◀ **æder af Brødet og drikker af Vinen** : hentyder til nadverens indstiftelsesord (156,19).

I trykt udgave: Bind 12 side 157 linje 9

◀ **i Tjenerens ringe Skikkelse** : allusion til Kristushymnen i Fil 2,6-11, hvor Paulus i v. 7 skriver, at Kristus »forringede sig selv, i det han tog en Tieners Skikkelse paa, og blev Mennesker liig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 157 linje 19

◀ **Anstødsstenen** : sml. udtrykket »en Anstøds-Steen og en Forargelses Klippe« i Rom 9,33 (NT-1819) og 1 Pet 2,7 (NT-1819; i nyere bibeloversættelser v. 8).

I trykt udgave: Bind 12 side 157 linje 28

◀ **stillet mellem Hans Fornedrelse ... og Høiheden** : sml. marginaloptegnelsen NB2:247.c (155,9), hvor SK skriver: »Du er stillet mell. hans Lidelse og hans Høihed, saaledes drager han Dig, fra Høiheden, medens Lidelsen skyder til. Og Ham kunde Du jo ikke, som Du ønsker en Afdød maaskee, ønske tilbage – tilbage til Lidelse og Korsfæstelse; thi saaledes maatte det gjentages, hvis han atter kom her i Timeligheden.« SKS 20, 234m,1-9. – **Fornedrelse (...)** **Høiheden**: 164,22.

I trykt udgave: Bind 12 side 157 linje 29

◀ **tager (...)** **forfængelig** : misbruger på en letfærdig måde, vanhelliger.

I trykt udgave: Bind 12 side 157 linje 34

◀ **Christus var og er jo Sandheden** : allusion til Joh 14,6, hvor Jesus om sig selv siger: »Jeg er vejen og sandheden og livet.«

I trykt udgave: Bind 12 side 157 linje 35

◀ **Magten og Æren og Herligheden** : allusion til den lovprisning, der afslutter Fadervor: »Thi Dit er Riget og Kraften og Herligheden i Evighed! Amen«, Matt 6,13 (NT-1819). Både i dåbsritualet, i nadverritualet og i ritual for brudevielse i *Forordnet Alter-Bog* (13,1) benyttes formen: »Thi dit er Riget, Magten og Æren i Evighed! Amen!« s. 246, s. 253 og s. 261, se også s. 290.

I trykt udgave: Bind 12 side 158 linje 2

◀ **Jøder en Forargelse, Græker en Daarskab** : hentyder til 1 Kor 1,23, hvor Paulus skriver: »vi prædike den korsfæstede Christum, som er Jøderne en Forargelse, og Grækerne en Daarlighed [dårskab, tåbelighed]« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 158 linje 3

◀ **forhaanet, bespottet, som Skriften siger bespyttet** : hentyder formentlig til Luk 18,32, hvor Jesus forudsiger, at han »skal overantvordes [overgives til] Hedningerne, og bespottes, forhaanes, og bespyttes« (NT-1819). Men også til, at Jesus blev 'forhånet' og 'bespottet' af kong Herodes og hans soldater, se Luk 23,11 (NT-1819); og at de to røvere, der blev korsfæstet på hver sin side af Jesus, 'forhånede' ham, se Mark 15,32 (NT-1819). Endvidere til, at de mænd, der holdt Jesus bevogtet inden forhøret i Rådet, 'bespottede' ham, se Luk 22,63.65 (NT-1819); at Jesus blev 'bespottet' af den rom. statholders soldater, se Matt 27,29.31 (NT-1819); at den ene af de to røvere 'bespottede' ham, se Luk 23,39 (NT-1819); at de, der gik forbi den korsfæstede Jesus, 'bespottede' ham, se Matt 27,39 (NT-1819); og at ypperstepræsterne sammen med de skriftkloge og de ældste 'bespottede' ham, mens han hang på korset, se Matt 27,41 (NT-1819). Og endelig til, at nogle begyndte at 'bespytte' Jesus under forhøret af ypperstepræsterne i Rådet, se Mark 14,65 (NT-1819); og at Jesus blev 'bespyttet' af den rom. statholders soldater, se Mark 15,19 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 158 linje 4

◀ **Forvendthed** : det at have givet (noget) en anden (forkert) retning, form og betydning, fordrejning.

I trykt udgave: Bind 12 side 158 linje 13

◀ **have begge lige meget Omvendelse behov** : allusion til Luk 15,7, hvor Jesus afslutter sin lignelse om det mistede får med ordene: »Jeg siger Eder: saaledes skal der være Glæde i Himmelen over een Synder, som omvender sig, mere end over ni og halvfemsindstive Retfærdige, hvilke ikke have Omvendelse behov« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 158 linje 19

◀ **Men netop idag mindes Du jo ... Hans Lidelse og Død** : hentyder til nadverens indstiftelsesord (156,19).

I trykt udgave: Bind 12 side 158 linje 23

◀ **opfoer til Høiheden** : Om Kristi himmelfart, se beretningen i Luk 24,50-51 og i ApG 1,9-12.

I trykt udgave: Bind 12 side 158 linje 29

◀ **Solen gaaer op ... Vinden omskifter efter sine Omgange** : hentyder til Præd 1,5-6: »Og Solen gaaer op, og Solen gaaer ned, og higer til sin Sted, der som [dér hvor] den gaaer op igien. Den gaaer mod Søndnen, og gaaer omkring mod Norden; Væiret [vinden] gaaer stedse om og om, og farer frem, og Væiret kommer tilbage efter sine Omgange [sin faren rundt omkring]« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 12 side 158 linje 32

◀ **spørges der** : rygtes der, tales der om.

I trykt udgave: Bind 12 side 158 linje 33

◀ **ikke hvilende** : formentlig allusion til Hebr 4,9-10: »Altså venter der Guds folk en sabbatshvile. For den, der er kommet ind til hans [Guds] hvile, har også selv fået hvile efter sine gerninger, ligesom Gud efter sine.« Se også 1 Mos 2,3.

I trykt udgave: Bind 12 side 158 linje 36

◀ **Han arbejder** : formentlig allusion til Joh 5,17, hvor Jesus siger: »Min fader arbejder stadig, og jeg arbejder også.«

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 1

◀ **Guds Almagt** : jf. kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 3, § 3, i *Balles Lærebog* (59,35), s. 13: »Gud er *almægtig*, og kan gøre alt, hvad han vil, uden Møje [besvær]. Men han gør ikkun [kun] det, som er viist og godt, fordi han ikke vil andet, end det allene.«

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 4

◀ **lige fuldt** : desuagtet, alligevel.

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 4

◀ **usynlig i Høiheden, dog overalt tilstede** : jf. den lutherske ubikvitetslære, dvs. læren om Kristi allestedsnærværelse (107,24).

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 6

◀ **kunne** vi: kan.

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 9

◀ **en usædvanlig kort Tid er foreskrevet for Talen** : Det var en regel fra reformationens første tid, at der skulle prædikes, når der blev holdt nadver ved en hverdagsgudstjeneste, og denne regel blev holdt i hævd i Vor Frue Kirke, landets mønsterkirke. Denne kommunionspredikenen eller altergangspredikenen var – i forhold til predikenen på søn- og helligdage – ganske kort, af ti til femten minutters varighed, og blev holdt over en frit valgt tekst. Se § 28 i J.P. Mynsters »Forslag til et: Kirke-Ritual for Danmark«, s. 19, og »Bemærkninger ved Forslagene«, s. 39, i *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, Kbh. 1839 (forkortet *Udkast til Alter- og Ritualbog*), som dog aldrig blev autoriseret, men i en vis udstrækning afspejler samtidens praksis. Om en videre diskussion heraf, se C.T. Engelstoft *Liturgiens eller Alterbogens og Kirkeritualets Historie i Danmark*, Kbh. 1840, s. 286f., og især H.N. Clausen *Under hvilken Form maa den reviderede Liturgie ønskes indført i vore Menigheder og anvendt i vore Kirker?* Kbh. 1841, hvor der argumenteres imod altergangspredikener: »Ved Alterens Sakrament har det fri, homiletiske Ord sin Plads anviist i den forberedende Skriftetale«, s. 17.

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 10

◀ **den hellige Handling** : sigter til nadveren el. altergangen.

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 11

◀ **Altergangen Gudstjenesten** : Efter datidens gudstjenesteteologi var søndagshøjmessens centreret om predikenen, fredagsgudstjenesten om altergangen. Sml. følgende passage i nr. III i »Taler ved Altergang om Fredagen. Christelige Taler«, fjerde afdeling af *Christelige Taler* (155,17), hvor det hedder: »Hvad vi her tale i det foreskrevne korte Øieblik er atter ingen Prædiken; og naar vi have sagt Amen, da er ikke som ellers Gudstjenesten væsentligen forbi, men da begynder den væsentlige [gudstjeneste]. Vor Tale vil derfor blot et Øieblik standse Dig paa Veien til Alteret; thi idag samler Gudstjenesten sig ikke som ellers om Prædikestolen men om Alteret.« SKS 10, 289,30-35; se kommentarerne dertil.

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 11

◀ **Syndens Bevidsthed** : syndsbevidstheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 13

◀ **»Veien«** : hentyder til Joh 14,6 (157,35).

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 14

◀ **den Angergivne** : egl. den, der er hengivet til anger, den angerfulde.

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 14

◀ **Du gik jo idag først til Skrifte** : sigter til, at skriftemålet om fredagen fandt sted en halv time forud for altergangsgudstjenesten, dvs. kl. 8:30 (155,17). Om skriftemål bestemmer *Kirke-Ritualet* (73,4), i kap. 4, art. 1: »De som ville [vil] bruge det hellige Nadverens Sacramente, skulle [skal] enten Dagen tilforn, eller samme Dag for [før] Prædiken, om det for vigtige Aarsager ikke kand skee Dagen tilforn, indstille sig for Præsten i Skriftestolen, bekiende deres Synder for hannem og bede om Afløsning« (s. 143). Hermed var skriftemål gjort til en uomgængelig betingelse for, at man kunne deltage i nadveren. Og skønt der var indført visse liturgiske ændringer ved kgl. forordninger og reskripter og opstået et væld af liturgiske nydannelser ved skik og brug såvel som ved selvtægt, var *Kirke-Ritualet* stadig gældende på SKs tid, hvor skriftemålet altid fandt sted på altergangsdagen og ikke som tidligere dagen forinden. Skriftemålet foregik i skriftestolen, et særligt aflukket rum, placeret enten i kirken el. i sakristiet; de større kirker som Vor Frue Kirke i København, hvor SK altid selv gik til skrifte, havde to skriftestole, hver med plads til 30-50 personer.

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 18

◀ **inden Du nu gaaer op til Alteret** : sigter til, at prædiken blev holdt inde i kirken efter skriftemålet i skriftestolen og inden nadveren oppe ved alteret.

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 18

◀ **Han er tilstede ved Alteret** : sml. præstens indledningsord til nadveren, hvor Kristi tilstedeværelse (ofte kaldt hans realpræsens) kommer således til udtryk: »JEsus Christus er der selv tilstæde med sit Legem og Blod i Sacramentet efter Ordets Lydelse«, *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 252. Bagved ligger den lutherske ubikvitetslære, dvs. læren om Kristi allestedsnærværelse, if. hvilken Kristus er virkelig til stede både ved Faderens højre hånd i himlen og som legeme og blod i nadverelementerne, her nærværende 'i, med og under' de ydre tegn brød og vin under nydelsen af nadveren (107,24).

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 25

◀ **Herre, forøg mig Troen** : hentyder til Luk 17,5, hvor det fortælles, at apostlene sagde til Jesus: »forøg os Troen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 29

◀ **denne Bøn »Herre, drag mig ganske til Dig«** : sml. journaloptegnelsen NB2:247 (155,9), hvor SK anfører som et led i dispositionen til denne tale: »Ja, drag Du os ganske til Dig«, og noterer, at »det er af en gl Psalme«, SKS 20, 234,9-10. Af journaloptegnelsen NB9:53, fra jan. 1849, i SKS 21, 230f., fremgår det, at den gamle salme er »Saa kom, o Jesu, stærke Helt« (1739), som er den da. biskop og salmedigter H.A. Brorsons gendigtning af »So kom, o Liebste«, og hvori slutningen af strofe 9 lyder: »Ja, naar al Verdens Trøst er død, / Saa vær mig desto mere sød, / O Jesu, arme Synd'res Ven, / O drag mig ganske til Dig hen.« *Psalmer og aandelige Sange af Hans Adolph Brorson* (30,35), nr. 104, s. 319-323; s. 322.

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 31

◀ **retteligen** : på rette måde.

I trykt udgave: Bind 12 side 159 linje 32

◀ **noksom** : til fulde, (mere end) tilstrækkeligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 160 linje 4

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 160 linje 8

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 12 side 160 linje 12

◀ **II** : sml. journaloptegnelsen NB7:4 (151,2), hvor SK om »N° 2« skriver: »Det at drage er et sammensat Begreb (to Faktorer) især da naar det gjælder om at drage et frit Væsen (der jo selv skal *vælge*). / Saaledes er her: Ringhed og Høihed, ikke Ringheden alene ei heller Høiheden.« SKS 21, 77,6-11.

I trykt udgave: Bind 12 side 161 linje 1

◀ **daarlige** : tåbelige.

I trykt udgave: Bind 12 side 161 linje 2

◀ **bedaaende** : bedragende, illusoriske.

I trykt udgave: Bind 12 side 161 linje 5

◀ **forfængelige** : unyttige, tomme.

I trykt udgave: Bind 12 side 161 linje 6

◀ **Du, som er Sandheden** : allusion til Joh 14,6, hvor Jesus om sig selv siger: »Jeg er vejen og sandheden og livet.«

I trykt udgave: Bind 12 side 161 linje 8

◀ **vor Frelser og Forløser** : 155,9.

I trykt udgave: Bind 12 side 161 linje 8

◀ **at Du vil drage Alle til Dig** : hentyder til Joh 12,32 (161,14).

I trykt udgave: Bind 12 side 161 linje 10

◀ **Saa give da Gud** : måtte Gud da så bevirke.

I trykt udgave: Bind 12 side 161 linje 10

◀ **Joh. XII, 32. Og jeg ... ophøiet ... vil jeg drage Alle til mig** : citat fra NT-1819.

I trykt udgave: Bind 12 side 161 linje 14

◀ **A. T.** : andægtige tilhørere.

I trykt udgave: Bind 12 side 161 linje 16

◀ **forelæste** : oplæste (i andres påhør).

I trykt udgave: Bind 12 side 161 linje 18

◀ **kort for Hovedet** : fast udtryk for: at være afvisende, ikke indladende.

I trykt udgave: Bind 12 side 162 linje 2

◀ **iilsomt** : hurtigt.

I trykt udgave: Bind 12 side 162 linje 3

◀ **flyer** : undgår, holder sig borte fra, skyr.

I trykt udgave: Bind 12 side 162 linje 3

◀ det **Forbudne**: forbudte.

I trykt udgave: Bind 12 side 162 linje 9

◀ **han giver det ikke een Finger, at det ikke skal tage hele Haanden** : spiller på talemåden 'Byder man en finger frem, så vil han have den hele hånd', optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (24,30) bd. 1, s. 220. Jf. også ordsproget 'Giver du Fanden en finger/en lillefinger, tager han hele hånden', optegnet som nr. 617 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (62,35), s. 23.

I trykt udgave: Bind 12 side 162 linje 16

◀ **lefler** : taler letfærdigt, koketterer.

I trykt udgave: Bind 12 side 162 linje 17

◀ **Intet mindre end** : alt andet end, på ingen måde.

I trykt udgave: Bind 12 side 162 linje 18

◀ **jo tydeligere ... lidenskabelig Forstaaelsen ... desto mere letter den til Handling ... til det at flyve** : sml. journaloptegnelsen NB7:104, fra nov. 1848: »Den nøiagtige, den tydelige, den afgjørende, den lidenskabelige Forstaaelse er af stor Vigtighed; thi den letter til Handling. Men der er i denne Henseende en stor Forskjel paa Msk. [menneskene] omtrent som paa Fuglene i Forhold til det at tage Flugtens Fart. Nogle slippe let og i Secundet afgjørende Grenen, paa hvilken de sidde, og stige stolt, dristigt, himmelsk i Flugten. Andre (de tungere og dorskere fE. Kragerne) er der et heelt Vrøvl med, naar de skal til at flyve: de slippe med den ene Fod, men saa gribe de dog strax tilbage igjen, og der bliver ingen Flugt af; saa arbeide de med Vingerne, medens de blive ved at holde fast med Fødderne; saaledes slippe de ikke saa meget Grenen, som de snarere blive liig en Klump hængende paa den – indtil det da endelig lykkes, at faae saa megen Fart, at de komme i en Slags Flugt. / Saaledes paa saa saare mange Maader med Mskene, i Henseende til det fra Forstaaelsen at faae Fart til Handling.« SKS 21, 132,25-39. – **letter den**: gør den det lettere, hjælpe den, hos SK også: gør den villig. Sml. journaloptegnelsen NB19:4, fra juni 1850, i SKS 23, 332.

I trykt udgave: Bind 12 side 162 linje 24

◀ **det Sandselige** : det, der vedrører den sanselige verden, det verdslige.

I trykt udgave: Bind 12 side 162 linje 32

◀ **i sidste Grund** : i sidste instans, til syvende og sidst.

I trykt udgave: Bind 12 side 162 linje 33

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 163 linje 2

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 12 side 163 linje 5

◀ **hvad er nu det at være et Selv? ... en Fordoblelse** : sml. den antropologiske indledning i første afsnit af *Sygdommen til Døden* (1849), i SKS 11, 129f.

I trykt udgave: Bind 12 side 163 linje 21

◀ **sætte et Valg** : 161,1.

I trykt udgave: Bind 12 side 163 linje 26

◀ **i Ringheden og Høiheden** : jf. den dogmatiske lære om Kristi to gudmenneskelige tilstande (164,22).

I trykt udgave: Bind 12 side 164 linje 7

◀ **i Fornedrelsen drog han kun Tolv til sig** : Med 'fornedrelsen' hentydes der til den dogmatiske lære om Kristi to gudmenneskelige tilstande (fra lat. 'status'): hans fornedrelses stand ('status exinanitionis', jf. Fil 2,7, hvor den lat. oversættelse *Vulgata* har 'exinanivit', 'fornedrede') som udtryk for hans liv som menneske i verden med lidelse og død, og hans ophøjelses stand ('status exaltationis', jf. Joh 12,32, hvor *Vulgata* har 'exaltatus', 'ophøjet') som udtryk for hans liv efter opstandelsen og himmelfarten ved Guds højre hånd. Se fx § 103-105 i K. Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik* (17,17), s. 256-264 (*Hutterus redivivus eller Dogmatik*, s. 265-273). Med 'tolv' sigtes til de tolv apostle, jf. fx Mark 3,13-19, hvor det fortælles, at Jesus kaldte sine disciple op til sig på et bjerg og af dem udvalgte tolv, som han også kaldte apostle.

I trykt udgave: Bind 12 side 164 linje 22

◀ **af disse Tolv forraadte den Ene ham** : sigter til Judas Iskariot, der forraadte Jesus, se Matt 26,14-16.48-50.

I trykt udgave: Bind 12 side 164 linje 23

◀ **de Andre fornægtede ham** : hentyder formentlig til beretningen i Matt 26,47-56 om tilfangetagelsen af Jesus i Getsemane Have, hvor det til slut fortælles om de tolv apostle, at da »lod alle disciplene ham i stikken og flygtede«. Om Peters fornægtelse, se Matt 26,69-75.

I trykt udgave: Bind 12 side 164 linje 23

◀ **sæt** : antag, hvis.

I trykt udgave: Bind 12 side 164 linje 25

◀ **kom (...)** **fordum til sine Egne** : hentyder til Joh 1,11, hvor det om Kristus som det sande lys hedder:
»Han kom til sit eget, og hans egne tog ikke imod ham.«

I trykt udgave: Bind 12 side 164 linje 27

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 165 linje 5

◀ **skulle** nu Ordene: skal.

I trykt udgave: Bind 12 side 165 linje 15

◀ **Omveksling** : det at veksle el. ændre sig fra noget til noget andet.

I trykt udgave: Bind 12 side 165 linje 21

◀ **Fornedrelse - Ophøielse** : 164,22.

I trykt udgave: Bind 12 side 165 linje 21

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 12 side 165 linje 24

◀ **hans Himmelfart** : 158,29.

I trykt udgave: Bind 12 side 165 linje 25

◀ for **ret**: rigtigt, virkeligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 165 linje 28

◀ **ville** Alle: vil.

I trykt udgave: Bind 12 side 165 linje 36

◀ **Mærkelige** : bemærkelsesværdige, påfaldende.

I trykt udgave: Bind 12 side 166 linje 8

◀ **Bestedelse** : omstændighed, (livs)forhold, situation.

I trykt udgave: Bind 12 side 166 linje 16

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 166 linje 19

◀ **forelæste** : oplæste (i andres påhør).

I trykt udgave: Bind 12 side 166 linje 22

◀ **var den Foragtede, Forhaanede, Bespottede, Bespyttede** : 158,4; med 'foragtede' tænkes der formentlig på Mark 9,12, hvor Jesus siger, at det skal ske, som der står skrevet om Menneskesønnen, »at han skal lide meget og foragtes« (NT-1819), hvormed han henviser til Es 53,3, hvor det om Herrens lidende tjener hedder, at han var foragtet, som en, man skjuler ansigtet for, agtet for intet.

I trykt udgave: Bind 12 side 166 linje 24

◀ **vistnok** : ganske vist, helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 12 side 166 linje 30

◀ **udviklet** : udredt, klargjort, fremstillet.

I trykt udgave: Bind 12 side 167 linje 11

◀ **forsøgt** : (hårdt) prøvet.

I trykt udgave: Bind 12 side 167 linje 12

◀ **Omskiftelser** : bratte, gennemgribende forandringer.

I trykt udgave: Bind 12 side 167 linje 12

◀ **Braad** : brod.

I trykt udgave: Bind 12 side 167 linje 20

◀ **komme (...) paa Spor efter** : kommer på sporet af.

I trykt udgave: Bind 12 side 167 linje 35

◀ **bedaaet** : betaget, fortryllet; bedraget, narret.

I trykt udgave: Bind 12 side 168 linje 13

◀ **»hvor længe skal jeg taale denne Slægt«** : frit citat fra Matt 17,17, hvor Jesus siger: »o du vantroe og forventte Slægt [fordrejede, forvildede generation]! hvor længe skal jeg være hos Eder? hvor længe skal jeg taale Eder?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 168 linje 16

◀ **han var Kjerligheden** : måske allusion til Joh 15,9-10, hvor Jesus siger til sine disciple: »Som Faderen har elsket mig, har også jeg elsket jer; bliv i min kærlighed. Hvis I holder mine bud, vil I blive i min kærlighed, ligesom jeg har holdt min faders bud og bliver i hans kærlighed.« Måske også allusion til 1 Joh 4,8: »Den, der ikke elsker, kender ikke Gud, for Gud er kærlighed«, og til 1 Joh 4,16: »Gud er kærlighed, og den, der bliver i kærligheden, bliver i Gud, og Gud bliver i ham.«

I trykt udgave: Bind 12 side 168 linje 16

◀ **skulle** alle: skal.

I trykt udgave: Bind 12 side 169 linje 4

◀ **de 1800 Aar er som en Dag** : allusion til 2 Pet 3,8, hvor det siges, »at for Herren er én dag som tusind år, og tusind år som én dag«.

I trykt udgave: Bind 12 side 169 linje 13

◀ **forskyldte** : gøre dig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 12 side 169 linje 22

◀ **III** : sml. journaloptegnelsen NB7:4 (151,2), hvor SK om »N° 3« skriver: »At Du først maa føle Dig dragen til ham i hans Ringhed - ellers er det Blendværk med Høiheden.« SKS 21, 77,12-13.

I trykt udgave: Bind 12 side 170 linje 1

◀ **flye** : undgår, holder sig borte fra, skyr.

I trykt udgave: Bind 12 side 170 linje 5

◀ **vor Frelser og Forløser** : 155,9.

I trykt udgave: Bind 12 side 170 linje 6

◀ **Joh. XII, 32: Og jeg ... ophøiet ... vil jeg drage Alle til mig** : citat fra NT-1819.

I trykt udgave: Bind 12 side 170 linje 13

◀ **Hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 170 linje 15

◀ **Guds eenbaarne Søn ... var hos Gud, var Gud ... sidder hos Faderens Høire** : sml. 2. artikel i Den apostolske Trosbekendelse: »Og paa JEsus Christus, hans eneste Søn, vor HErre, som er undfangen af den hellige Aand; født af Jomfru Maria; piint under Pontius Pilatus; korsfæstet, død og begravet; nedfaren til Helvede; paa tredie Dag igien opstanden fra de Døde; opfaren til Himmelen; siddende ved Guds, den

almægtige Faders, høire Haand; derfra han skal komme at dømme Levende og Døde.« *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 290. – **Guds eenbaarne Søn**: sml. Joh 1,14.18; 3,16. – **fra Evighed var hos Gud, var Gud**: allusion til Joh 1,1-2: »I Begyndelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud. Det var i Begyndelsen hos Gud« (NT-1819). – **kom til Verden**: allusion til Joh 1,9: »Det var det sande Lys, som oplyser hvert Menneske, der kom til Verden« (NT-1819). – **opfoer til Himmels**: 158,29.

I trykt udgave: Bind 12 side 170 linje 15

◀ **den Herlighed, han havde før Verden var** : hentyder til Joh 17,5, hvor Jesus i sin ypperstepræstelige bøn siger: »Herliggjør du mig og [også] nu, Fader, hos dig selv med den Herlighed, som jeg havde hos dig, før Verden var« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 170 linje 18

◀ **Den, hvem al Magt er given i Himlen og paa Jorden** : hentyder til Matt 28,18, hvor Jesus begynder sin missionsbefaling med ordene: »mig er given al Magt i Himmelen og paa Jorden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 170 linje 18

◀ **Den, i hvis Navn alle Knæe skulle bøie sig ... paa Jorden og under Jorden** : hentyder til Kristushymnen i Fil 2,6-11, hvor Paulus i v. 10 skriver: »at i Jesu Navn skal hvert Knæ bøie sig, deres i Himmelen, og paa Jorden og under Jorden« (NT-1819). – **skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 12 side 170 linje 19

◀ **Den, som vil komme igjen i Skyen** : hentyder til Mark 13,26, hvor Jesus siger: »da skulle [skal] de see Menneskens Søn komme i Skyerne med megen Kraft og Herlighed« (NT-1819). Se også Matt 24,30; 26,64; og Åb 1,7.

I trykt udgave: Bind 12 side 170 linje 22

◀ **omgiven af alle sine hellige Engle, for at dømme Verden** : hentyder til Matt 25,31, hvor Jesus i sin tale om verdensdommen siger: »naar Menneskens Søn kommer i sin Herlighed, og alle hellige Engle med ham, da skal han sidde paa sin Herligheds Throne« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 170 linje 22

◀ **for at frelse dem ... forventet hans herlige Aabenbarelse** : hentyder til 1 Kor 1,6-8, hvor Paulus skriver til korintherne: »det Vidnesbyrd om Christo er bleven befæstet hos Eder; saa at Eder ikke fattes paa nogen Naadegave, i det I forvente vor Herres Jesu Christi Aabenbarelse, som og [også] skal stadfæste Eder indtil Enden, ustraffelige paa vor Herres Jesu Christi Dag« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 170 linje 23

◀ **Han fødtes som uægte Barn; og havde Faderen ... ikke offentlig forskudt ... Jomfru, der var Moderen** : hentyder til Matt 1,18-19, hvor det fortælles: »Jesu Christi Fødsel gik saa [således] til. Der [da] Maria, hans Moder, var Joseph trolovet, befandtes hun [viste hun sig], førend de kom sammen, at være frugtsommelig af den Hellig Aand. Men Joseph, hendes Mand, efterdi han var retsindig, og ikke vilde offentlig beskæmme hende, besluttede hemmelig at skille sig fra hende« (NT-1819). Sml. 4 Mos 5,12-31.

I trykt udgave: Bind 12 side 171 linje 2

◀ **Stedfaderens Sind forandredes, han blev ... en virkelig Fader** : se Matt 1,20-24, hvor det fortælles: »Men i det han tænkte derpaa [se foregående kommentar], see, da aabenbares Herrens Engel for ham i Drøm, og sagde: Joseph, Davids Søn, frygt ikke at annamme din Hustru Maria, thi det, som er avlet i hende, er af den Hellig Aand. Men hun skal føde en Søn, og du skal kalde hans Navn Jesus, thi han skal frelse sit Folk fra deres Synder. (...) Men der [da] Joseph vaagnede op af Søvn, gjorde han, som Herrens Engel havde befalet ham, og han annammede sin Hustru« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 171 linje 5

◀ **Slægten** : menneskeheden

I trykt udgave: Bind 12 side 171 linje 7

◀ **Slægt** : art.

I trykt udgave: Bind 12 side 171 linje 11

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 171 linje 17

◀ **vidtløftigere** : udførligere , mere omstændeligt, mere langtrukket.

I trykt udgave: Bind 12 side 171 linje 21

◀ **man har kaldet den sidste Deel: Lidelsens Historie** : sigter formentlig til sammenskrivningen af de fire evangeliens forskellige beretninger om Kristi lidelseshistorie, der dækker tiden, fra Jesus har spist det sidste påskemåltid med sine apostle, til hans lig er blevet gravlagt og graven forsejlet, jf. »Vor Herres Jesu Christi Lidelses Historie« i *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 263-288.

I trykt udgave: Bind 12 side 171 linje 25

◀ **et Afsnit, hvor det jo næsten saae ud som Herlighed** : sml. »Standsningen«, II »Indbyderen«, A »Hans Livs første Afsnit«, i »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse«, nr. I i *Indøvelse i Christendom*, i *SKS* 12, 53-65.

I trykt udgave: Bind 12 side 171 linje 27

◀ **betrygget** : sikret.

I trykt udgave: Bind 12 side 171 linje 31

◀ **er i Forstaaelse med**: indforstået med.

I trykt udgave: Bind 12 side 171 linje 33

◀ **da hiin Kvinde salvede ham med kostelig Salve (...) han siger ... »til min Begravelses-Dag ... bevaret den«** : sigter til beretningen i Joh 12,1-8 om Jesus til middag kort før påske hos Lazarus og hans to søstre, Martha og Maria. Her fortælles det: »Da tog Maria et Pund af uforfalsket meget kostelig [kostbar] Nardus-Salve, og salvede Jesu Fødder, og tørrede hans Fødder med sit Haar; men Huset blev fuldt af Salvens Lugt. Da sagde een af hans Disciple, Judas, Simons Søn, Ischariotes, som siden forraadte ham [164,23]: Hvorfor blev denne Salve ikke solgt for tre hundrede Penninge, og givet til Fattige? Men dette sagde han ikke, fordi han havde Omsorg for de Fattige, men fordi han var en Tyv, og havde Pungen, og bar, hvad der blev lagt deri. Da sagde Jesus: lad hende med Fred; til min Begravelses-Dag haver hun bevaret den. Thi Fattige have I altid hos Eder; men mig have I ikke altid« (NT-1819). Herefter følger beretningen om Jesu indtog i Jerusalem, Joh 12,12-19.

I trykt udgave: Bind 12 side 171 linje 35

◀ **Man vilde udraabe ham til Konge** : hentyder til Joh 6,15. Efter at folket havde set det tegn, Jesus gjorde ved at bispise de fem tusind, sagde de, at han sandelig måtte være den kommende profet. Og da Jesus vidste, at de ville komme og med magt gøre ham til konge, trak han sig helt alene tilbage til bjerget.

I trykt udgave: Bind 12 side 172 linje 6

◀ **leger Fremmed** : el. 'komme fremmede', børneleg, hvor en af deltagerne skal forestille (forklæde sig som) en person og de andre skal gætte, hvem det er.

I trykt udgave: Bind 12 side 172 linje 8

◀ **er og**: også.

I trykt udgave: Bind 12 side 172 linje 11

◀ **Det lille Folk ... kaldte sig stolt Guds udvalgte Folk** : dvs. jøderne kaldte sig Guds udvalgte folk; if. GT var Israel Guds udvalgte folk, som han sluttede pagt med, jf. fx 2 Mos 19,5-6 og 5 Mos 7,6.

I trykt udgave: Bind 12 side 172 linje 15

◀ **dette Folk var under fremmed Herredømme** : Palæstina, der var blevet erobret af Pompejus i 63 f.Kr., var stadig på Jesu tid besat af rom. styrker, der bl.a. holdt til i borgen Antonia i Jerusalem. På grund af uro i den jødiske befolkning blev Judæa-Samaria i 6 e.Kr. gjort til et rom. prokuratur, hvor rom. ret og mønt- og toldvæsen var gældende (173,10). Jf. fx G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* (56,21) bd. 2, s. 396-399.

I trykt udgave: Bind 12 side 172 linje 16

◀ **da man saa viser ham Skattens Mynt ... »saa giver ... Gud hvad Guds er«** : hentyder til

beretningen i Matt 22,15-22, hvor det fortælles, at farisæerne lod nogle af deres disciple sammen med herodianere opsøge Jesus for at spørge, om han mente, det var tilladt at give kejseren skat. Men Jesus gennemskuede deres list og sagde: »Viser mig Skattens Mynt. Men de bragte ham en Penning. Og han sagde til dem: hvis Billede og Overskrift er dette? De sagde til ham: Keiserens. Da sagde han til dem: saa giver Keiseren det, som Keiserens er, og Gud det, som Guds er«, v. 19-21 (NT-1819). – **besnærende**: fangende, jf. Matt 15,15: »Da gik Pharisæerne hen og holdt Raad, hvorledes de kunde besnære ham i Ord« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 172 linje 18

◀ **Om Keiseren hedder Herodes eller Salmanassar** : Med Herodes tænkes der formentlig på Herodes Antipas (født o. 20 f.Kr.), tetrark (landsfyrste) over Galilæa og Peræa fra 4 f.Kr. til 39 e.Kr.; kaldes flere steder i NT (fx Matt 14,9 og Mark 6,14) med urette for konge. Under processen mod Jesus blev Jesus også fremstillet for Herodes, jf. Luk 23,6-12. Der kan også være tænkt på Herodes den Store (født o. 73 f.Kr.), fra o. 40/37 til sin død i 4 f.Kr. konge over Judæa, Galilæa, Peræa og Idumæa. Med Salmanassar, der er et assyrisk kongenavn, tænkes der på en af kongerne over det assyriske rige, fx på Salmanassar III, konge 858-824 f.Kr., der førte krige mod de israelske konger Akab, Hazael og Jehu, og på Salmanassar V, konge 726-722, der søgte at erobre Samaria.

I trykt udgave: Bind 12 side 172 linje 25

◀ **uendelig svælgende Forskjel, som han befæster** : allusion til Jesu lignelse om den rige mand og Lazarus i Luk 16,19-31. Da den rige mand vågner op i dødsriget og pines i luerne, beder han Abraham sende Lazarus for at læske sin tunge med vand. Abraham afslår og siger, at der »er imellem os og Eder et stort Svælg befæstet, at de, som ville [vil] fare herfra ned til Eder, kunne [kan] ikke, og de kunne ikke heller fare derfra over til os«, v. 26 (NT-1819). – **svælgende**: afledt af svælg, dyb afgrund el. kløft.

I trykt udgave: Bind 12 side 172 linje 27

◀ **sminke sig op til** : besmykke sig til at være; give sig (tiltrækkende) udseende af at være, hvad man efter sit indhold ikke er.

I trykt udgave: Bind 12 side 172 linje 30

◀ **Gudelighed** : det, der vedrører forholdet til Gud, religiøsitet, fromhed.

I trykt udgave: Bind 12 side 172 linje 31

◀ **skaffe** : gøre.

I trykt udgave: Bind 12 side 172 linje 33

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 172 linje 34

◀ **taget (...) forfængelig** : misbrugt på en letfærdig måde, vanhelliget.

I trykt udgave: Bind 12 side 172 linje 35

◀ **martrende** : tilføjende stærk sjælelig smerte.

I trykt udgave: Bind 12 side 173 linje 7

◀ **hans Omgang med Syndere og Toldere** : Der er i de tre første evangelier adskillige beretninger om, at Jesus omgikkes toldere og syndere. I alm. omdømme var toldere foragtet og hadet og fordømt ude af det religiøse og nationale fællesskab. Palæstina var på Jesu tid behersket af den rom. besættelsesmagt (172,16), som udliciterede toldopkrævningen af ind- og delvis også udførte varer til dem, der bød højest; til gengæld udnyttede tolderne deres privilegier til at sikre sig ekstra indtægter ved højere beregning af toldsatserne end foreskrevet (jf. Luk 3,13 og 19,8). I NT omtales tolderne således ofte sammen med syndere (jf. fx Matt 9,10-11; 11,19 og Luk 5,30; 15,1), med skøger (jf. Matt 21,31-32), med røvere, uretfærdige, horkarle (se Luk 18,11), og med hedninger (jf. Matt 5,46-48; 18,17). Se fx G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* (56,21) bd. 2, s. 854-856.

I trykt udgave: Bind 12 side 173 linje 10

◀ **forargedes** : tog anstød.

I trykt udgave: Bind 12 side 173 linje 11

◀ **hans Forudsigelse af sin Lidelse ... misforstod man og forargedes** : De tre første evangelier meddeler samstemmende tre sådanne forudsigelser, jf. Matt 16,21-23; 17,22-23 og 20,17-19; Mark 8,31-33; 9,30-32 og 10,32-34; Luk 9,21-22; 9,43b-45 og 18,31-34. I Luk 9,45 fortælles det om disciplene, at de ikke forstod, hvad Jesus sagde, »det var skjult for dem, så de ikke kunne fatte det, og de var bange for at spørge ham om dette ord«; sml. Mark 9,32 og Luk 18,34. I Matt 16,22-23 fortælles det, at apostlen Peter protesterede mod forudsigelsen, hvilket fik Jesus til at irettesætte ham og sige til ham: »Vig bag mig, Satan! Du vil bringe mig til fald. For du vil ikke, hvad Gud vil, men hvad mennesker vil.«

I trykt udgave: Bind 12 side 173 linje 12

◀ **hiin Qvinde (...) forstod ikke ... Hensyn til hans Død** : 171,35.

I trykt udgave: Bind 12 side 173 linje 13

◀ **vistnok** : ganske vist.

I trykt udgave: Bind 12 side 173 linje 20

◀ **see hvilket Menneske** : citat fra Joh 19,5, hvor det fortælles, at Pilatus sagde: »see, hvilket Menneske!« (NT-1819), da han førte Jesus med tornekrone og purpurkappe på ud for menneskemængden, efter at han havde ladet ham piske og soldaterne havde hånet ham.

I trykt udgave: Bind 12 side 173 linje 21

◀ **paa ethvert Vilkaar** : betingelsesløst.

I trykt udgave: Bind 12 side 173 linje 27

◀ **forlade den himmelske Herlighed** : allusion til Kristushymnen i Fil 2,6-11, hvor Paulus i v. 6-7 skriver, at Jesus Kristus, »der [da] han var i Guds Skikkelse, ikke holdt det for et Rov at være Gud liig; men han forringede sig selv, i det han tog en Tieners Skikkelse paa, og blev Mennesker liig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 173 linje 27

◀ **steg han ned til Jorden** : allusion til Ef 4,9, hvor Paulus om Kristus skriver: »dette: han opfoer, hvad er det, uden at han og [også] først nedfoer til Jordens lave Egne« (NT-1819). Se også Joh 3,13.

I trykt udgave: Bind 12 side 173 linje 30

◀ **ved bedaarende at tale om Christi Lidelse ... ved hans Kors - som Betragter ... Menneskeheden** : hentyder formentlig til biskop J.P. Mynsters prædiken på palmesøndag over Fil 2,5-11 (Kristushymen), nr. VI »Hvad vil du ved Jesu Kors?« i *Prædikener holdte i Kirkeåret 1846-47* (71,28), s. 63-74. Se især s. 65-68, hvor Mynster giver sit første svar på det stillede spørgsmål: »Jeg gaaer til min Herres Kors, fordi det er det trøsteligeste, glædeligeste Tegn, jeg har seet paa Jorden, Jordens skønneste Smykke. / Forunderligt nok! der var en Tiid, da Korset var Menneskene det Forsmædeligste, fra hvis Syn, fra hvis blotte Navn Enhver vendte sig bort med Afsky. Det var Hans dybeste Fornedrelse, som skulde give sig hen, for at han kunde samle de adspredte Guds Børn til een Hob [note: Joh. 11, 52], forene alle Slægter til eet Legeme, under eet Hoved [note: Eph. 1, 10], det var hans dybeste Fornedrelse, at han maatte blive lydig indtil Korsets Død; og vi kunde betragte Korset som et Vidne imod Jordens Slægter, thi han kom til sit Eget, og hans Egne annammede ham ikke [note: Joh. 1, 11], han kom, den ene Retfærdige blandt de Uretfærdige, og de korsfæstede ham med ugudelige Hænder [note: Ap. G. 2, 23]. Men saaledes vilde han selv ikke, at vi skulde betragte det; han har bedet: forlad dem, thi de vide ikke hvad de gjøre [note: Luk. 23, 34], han har sonet ogsaa deres Synd, idet han blev lydig indtil Korsets Død. Ikke som et Vidne mod Verden vilde han, at vi skulde betragte Korset, men som et Vidne om Guds Naade, thi ligesom Gud derefter - som det hedder i vor Text - har høit ophøiet ham, og givet ham et Navn, som er over alle Navne, saaledes har Han ogsaa ophøiet sit Kors, og givet det en Hæder, som er over enhver Hæder, saa at, dersom vi tænke os det bort, Jorden vilde være øde og tom. Vi have ofte forestillet, hvor sørgelig et Lands Udseende vilde være, om der end var Agrenes Fylde og Boligernes Bequemmelighed og Pragt, men Øiet ingensteds kunde hvile paa en Helligdom, Kirkerne ikke hævede deres Taarne fra de stille Marker og over de vrimlende Stæder. Men atter, hvor tom vilde en Kirke synes os, dersom der i den Intet var, som ogsaa synligen mindede om den Korsfæstede! Vi pryde vore Kirker med mange Afbildninger, som fremstille Herren i hans Livs forskellige Optrin, og vi gjøre vel, thi al Konst, som alt Vidskab [videnskab], skal træde i det Helliges Tieneste, og enhver af disse Afbildninger kan vække fromme Tanker, og hver paa sin Maade føre vort Sind hen til det Ene, hvori alle Tanker skulde [skal] samles. Men i disse Dage i det Mindste er ingen Kirkens Prydelse [ingen af kirkens prydelser] mig saa kier, som det Kors, der her [note: i Christiansborg Slotskirke] staaer over vort Alter; og paa enhver Dag er ingen Jordens Prydelse mig saa dyrebar, som det Kors, der bar Verdens Frelser. Ja, Andægtige Tilhørere, hvor øde og tom vilde den hele Jord være, dersom det Kors paa Golgatha ikke var! Herren har selv, ved at tale om sin Fuldendelse, ledet vor Tanke hen til den Ørk, hvorigennem Moses førte sit gjenstridige Folk, og til de Plager,

der ramte dem som Himmelens Straffe. Forestille vi os da hiin Ørk, og deri det talløse Folk, og mellem det de giftige Slinger, som søge deres Bytte, og alle dem, hvilke Biddet saarede, i hvis Aarer Giften brændte, som vaandede sig i den rædselsfulde Døds Smerter: da have vi et Billede, fra hvilket Øie og Tanke vende sig bort med Forfærdelse. Men see vi da derimellem Guds store Prophet, efter Guds Befaling og Forjættelse opreisende Kobberslangen, at hver Den, som saae derhen, skulde helbredes og leve [note: 4 Mose B. 21, 6 ff.], da forvandler Billedet sig til et mildt og velgjørende, fordi vi mellem Rædslerne see Guds Naades Tegn, forsonende, lægende, stærkere end alle Slangers Gift. Saaledes, naar jeg i den stille Time seer ud over Jorden, ak! hvor skulde jeg finde Ord til at beskrive al Menneskenes Synd og Jammer? Men fra alt det, som jeg vilde, at mit Øie ikke havde seet, mit Øre ikke hørt, vender jeg mit Blik hen til det Kors, paa hvilket den store Menneskens Søn blev ophøiet, paa det [for at] hver Den, som troer paa ham, ikke skal fortabes, men have det evige Liv [note: Joh. 3, 14. 15]; og dette Naadens og Forsoningens Tegn, ikke som hisset for et enkelt Folk og en enkelt Tiid, men for alle Slægter til alle Tider, hvor er det dyrebart fremfor alle Jordens Skatte, alle dens Herligheder, al dens Viisdom og Konst! Alt hvad jeg ellers fandt og vandt i Verden, er dog skrøbeligt, beheftet med Forkrænkeligheden, endog det Ædleste var ikke ædelt, havde intet sandt Værd, dersom det ikke var sammenheftet med ham, som var og er og bliver, var forklaret ved hans Korsens Glands. Derfor siger Apostelen: Det være langt fra mig at rose mig uden [undtagen] af vor Herres Jesu Christi Kors, formedelst [ved] hvem Verden er mig korsfæstet og jeg Verden [note: Gal. 6, 14].« - **bedaaende:** bedragende, narrende.

I trykt udgave: Bind 12 side 174 linje 1

◀ **Bestedelse** : omstændighed, (livs)forhold, situation.

I trykt udgave: Bind 12 side 174 linje 6

◀ **anstille Betragtninger** : 227,15.

I trykt udgave: Bind 12 side 174 linje 7

◀ **jeg kan det ikke anderledes** : 190,33.

I trykt udgave: Bind 12 side 174 linje 16

◀ **ret** Elskende: virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 12 side 174 linje 32

◀ **længst** : for længe siden.

I trykt udgave: Bind 12 side 175 linje 9

◀ om **saa** var: således.

I trykt udgave: Bind 12 side 175 linje 12

◀ **gaaer til Agters** : går tilbage (især økonomisk).

I trykt udgave: Bind 12 side 175 linje 22

◀ **lige saa fuldt** : i lige så høj grad.

I trykt udgave: Bind 12 side 175 linje 25

◀ **forsøgte** : (hårdt) prøvede.

I trykt udgave: Bind 12 side 175 linje 25

◀ **at bære sin Byrde taalmodigt** : måske allusion til Jak 5,10: »Brødre, tag profeterne, der talte i Herrens navn, som jeres forbillede, når det gælder at lide ondt og bære det tålmodigt.«

I trykt udgave: Bind 12 side 175 linje 34

◀ **han var Sandheden** : allusion til Joh 14,6 (161,8).

I trykt udgave: Bind 12 side 175 linje 36

◀ **unødig** : (kun) nødtvungent, meget nødig, ugerne.

I trykt udgave: Bind 12 side 176 linje 11

◀ **ulysteligt** : blottet for (evne til at vække) lyst.

I trykt udgave: Bind 12 side 176 linje 12

◀ **uden** dette Ene: med undtagelse af, undtagen.

I trykt udgave: Bind 12 side 176 linje 13

◀ **helligende** : helliggørende.

I trykt udgave: Bind 12 side 176 linje 18

◀ **Fortjenstligt** : fortjenstfuldt, prisværdigt; i den lutherske dogmatik udtryk for den fejlagtige opfattelse, at man kan gøre sig fortjent over for Gud (til retfærdighed og frelse) i kraft af sine egne handlinger og præstationer, se fx art. 4, art. 6 og art. 20 i det første lutherske bekendelsesskrift *Confessio Augustana* (lat., *Den augsburgske Bekendelse*) fra 1530.

I trykt udgave: Bind 12 side 176 linje 20

◀ **hine ... for Børn saa værdifulde Billeder ... køber i Kramboden** : Der er formentlig tale om ark med udklipsbilleder til børn. – **Kramboden**: bod el. butik, hvor der sælges kram, dvs. varer.

I trykt udgave: Bind 12 side 176 linje 35

◀ Keiseren, **den eneste**: frem for alle, 'par excellence'.

I trykt udgave: Bind 12 side 177 linje 4

◀ **Napoleon** : Napoleon Bonaparte (1769-1821), som kom til magten i Frankrig ved et statskup i 1799, fra 1804-14 og i 1815 kejser Napoleon I.

I trykt udgave: Bind 12 side 177 linje 4

◀ **Wilhelm Tell** : schweizisk sagnhelt, der skal have levet i kanton Uri i slutningen af det 13. og første halvdel af det 14. årh.; han nød stor anseelse som jæger og bueskytte, og det fortælles, at han gav anledning til det schweiziske oprør mod habsburgerne, se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 12 side 177 linje 7

◀ **med det samme Blik ... Øie for Æblet paa Barnets Hoved, at han træffer** : sml. *Karl Friedrich Beckers Verdenshistorie*, omarbejdet af J.G. Woltmann, overs. og forøget af J. Riise, bd. 1-12, Kbh. 1822-29, ktl. 1972-1983; bd. 5, 1823, s. 244f. Efter at have berettet om en sammensværgelse mellem 30 mænd om at gøre oprør mod de østrigske grever af Habsburg fortælles det: »Blandt disse Sammensvorne befandt sig ogsaa *Vilhelm Tell*, en Urner [fra Uri], som ved at dræbe [den tyranniske rigsfoged Hermann] *Geßler* ydede dette Forbund sin første Kraft. Han havde nægtet at vise sin Ærbødighed for en Hat, hvilken *Geßler* havde opreist som et billedligt Tegn paa Hertugens Ære, ved Hjælp af hvilken *Geßler*, der var bleven underrettet om de hemmelige Bevægelser, haabede at lære at kiende de Gienstridige. Ved sin Vægning viiste *Tell* sig som en saadan, og bestyrkede ved sine kiække Ytringer Fogdens Mening om ham. Af Kaadhed og Overmod begik *Geßler* det Tyranni at lade *Vilhelm Tell* skyde et Æble af sin Søns Hoved. Efterat han lykkeligen havde udført dette, spurgte *Geßler* ham, hvad han vilde have brugt den Piil til, som han stak til sig førend Skuddet, og *Tell* svarede med Kiækhed, at den havde været Fogden bestemt, hvis han havde været saa ulykkelig at dræbe sit Barn.« Se også 1. akt, 3. scene, og 3. akt, 3. scene, i Friedrich Schillers skuespil *Wilhelm Tell* (1805), i *Schillers sämtliche Werke* bd. 1-12, Stuttgart og Tübingen 1838, ktl. 1804-1815; bd. 6, s. 25f. og s. 96-109. Stykket blev ikke opført på Det kgl. Teater.

I trykt udgave: Bind 12 side 177 linje 8

◀ **piinligste** : mest pinefulde, smertefulde.

I trykt udgave: Bind 12 side 177 linje 17

◀ **derhos** : desuden, tilmed.

I trykt udgave: Bind 12 side 177 linje 17

◀ **hvor** : hvordan.

I trykt udgave: Bind 12 side 177 linje 20

◀ **Jøderne til Trods ... »Jødernes Konge«** : hentyder til beretningen i Joh 19,17-24 om Jesu korsfæstelse,

hvor det fortælles, at »Pilatus havde og [også] skrevet en Overskrift, og sat den paa Korset. Men der var skrevet: Jesus Nazaræus [fra Nazaret], den Jødernes Konge. Denne Overskrift læste da mange af Jøderne, thi det Sted, hvor Jesus blev korsfæstet, var nærvædet Staden [Jerusalem]; og den var skrevet paa Hebraisk, Græsk og Latin. Da sagde Jødernes Ypperste-Præster til Pilatus: skriv ikke: den Jødernes Konge; men: han sagde: jeg er Jødernes Konge. Pilatus svarede: hvad jeg skrev, det skrev jeg«, v. 19-22 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 177 linje 22

◀ **bestandigt udkommer iaar** : spiller formentlig på udtrykket »Trykt i dette Aar«, der undertiden stod i stedet for årstal på titelbladet til ældre (folke)bøger og især skillingviser; køberen forledes et hvilket som helst år til at tro, at bogen el. visen er ny.

I trykt udgave: Bind 12 side 177 linje 24

◀ **Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 177 linje 24

◀ denne **Slægt**: generation.

I trykt udgave: Bind 12 side 177 linje 26

◀ **de andre Billeder ... skulle ... som der staaer i Visen, vende sig omkring** : sigter til 15. strofe: »Og Havmanden ind ad Kirkedøren tren, / Alle de smaa Billeder vendte sig omkring«, i visen »Agnete og Havmanden«, nr. 50 i *Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen*, udg. af W. Abrahamson, R. Nyerup og K.L. Rahbek, bd. 1-5, Kbh. 1812-14, ktl. 1477-1481; bd. 1, s. 313-315; s. 315. – **skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 12 side 177 linje 30

◀ **i Handel og Vandel** : fast udtryk med betydningen: i al almindelighed, også: i levevis, livsførelse, og: i handels- og næringslivet.

I trykt udgave: Bind 12 side 178 linje 2

◀ **Geschichte** : tildragelse; beretning (især mundtlig og i anekdotiform) om en vis begivenhed, især opdigtet fortælling, skrøne.

I trykt udgave: Bind 12 side 178 linje 3

◀ **gesvindt** : hurtigt, let.

I trykt udgave: Bind 12 side 178 linje 5

◀ **han var Kjerlighed** : 168,16.

I trykt udgave: Bind 12 side 178 linje 17

◀ **han kom til Verden af Kjerlighed** : allusion til Joh 3,16: »For således elskede Gud verden, at han gav sin enbårne søn, for at enhver, som tror på ham, ikke skal fortabes, men have evigt liv.«

I trykt udgave: Bind 12 side 178 linje 17

◀ **iførte sig en ringe Tjeners Skikkelse** : hentyder til v. 7 i Kristushymnen i Fil 2,6-11 (157,19).

I trykt udgave: Bind 12 side 178 linje 18

◀ **syge og sorigfulde** : allusion til den forordnede kirkebøn efter prædikenen ved gudstjenesten om fredagen: »Vor Herres, Jesu Christi, Fred være hos os i Evighed! Gud trøste dem Alle, som sorigfulde ere, enten de ere fiern eller nær!« *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 228. Skønt det fulde udtryk heller ikke forekommer i den forordnede kirkebøn efter prædikenen ved højmessens på søn- og helligdage, se *Forordnet Alter-Bog*, s. 216-221, synes det at have vundet indpas i praksis, se J.P. Mynsters »Forslag til en: Forordnet Alterbog for Danmark«, s. 51, i *Udkast til Alter- og Ritualbog* (159,10), hvor det i begyndelsen af kirkebønnen hedder: »Gud trøste dem alle, som syge og sorigfulde ere, hvad enten de ere fiern eller nær!« – **sorigfulde**: som er fulde af sorg.

I trykt udgave: Bind 12 side 178 linje 19

◀ **En af de Faa ... forraadte ham** : 164,23.

I trykt udgave: Bind 12 side 178 linje 21

◀ **de faa Andre fornægtede ham** : 164,23.

I trykt udgave: Bind 12 side 178 linje 22

◀ **alle Andre forhaanede og bespottede ham** : 166,24.

I trykt udgave: Bind 12 side 178 linje 22

◀ **begjerende, at hans Blod ... over dem og deres Børn** : hentyder til Matt 27,25 (178,30).

I trykt udgave: Bind 12 side 178 linje 24

◀ **han bad (...) at den himmelske Fader vilde tilgive dem denne Skyld** : hentyder til beretningen i Luk 23,26-30 om korsfæstelsen af Jesus; her fortælles det, at den korsfæstede Jesus sagde: »Fader, tilgiv dem, for de ved ikke, hvad de gør«, v. 34.

I trykt udgave: Bind 12 side 178 linje 25

◀ **ret** levende: virkelig.

I trykt udgave: Bind 12 side 178 linje 26

◀ **at der samtidigen ... en berygtet Røver ... leve Barrabas; men over den Kjerlige ... »korsfæst, korsfæst«** : hentyder til beretningen i Matt 27,15-26 om Jesus for Pilatus, hvor det fortælles, at »paa Høitiden pleiede Landshøvdingen at give Folket een Fange løs, hvilken de vilde. Men de havde da en mærkelig [berømt, berygtet] Fange, som hedde Barrabas. Derfor, der [da] de vare forsamlede, sagde Pilatus til dem: hvilken ville [vil] I, at jeg skal give Eder løs? Barrabam? eller Jesum, som kaldes Christus? (...) de Ypperste-Præster og de Ældste overtalede Folket, at de skulde begiere Barrabam, men omkomme [henrette] Jesum. Men Landshøvdingen svarede, og sagde til dem: hvilken ville I, at jeg skal give Eder løs af disse To? Men de sagde: Barrabam. Pilatus sagde til dem: hvad skal jeg da gjøre med Jesu, som kaldes Christus? De sagde alle til ham: lad ham korsfæstes! Men Landshøvdingen sagde: hvad Ondt haver han da giort? Men de raabte end mere: lad ham korsfæstes! Men der Pilatus saae, at han udrettede Intet, men at der blev større Bulder, tog han Vand, og toede [vaskede] Hænderne for Folket, og sagde: jeg er uskyldig i denne Retfærdiges Blod; seer I dertil. Og det ganske Folk svarede, og sagde: hans Blod komme over os, og over vore Børn! Da gav han dem Barrabam løs; men Jesum lod han hudstryge [piske], og overantvordede [overdrog] ham, at han skulde korsfæstes« (NT-1819). If. Luk 23,19 var Barrabas el. Barabbas kastet i fængsel for oprør og mord, men if. Joh 18,39-40 var han en røver.

I trykt udgave: Bind 12 side 178 linje 30

◀ **at han derpaa ... opstod ... indgaae til Herligheden hos Faderen i Himlene** : sml. 2. artikel i Den apostolske Trosbekendelse (170,15). – **indgaae til Herligheden**: allusion til Luk 24,26, hvor Jesus siger til de to disciple, han slog følge med på vejen til Emmaus: »Burde det ikke Christum at lide dette, og at indgaae til sin Herlighed?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 179 linje 3

◀ **letfærdig** : letsindigt, overfladisk, ualvorligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 179 linje 10

◀ **lod Ild regne ned fra Himlen** : allusion til beretningen i 1 Mos 18,16-19,28 om ødelæggelsen af Sodoma og Gomorra; her fortælles det i 19,23-24: »Da solen stod op over landet, og Lot var kommet til Soar, lod Herren svovl og ild regne ned over Sodoma og Gomorra fra Herren i himlen.« Se også Luk 17,29.

I trykt udgave: Bind 12 side 179 linje 18

◀ **Jorden aabnede sig for at opsluge de Ugudelige** : allusion til beretningen i 4 Mos 16,1-35 om Kora og hans mænd, der gjorde oprør mod Moses og dermed også mod Gud; her fortælles det i v. 32: »Og Jorden aabnede sin Mund, og opslugede dem, og deres Huse, og hvert Menneske, som var hos Korah, og alt Godset« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 12 side 179 linje 19

◀ **i sin Magt at bede ... Faderen sendt ham Englenes Legioner ... det Forfærdelige** : hentyder til beretningen i Matt 26,47-56 om tilfangetagelsen af Jesus i Getsemane Have; her fortælles det, at da en af disciplene havde grebet til sværd og Jesus budt ham at stikke den i skeden, sagde Jesus til ham, v. 53: »Eller tror du ikke, at jeg kan bede min fader om på stedet at give mig mere end tolv legioner engle til hjælp?« – **Legioner**: rom. hærafdelinger af 4500-6000 soldater; store, ubestemte skarer.

I trykt udgave: Bind 12 side 179 linje 22

◀ **spyttede paa den Hellige** : 166,24.

I trykt udgave: Bind 12 side 179 linje 35

◀ **der ikke slog, end ikke igjen, da han blev slagen** : hentyder til beretningen i Joh 18,19-24 om ypperstepræstens forhør af Jesus; her fortælles det i v. 22-23, at en af tempelvagterne, som stod ved siden af Jesus, slog ham i ansigtet og sagde til ham: »Er det en måde at svare ypperstepræsten på?« Jesus svarede ham: »Har jeg sagt noget forkert, så bevis, at det er forkert; men er det rigtigt, hvorfor slår du mig så?« Se også Matt 26,67.

I trykt udgave: Bind 12 side 180 linje 4

◀ **den Verden, hvilken Philosopherne altid have kaldt den bedste** : hentyder til den ty. filosof G.W. Leibniz' filosofiske og religiøse 'optimisme', der forudsætter en grundlæggende verdensharmonisk, og hvis grundtanke er følgende: Verden svarer kun i den grad til det formål, Gud havde med den ved skabelsen, som 'tingenes harmoni' og den menneskelige frihed tillader. Vel er den ikke fuldkommen, men den er så fuldkommen, som den overhovedet kan være, givet den menneskelige frihed og tingenes ufuldkommenhed. Den må altså anses for at være den bedste af alle mulige verdener og står ikke i modstrid med Guds almagt, godhed og retfærdighed. Dette bragte Leibniz til udtryk i sine *Essais de Théodicée sur la Bonté de Dieu, la liberté de l'Homme et l'Origine du Mal* (1710), som SK havde på fr. i *God. Guil. Leibnitii opera philosophica, quae exstant*, udg. af J.E. Erdmann, bd. 1-2, Berlin 1839-40, ktl. 620; bd. 2, s. 468-629, og i ty. oversættelse i *Herrn Gottfried Wilhelms, Freyherrn von Leibnitz, Theodicee, das ist, Versuch von der Güte Gottes, Freyheit des Menschen, und vom Ursprunge des Bösen*, udg. af J.C. Gottsched, 5. udg., Hannover og Leipzig 1763 [1710], ktl. 619. Udtrykket 'theodicé' (af gr., 'gudsforvar') stammer fra Leibniz og drejer sig om at retfærdiggøre Guds godhed og forsyn i forhold til menneskets frihed og det onde i verden. Se i øvrigt Not13:23-24, i SKS 19, 390-394, med kommentarer.

I trykt udgave: Bind 12 side 180 linje 6

◀ **være saa** : forholde sig således.

I trykt udgave: Bind 12 side 180 linje 7

◀ **Eet er sandt i Philosophien, som ikke er det i Theologien** : sigter til den skolastiske lære om den dobbelte sandhed, se fx W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* bd. 1-11, Leipzig 1798-1819, ktl. 815-826; bd. 8,2, 1811, s. 456ff., hvor der redegøres for striden mellem det teologiske og det filosofiske fakultet ved universitetet i Paris om forholdet mellem teologi og den aristoteliske filosofi og for den koalition, der blev opnået med kompromiset: »daß Manches in der Philosophie wahr und in der Theologie falsch seyn können, und es also eine doppelte Wahrheit gebe« (»at mangt og meget kunne være sandt i filosofien og falsk i teologien, og at der altså kunne gives en dobbelt sandhed«), s. 460. Denne teori om den dobbelte sandhed – af de konservative teologer tilskrevet Averroës (12. årh.) og hans tilhængere, averroisterne, især Siger af Brabant og Boëtius af Dacia (13. årh.), de ledende tænkere ved Paris' filosofiske fakultet – blev forkastet i prologen til den kætterfordømmelse af den radikale aristotelisme, som Paris' biskop Stefan II (Étienne Tempier) udstedte i 1277 (i 219 teser), men fik dog stor succes i skolastikkens sidste periode. Jf. *Geschichte der Philosophie* bd. 9, 1814, s. 298, hvor det om den ital. munk og filosof Thomas (el. Tommaso) Campanella (død 1639) hedder: »Er hat unstreitig Recht, wenn er behauptet, es sey eine durchaus falsche Behauptung, daß, was in der Philosophie wahr ist, es darum nicht in der Theologie sey, als wenn eine zweifache widerstreitende Wahrheit denkbar wäre; er hat auch das Wesen und Unwesen der Scholastik mit scharfen Blicken durchschaut« (»Han har ubestrideligt ret, når han påstår, det turde være en helt igennem falsk påstand, at hvad der er sandt i filosofien, at det derfor ikke kunne være det i teologien, som var en dobbelt modstridende sandhed tænkelig; med et skarpt blik har han også gennemskuet skolastikkens væsen og uvæsen«). SK kan også have kendt påstanden fra A. Günther *Der letzte Symboliker. (...) in Briefen*, Wien 1834, ktl. 521, s. 315, hvor der erindres om »die scholastische Behauptung von einer doppelten Wahrheit« (»den skolastiske påstand om en dobbelt sandhed«), if. hvilken: »Etwas philosophisch wahr und zugleich theologisch falsch, und vice versa theologisch wahr und philosophisch falsch seyn konnte« (»Noget kunne være filosofisk sandt og samtidig teologisk falsk, og vice versa teologisk sandt og filosofisk falsk«).

I trykt udgave: Bind 12 side 180 linje 7

◀ **Verden og**: også.

I trykt udgave: Bind 12 side 180 linje 9

◀ **Intet vilde vide uden Christum og ham korsfæstet** : hentyder til 1 Kor 2,2, hvor apostlen Paulus skriver til korintherne: »jeg agtede mig ikke at vide Noget iblandt Eder, uden [undtagen] Jesum Christum, og ham korsfæstet« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 180 linje 17

◀ **formasteligt** : dumdrigt, hovmodigt, bespotteligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 180 linje 19

◀ **de Herlige ... dens Fædre og Lærere** : jf. det faste udtryk 'de el. hine Herlige' for de kristne vidner i kristendommens første århundreder, især om de af dem, der blev henrettet pga. af deres kristne tro og bekendelse og således blev martyrer (224,3).

I trykt udgave: Bind 12 side 180 linje 20

◀ **kun Den, der elsker ham, forstaaer, at han var Kjerlighed** : 168,16.

I trykt udgave: Bind 12 side 180 linje 26

◀ Naar **saa er**: det forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 12 side 180 linje 33

◀ **IV** : sml. journaloptegnelsen NB7:4 (151,2), hvor SK om »N° 4« skriver: »Brug dette som Maalestok for hvad Xstd [kristendom] der er i Dig, om Du meest føler Dig dragen til ham ved Ringheden ell. ved Høiheden.« SKS 21, 77,14-16.

I trykt udgave: Bind 12 side 181 linje 1

◀ **Du som rigtignok ikke kom for at dømme** : allusion til Joh 3,17: »For Gud sendte ikke sin søn til verden for at dømme verden, men for at verden skal frelses ved ham.«

I trykt udgave: Bind 12 side 181 linje 2

◀ **komme igjen for at dømme** : sml. 2. artikel i Den apostolske Trosbekendelse (170,15). Sml. desuden Matt 25,31ff. (170,22).

I trykt udgave: Bind 12 side 181 linje 3

◀ **Dit Liv ... Dommen, med hvilken vi skulle dømmes** : allusion til Joh 3,18-19: »Den, der tror på ham [Guds søn], dømmes ikke; den, der ikke tror, er allerede dømt, fordi han ikke har troet på Guds enbårne søns navn. Og dette er dommen, at lyset er kommet til verden, og menneskene elskede mørket frem for lyset, fordi deres gerninger var onde.« - **skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 12 side 181 linje 3

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 181 linje 6

◀ **ligger under** : bukker under.

I trykt udgave: Bind 12 side 181 linje 9

◀ **Du som fra Høiheden vil drage Alle til Dig** : hentyder til Joh 12,32; se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 12 side 181 linje 13

◀ **Joh. XII, 32: Og jeg ... ophøiet ... vil jeg drage Alle til mig** : citat fra NT-1819.

I trykt udgave: Bind 12 side 181 linje 15

◀ **Mange ere kaldede, Faa ere udvalgte** : hentyder til Matt 22,14, hvor Jesus afslutter sin lignelse om kongesønnens bryllup med ordene: »Thi Mange ere kaldede, men Faa udvalgte« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 181 linje 17

◀ **kaldte dem ... alle De som arbeidede og vare besværede** : hentyder til Matt 11,28, hvor Jesus siger: »Kommer hid til mig Alle, som arbeide og ere besværede! og jeg vil give Eder Hvile« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 181 linje 24

◀ **han gik til Dem som syge og sorrhigfulde vare** : I evangelierne er der mange beretninger om, at Jesus

helbredte syge, se fx Matt 4,23-24. – **syge og sorrigfulde:** 178,19.

I trykt udgave: Bind 12 side 182 linje 1

◀ **det at være Sandheden** : hentyder til Joh 14,6 (161,8).

I trykt udgave: Bind 12 side 182 linje 3

◀ **som sandt Menneske** : jf. læren om Kristi to naturer, at han er både sand Gud og sandt menneske, se fx *Confessio Augustana* (176,20), art. 3: »Guds Søn haver antaget den menneskelige Natur i den rene Jomfrues Mariæ Liv, at de tvende Naturer, den guddommelige og den menneskelige, saaledes i een Person uadskillelig tilsammenføjede, ere een Christus, sand Gud og sandt Menneske, som er født af Jomfrue Maria«, *Den Augsburgske Troesbekjendelse*, overs. af A.G. Rudelbach (136,7), s. 47. Se også § 94-98 i K. Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik* (17,17), s. 222-241 (*Hutterus redivivus eller Dogmatik*, s. 230-249). Og 185,32.

I trykt udgave: Bind 12 side 182 linje 4

◀ **fuldkomme** : udføre til fuldkommenhed, fuldbyrde.

I trykt udgave: Bind 12 side 182 linje 5

◀ **han lærte selv af hvad han leed, Lydighed** : hentyder til Hebr 5,8, hvor det siges om Jesus, at han, skønt »han var Søn, lærte dog Lydighed af det, han leed« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 182 linje 6

◀ **lydig indtil Døden, indtil Døden paa Korset** : hentyder til Kristushymnen i Fil 2,6-11, hvor Paulus i v. 8 skriver om Jesus Kristus: »og da han var funden i Skikkelse, som et Menneske, fornedrede han sig selv, saa han blev lydig indtil Døden, ja Korsets Død« (NT-1819). I *Balles Lærebog* (59,35) lyder sidste del af v. 8 således: »blev lydig indtil Døden, ja indtil Døden paa Korset«, s. 44.

I trykt udgave: Bind 12 side 182 linje 10

◀ **da optoges han i Høiheden** : formentlig allusion til Mark 16,19: »Da blev Herren (...) optagen til Himmelen, og satte sig hos Guds høire Haand« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 182 linje 11

◀ **fuldkommet sit Løb** : allusion til 2 Tim 4,7, hvor Paulus skriver: »Jeg haver stridt den gode Striid, fuldkommet [fuldført] Løbet, bevaret Troen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 182 linje 11

◀ **hans Gjerning var fuldbragt** : hentyder til Jesu ord på korset if. Joh 19,30: »Det er fuldbragt.«

I trykt udgave: Bind 12 side 182 linje 12

◀ **skulle** vi: skal.

I trykt udgave: Bind 12 side 182 linje 19

◀ **kunne** vi: kan.

I trykt udgave: Bind 12 side 182 linje 19

◀ **opfoer saa til Høiheden** : hentyder til Kristi himmelfart (158,29).

I trykt udgave: Bind 12 side 182 linje 24

◀ **kun i en Stald fandt man Plads for den Spæde** : hentyder til beretningen i Luk 2,1-7 om Jesu fødsel, hvor det i v. 7 fortælles, at Maria fødte sin førstefødte søn og »svøbte ham og lagde ham i en krybbe, for der var ikke plads til dem i herberget«. Sml. S.B. Hersleb *Lærebog i Bibelhistorien* (50,16), s. 174f., hvor det fortælles: »Joseph og Maria begave sig (...) derfor fra Nazareth i Galilæa, hvor de boede, til Davids Fødestad Bethlehem i Judæa nærvæd Jerusalem; og da Staden var liden, maatte de tage Leie i en Stald. Her var det da, (...) at Verdens Frelser blev født om Natten, og svøbt i Klude, lagt udi en Krybbe.«

I trykt udgave: Bind 12 side 182 linje 31

◀ **forsmædelige** : som volder skam, foragtelige, vanærende.

I trykt udgave: Bind 12 side 182 linje 32

◀ **korsfæstet som en Forbryder** : hentyder til beretningerne om Jesu korsfæstelse sammen med to røvere el. forbrydere, den ene ved hans højre, den anden ved hans venstre side, se især Luk 23,31-33.

I trykt udgave: Bind 12 side 182 linje 33

◀ **Historien er Dommen** : sml. andet afsnit, kap. 1, i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), hvor pseudonymen Johannes Climacus omtaler udtrykket »die Weltgeschichte ist das Weltgericht« (»verdenshistorien er verdensdommen«), SKS 7, 131,22; udtrykket, der har fået karakter af et bevinget ord, stammer fra næstsidste strofe i Friedrich Schillers digt »Resignation«: »Wer dieser Blumen eine brach, begehre / Die andre Schwester nicht. / Genieße, wer nicht glauben kann. Die Lehre / Ist ewig, wie die Welt. Wer glauben kann, entbehre! / Die Weltgeschichte ist das Weltgericht«, *Schillers sämtliche Werke*, Stuttgart og Tübingen 1838, bd. 1-12, ktl. 1804-1815; bd. 1, s. 98.

I trykt udgave: Bind 12 side 183 linje 17

◀ **Forsynet** : se fx kap. 2, andet afsnit, »Hvad Skriften lærer om Guds Forsyn og de skabte Tings Opholdelse«, § 3, i *Balles Lærebog* (59,35), s. 23: »Gud, som er Verdens Herre og Regent, bestyrer med Viisdom og Godhed, *hvadsomhelst der skeer i Verden*, saa at baade det Gode og det Onde faaer et saadant Udfald, som han finder tienligst [mest formålstjenligt, gavnligest].« Og § 3.c, s. 24: »Om det end undertiden synes, at de Ugudelige have alting efter Ønske, og at de Gudfrygtige lide Nød, *bliver Gud dog lige viis og retfærdig i sin Bestyrelse*; thi han veed bedst, hvad der tiener til Nytte, saavel for enkelte Mennesker, som for hele Verden i Almindelighed, og i et andet Liv vil han engang uddele til enhver sin tilbørlige Straf eller Belønning.«

I trykt udgave: Bind 12 side 183 linje 19

◀ **hver dets Daad** : enhver af dets handlinger.

I trykt udgave: Bind 12 side 183 linje 24

◀ **betyde ham Andet** : betyde andet for ham.

I trykt udgave: Bind 12 side 183 linje 25

◀ **derfor ophøiede Gud ham ogsaa høit** : hentyder til v. 9 i Kristushymnen i Fil 2,6-11 (156,12).

I trykt udgave: Bind 12 side 183 linje 30

◀ **Skuffelsen** : bedraget, indbildningen.

I trykt udgave: Bind 12 side 184 linje 13

◀ **Mange ere kaldede, Faa ere udvalgte** : hentyder til Matt 22,14 (181,17).

I trykt udgave: Bind 12 side 184 linje 17

◀ **Slægt** : generation.

I trykt udgave: Bind 12 side 184 linje 35

◀ **forfængeliggjøre** : gøre værdiløs, til ingenting.

I trykt udgave: Bind 12 side 184 linje 36

◀ **tager (...) forfængelig** : misbruger på en letfærdig måde, vanhelliger.

I trykt udgave: Bind 12 side 185 linje 6

◀ **ret** christelig omdannes: virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 12 side 185 linje 11

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 185 linje 14

◀ **tager dem ikke ud af den Verden, hvori de leve** : allusion til Joh 17,15, hvor Jesus i sin ypperstepræstelige bøn siger: »Jeg beder ikke om, at du skal tage dem ud af verden, men at du vil bevare

dem fra det onde.«

I trykt udgave: Bind 12 side 185 linje 20

◀ **Selv Apostlene ... sagde han ikke strax forud Alt, hvad de vilde komme til at lide** : hentyder til Joh 16,1-4, hvor Jesus siger til sine disciple: »Sådan har jeg talt til jer, for at I ikke skal falde fra [NT-1819: 'forarges']. De skal udelukke jer af synagogerne, ja, der kommer en tid, da enhver, som slår jer ihjel, skal mene, at han derved tjener Gud. Og det skal de gøre, fordi de hverken har kendt Faderen eller mig. Men sådan har jeg talt til jer, for at I, når den tid kommer, skal huske på, at jeg har sagt det til jer. Men jeg sagde det ikke til jer fra begyndelsen, fordi jeg var hos jer.«

I trykt udgave: Bind 12 side 185 linje 27

◀ **end ikke strax Alt, hvad han selv vilde komme til at lide** : 173,12.

I trykt udgave: Bind 12 side 185 linje 28

◀ **havde han endnu Meget at sige dem** : hentyder til Joh 16,12, hvor Jesus siger til sine disciple: »Jeg har endnu meget at sige jer, men det kan I ikke bære nu.«

I trykt udgave: Bind 12 side 185 linje 29

◀ **Gud-Mennesket** : dvs. Kristus, der som det menneske, i hvem Gud åbenbarede sig, forener den guddommelige og den menneskelige natur i sig (182,4). Jf. kap. 4, § 3, i *Balles Lærebog* (59,35), s. 37f.: »Guds Søn, Jesus Christus, er som Menneske kommet til Verden ved Fødsel af Jomfrue Maria. Han forenede sin guddommelige Natur med den menneskelige, som blev dannet i Moders Liv paa en for os ubegribelig Maade ved den Hellig Aands Kraft, saa at han er Gud og Menneske tillige, og virker stedse med begge sine Naturer.«

I trykt udgave: Bind 12 side 185 linje 32

◀ **kunne vide Alt forud, sin Lidelse og Undergangs Vished** : 173,12.

I trykt udgave: Bind 12 side 185 linje 32

◀ **ret tydeligt** : virkelig.

I trykt udgave: Bind 12 side 186 linje 5

◀ **en Evne (...) Indbildningskraften (...) Villien** : sml. den såkaldte 'evnelære', der blev alm. i psykologien som filosofisk disciplin i kølvandet på den ty. filosof I. Kants *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* (1798), således fx i F.C. Sibberns *Menneskets aandelige Natur og Væsen. Et Udkast til en Psychologie* (bd. 1, 1819), i J.P. Mynsters *Grundrids af den almindelige Psychologie* (1830) og i K. Rosenkranz' *Psychologie oder die Wissenschaft vom subjectiven Geist* (1837, ktl. 744). Bevidsthedslivet inddeltes i tre evner: Erkendelse (forestillingsevne), vilje (begæreevne) og følelse (føleevne), mens fantasien oftest blev behandlet under erkendelsen, undertiden – fx hos Sibbern (§ 72) – som en mere overordnet evne, der forholder sig til de øvrige. – **Indbildningskraften**] kraften el. evnen til at forestille sig noget, som ikke er nærværende el. foreliggende, evnen til at skabe sig billeder af det fraværende, fantasien.

I trykt udgave: Bind 12 side 186 linje 9

◀ **hiin Yngling ... beundrede Billede gjorde ham søvnløs** : sigter til den gr. feltherre og politiker Themistokles (o. 525 - o. 460 f.Kr.), om hvem den gr. filosof og historiker Plutark i sin biografi »Themistokles«, 3, 3-4, fortæller følgende: »Themistokles skal med en rasende Heftighed have tragtet efter Ære, og denne hans Ærgjærrighed skal have opvakt hos ham en umaadelig Attraa efter at udføre store Bedrifter. Efterat Grækerne havde leveret Perserne Slaget ved Marathon, og man overalt ophøjede Miltiades for hans kloge Anførsel, fandt man Themistokles, skjønt endnu ganske ung, meget grandskende, fordybet hos sig selv, ja vaagende hele Nætter igjennem; og da han nu endog unddrog sig fra de sædvanlige Sammenkomster, og nogle spurgte ham om Aarsagen hertil og yttrede deres Forundring over denne med ham foregaaede Forandring, svarede han: *Miltiades's Trofee tillader mig ikke at sove*. Alle troede, at Persernes Nederlag ved Marathon nu maatte gjøre Ende paa Krigen, men Themistokles, hvis Blik trængte dybt ind i Fremtiden, ansaae snarere dette Nederlag kun som en Begyndelse til haardere Kampe, hvortil han og [også], til Held for Staten, bevæbnede sig selv og beredede hele Grækenland.« *Plutark's Levnetsbeskrivelser*, overs. af S. Tetens, bd. 1-4, Kbh. 1800-11, ktl. 1197-1200; bd. 2, 1803, s. 7f. Jf. *Plutarchi vitae parallelæ*, udg. af G.H. Schäfer, bd. 1-9, stereotyp udgave, Leipzig 1829, ktl. 1181-1189; bd. 2, s. 4-5.

I trykt udgave: Bind 12 side 186 linje 28

◀ **Fortredigelser** : det at blive udsat for fortræd, plager.

I trykt udgave: Bind 12 side 186 linje 34

◀ **forsøgt** : (hårdt) prøvet.

I trykt udgave: Bind 12 side 187 linje 12

◀ **Ordentligviis** : sædvanligvis, normalt, for det meste.

I trykt udgave: Bind 12 side 187 linje 17

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 12 side 187 linje 17

◀ var **saa** (...) være **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 12 side 187 linje 19

◀ **Fuldkommenhedens Gjengivelse** : gengivelse af fuldkommenheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 187 linje 25

◀ **Skuepladsens**: teatret.

I trykt udgave: Bind 12 side 187 linje 29

◀ **til Trods** : el. til trods for, trodsende.

I trykt udgave: Bind 12 side 187 linje 29

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (183,19).

I trykt udgave: Bind 12 side 188 linje 2

◀ **hvortil** : til hvad gavn, til hvilken nytte.

I trykt udgave: Bind 12 side 188 linje 3

◀ **forudoptage** : foregribe, anticipere.

I trykt udgave: Bind 12 side 188 linje 4

◀ **70 Aar** : allusion til den traditionelle opfattelse, at et menneskes alm. levetid er 70 år, en opfattelse, der går tilbage til Sl 90,10: »Vore leveår kan være halvfjerds, eller firs, hvis kræfterne slår til.«

I trykt udgave: Bind 12 side 188 linje 5

◀ **afpræger eller udpræger sig i** : afspejler sig el. sætter sit (sær)præg i (noget).

I trykt udgave: Bind 12 side 188 linje 27

◀ **overspændt** : sværmerisk, eksalteret, sær.

I trykt udgave: Bind 12 side 189 linje 2

◀ **Christus fandt Velbehag i hiin rige Yngling** : henviser til beretningen i Mark 10,17-22 om den ringe mand, der faldt på knæ for Jesus og spurgte, hvad han skulle gøre for at arve det evige liv; om ham fortælles det i v. 21, at »Jesus saae paa ham, og fattede Kierlighed til ham« (NT-1819). I parallelberetningen i Matt 19,16-22 er der tale om en rig ung mand (242,5).

I trykt udgave: Bind 12 side 189 linje 6

◀ **svingede af** : drejede af fra, forlod en tidl. retning.

I trykt udgave: Bind 12 side 189 linje 7

◀ **vel Dig** : (som udtryk for, at en prises lykkelig) held dig, lykkelige du.

I trykt udgave: Bind 12 side 189 linje 10

◀ **Daglighed** : det at noget forekommer, gentages daglig, ensformighed.

I trykt udgave: Bind 12 side 189 linje 15

◀ **Intet mindre end** : alt andet end, lige det modsatte af.

I trykt udgave: Bind 12 side 189 linje 32

◀ **den er Kjerlighed** : allusion til 1 Joh 4,8 og 4,16 (168,16).

I trykt udgave: Bind 12 side 190 linje 1

◀ **hvor mange Huller (...) den vil skrue ham** : hvor meget den vil sammenpresse (klemmen) om ham.

I trykt udgave: Bind 12 side 190 linje 1

◀ **liig Guldets (...) prøves** : hentyder til, at man kan undersøge ('prøve'), om guld er ægte ved at opvarme det, da guld ikke ilttes ved opvarmning. Heraf udtrykket 'prøvet guld', dvs. ægte guld; sml. fx Sir 2,5, hvor det hedder, at »Guld prøves i Ild« (GT-1740), og 1 Pet 1,7: »Guld, hvilket (...) prøves ved Ilden« (NT-1819). Guld er et grundstof, der findes i naturen indlejret i bjergarter og ofte i forbindelse med andre mineraler (sølv, kobber, jern).

I trykt udgave: Bind 12 side 190 linje 3

◀ **har han endnu langtfra ikke overskuet** : er han endnu langtfra at have overskuet.

I trykt udgave: Bind 12 side 190 linje 3

◀ **frister aldrig over Formue** : hentyder til 1 Kor 10,13, hvor Paulus skriver til korintherne: »Eder er ingen Fristelse paakommen, uden [undtagen] menneskelig; men Gud er trofast, som skal ikke lade Eder friste over Eders Formue [evne], men skal gjøre baade Fristelsen og dens Udgang saaledes, at I det kunne [kan] taale« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 190 linje 6

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 190 linje 8

◀ **regner uden Vert** : el. 'gør regning uden vært' (om en gæst, der forlader stedet uden at afregne med værten), talemåde i betydningen: glemmer, ser bort fra et vigtigt forhold, regner galt, tager fejl. Sml. ordsproget 'Hvem der gør regning uden vært, må regne to gange', optegnet som nr. 2144 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (62,35), s. 82.

I trykt udgave: Bind 12 side 190 linje 13

◀ **end** een Gang: endnu, yderligere.

I trykt udgave: Bind 12 side 190 linje 17

◀ **skruet ham saa stærkt** : lagt så stærkt el. hårdt et pres på ham (190,1).

I trykt udgave: Bind 12 side 190 linje 26

◀ **Fristeren** : I beretningen om Jesu fristelse i ørkenen kaldes Djævelen også 'fristeren', jf. Matt 4,3.

I trykt udgave: Bind 12 side 190 linje 31

◀ **jeg kan det ikke anderledes, Gud hjælpe mig** : hentyder til de ord, hvormed Martin Luther (80,11) if. traditionen afsluttede sin erklæring, da han på Rigsdagen i Worms 1521 nægtede at tilbagekalde sin af kirken fordømte lære med henvisning til Guds ord og sin samvittighed: »ich kann nicht anders, Gott helfe mir! Amen!« (»jeg kan det ikke anderledes, Gud hjælpe mig! Amen!«); her citeret efter C.F.G. Stang *Martin Luther. Sein Leben und Wirken* (145,31), s. 123, sp. 2.

I trykt udgave: Bind 12 side 190 linje 33

◀ **det Fuldkommenhedens Billede** : det billede af fuldkommenheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 190 linje 35

◀ **For at indgaae i Himmeriges Rige ... blive Barn igjen** : hentyder til Matt 18,3, hvor Jesus siger til sine disciple: »sandelig siger jeg Eder: uden I omvende Eder, og blive som Børn, komme I ingenlunde ind i

Himmeriges Rige« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 191 linje 1

◀ **at vandre den lange Vei til det hellige Land** : foretage pilgrimsvandring (både som fromheds- og som bodsøvelse) til 'det hellige land' (fast betegnelse for Palæstina som det land, hvor Jesus levede og virkede, døde og opstod).

I trykt udgave: Bind 12 side 192 linje 4

◀ **bestedt** : anbragt, situeret, stedt.

I trykt udgave: Bind 12 side 193 linje 4

◀ **faaer Overskuelsen**: når til at kunne overskue, får skaffet sig overblik.

I trykt udgave: Bind 12 side 193 linje 5

◀ **en Afsky for Alle** : en, der vækker afsky hos alle, en modbydelighed for alle.

I trykt udgave: Bind 12 side 193 linje 14

◀ regnet **paa**: med.

I trykt udgave: Bind 12 side 193 linje 16

◀ **»jeg kender ham ikke«** : citat fra beretningen i Luk 22,54-62 om Peters fornægtelse; her fortælles det, at da en pige påstod, at Peter også havde været sammen med Jesus, svarede han hende: »Qvinde! jeg kiender ham ikke«, v. 57 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 193 linje 18

◀ **jeg kjender ikke dette Menneske** : hentyder til beretningen i Matt 26,69-75 om Peters fornægtelse, hvor det fortælles, at Peter to gange svarede: »jeg kiender ikke det Menneske«, v. 72 og v. 74 (NT-1819); sml. foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 12 side 193 linje 21

◀ **har Sit paa det Tørre** : spiller på talemåden 'Det er godt at have sit på det tørre' (i betydningen: det er godt at være i sikkerhed, i trygge forhold, (især økonomisk) i gode kår), optegnet som nr. 2787 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (62,35), s. 106.

I trykt udgave: Bind 12 side 193 linje 22

◀ **vistnok** : givetvis, helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 12 side 193 linje 27

◀ **i det bittreste Øieblik at være forladt af den Sidste - af Gud** : hentyder til Jesu ord på korset if. Matt 27,46: »Min Gud, min Gud! Hvorfor har du forladt mig?«

I trykt udgave: Bind 12 side 193 linje 35

◀ **tilrede** : parat, til rådighed.

I trykt udgave: Bind 12 side 194 linje 3

◀ **ikkun** : kun, ikke andet end.

I trykt udgave: Bind 12 side 194 linje 12

◀ **»om en liden Stund«** : citat fra Joh 16,16, hvor Jesus siger til sine disciple: »Om en liden Stund skulle [skal] I ikke see mig; og atter om en liden Stund skulle I see mig; thi jeg gaaer hen til Faderen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 194 linje 17

◀ **»omsider« ... omsider maatte blive salig** : hentyder til kollekterne, hvor et lignende udtryk forekommer i forskellige variationer i *Forordnet Alter-Bog* (13,1): til 1. juledag i formen: »saa omsider blive evindeligt salige«, s. 12, og til bededag i formen: »indtil vi omsider af din Naade maae blive evindeligt salige«, s. 84. – **»omsider«**: se journaloptegnelsen EE:180, dateret den 11. sept. 1839, hvor SK skriver: »Det Ord:

[']omsider', som forekommer i alle vore Collecter er det meest episk-skjebnesvangre og meest lyrisk-utaalmodige, det sande chr: [kristne] Løsen.« SKS 18, 61.

I trykt udgave: Bind 12 side 194 linje 21

◀ **ikke, at han vil tage den Christne ud af Verden** : allusion til Joh 17,15 (185,20).

I trykt udgave: Bind 12 side 195 linje 3

◀ er ikke **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 12 side 195 linje 5

◀ **daarligt** : tåbeligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 195 linje 11

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 12 side 195 linje 18

◀ **Frygt og Bæven** : allusion til Fil 2,12, hvor Paulus skriver til filipperne: »Derfor, mine kære, I, som altid har været lydige: Arbejd med frygt og bæven på jeres frelse, ikke blot som da jeg var til stede, men endnu mere nu i mit fravær.«

I trykt udgave: Bind 12 side 195 linje 23

◀ **Summen og Brummen** : udtryk brugt dels om tonende støj af samklingende (uforståelig) tale (af mange personer), dels om forvirret lyd af mange stemmers (højrøstede) tale (fra flere sider).

I trykt udgave: Bind 12 side 195 linje 33

◀ **den Deel af Præsteskabet ... i Medfør af Levebrødet ... den Kjerlige er Den, til hvem der offres** : 220,20.

I trykt udgave: Bind 12 side 195 linje 33

◀ **formeentligen** : efter egen formening, angiveligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 196 linje 7

◀ **Gud-Mennesket, som var Sandheden** : allusion til Joh 14,6 (161,8). Om Gud-Mennesket, 185,32.

I trykt udgave: Bind 12 side 196 linje 12

◀ **ikke formaaede at løfte sit Hoved opreist** : 156,2.

I trykt udgave: Bind 12 side 196 linje 34

◀ **falde paa** : finde på, få det indfald.

I trykt udgave: Bind 12 side 196 linje 36

◀ Hvis **saa var**: det forholdt sig således.

I trykt udgave: Bind 12 side 197 linje 5

◀ **ret** Alvor: virkelig.

I trykt udgave: Bind 12 side 197 linje 5

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 12 side 198 linje 2

◀ **fra Høiheden Du drager et Menneske til Dig** : hentyder til Joh 12,32 (198,18).

I trykt udgave: Bind 12 side 198 linje 2

◀ **Du store Seierherre** : sml. den da. biskop og salmedigter Thomas Kingos påskesalme »Som den gyldne Soel frembryder« (1689), 2. strofe: »Tak, o store Seier-Herre, / Tak, o Livsens Himmel-Helt, / Som ei Døden

kund' indspærre / I det helvedmørke Telt! / Tak, fordi at op Du stod, / Og fik Døden under Fod! / Ingen Tunge kan den Glæde / Med tilbørlig Lov udqvæde.« *Psalmer og aandelige Sange af Thomas Kingo*, udg. af P.A. Fenger, Kbh. 1827, ktl. 203, nr. 64, s. 184-187; s. 185.

I trykt udgave: Bind 12 side 198 linje 5

◀ **bevare (...)** fra : vogt, beskyt mod.

I trykt udgave: Bind 12 side 198 linje 5

◀ **saa** ogsaa: således.

I trykt udgave: Bind 12 side 198 linje 6

◀ **en allerede her i Verden triumpherende Kirke** : sigter til den opfattelse af de klassisk dogmatiske udtryk 'ecclesia militans' (lat., 'den stridende kirke') og 'ecclesia triumphans' (lat., 'den triumferende el. sejrende kirke'), at den kristne kirke kan blive sejrende allerede her på jorden. I den ældre teologi betegnede 'ecclesia militans' en kirke, der er i strid med verden (jf. Ef 6,12), og som altid vil være underlagt en sådan strid indtil Kristi genkomst; først da vil kirken sejre og blive 'ecclesia triumphans' (jf. Hebr 12,23). Se fx § 124 i K. Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik* (17,17), s. 312f. (*Hutterus redivivus eller Dogmatik*, s. 322).

I trykt udgave: Bind 12 side 198 linje 7

◀ **Dit Rige var jo ikke og er jo ikke af denne Verden** : hentyder til Joh 18,36 (220,20).

I trykt udgave: Bind 12 side 198 linje 7

◀ **forskyldt** : været årsag til, været skyld i.

I trykt udgave: Bind 12 side 198 linje 12

◀ **stridende Kirke** : 198,7.

I trykt udgave: Bind 12 side 198 linje 14

◀ **Joh. XII, 32: Og jeg ... ophøiet ... vil jeg drage Alle til mig** : citat fra NT-1819.

I trykt udgave: Bind 12 side 198 linje 18

◀ **Sinkerier** : det at trække noget ud el. i langdrag, så det sinkes, forhalet på en uheldig måde.

I trykt udgave: Bind 12 side 198 linje 21

◀ **Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 199 linje 3

◀ **Gud-Mennesket** : 185,32.

I trykt udgave: Bind 12 side 199 linje 4

◀ **sandt Menneske** : 182,4.

I trykt udgave: Bind 12 side 199 linje 4

◀ **Nærgaaenhed** : det at gå ind på livet af nogen, at trænge sig på.

I trykt udgave: Bind 12 side 199 linje 6

◀ **gaae paa Parti med** : slutte sig sammen med, stille sig på lige fod med.

I trykt udgave: Bind 12 side 199 linje 6

◀ **Læren om hans Gjenkomst** : sigter til den dogmatiske lære om, at ved Kristi genkomst, hvor forsoningen når sin fuldendelse og Guds riges sejr afgøres, skal de døde opstå, hvorpå Kristus skal holde dom over hele verden, jf. især Matt 25,31-46 (170,22) og Joh 5,28-30; se fx § 130 »*Christi reditus. Resurrectio. Judicium*« (lat., »*Kristi genkomst. Opstandelse. Dom*«) i K. Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik* (17,17), s. 334-339 (*Hutterus redivivus eller Dogmatik*, s. 343-349; 218,36).

I trykt udgave: Bind 12 side 199 linje 9

◀ **kunde komme igjen for at gjøre Regnskabet op ... fordre Sit ... dømme os** : allusion til Jesu lignelse om de betroede talenter i Matt 25,14-30: En mand, der skal rejse udenlands, tilkalder sine tjenere for at betro dem sit gods, mens han er borte; én giver han fem talenter, en anden to og en tredje én. Så rejser han. De to første tjenere handler med de betroede talenter og tjener på dem, den ene fem og den anden to; den tredje graver den ene talent, han har fået, ned i jorden. Da manden efter lang tid kommer hjem, gør han regnskab med sine tjenere. De to første roses for, hvad de har gjort, og manden siger til hver af dem: »Godt, du gode og tro tjener; du har været tro i det små, jeg vil betro dig meget. Gå ind til din herres glæde!« Men den tredje kalder han en dårlig og doven tjener og bebrejder ham, at han ikke har betroet hans penge til vekselererne, så han nu kunne få dem tilbage med renter. Og manden siger, at den uduelige tjener skal fratages den ene talent, som skal gives til ham, der nu har ti, og at han skal kastes ud i mørket, hvor der skal være gråd og tænderskæren.

I trykt udgave: Bind 12 side 199 linje 12

◀ **Derpaa indgaaer han til Høiheden** : sigter til Kristi himmelfart (158,29), se også Luk 24,26 (179,3) og 2. artikel i Den apostolske Trosbekendelse (170,15).

I trykt udgave: Bind 12 side 199 linje 15

◀ de **skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 12 side 199 linje 16

◀ **med Christi Opfart ... begynder ... med hans Gjenkomst sluttes den** : sml. beretningen om Kristi himmelfart i ApG 1,9-11. Her fortælles det, at da apostlene stod og stirrede op mod himlen, mens Kristus fór bort, kom to mænd i hvide klæder og sagde til dem: »Hvorfor står I og ser op mod himlen, galilæere? Den Jesus, som er blevet taget fra jer op til himlen, skal komme igen på samme måde, som I har set ham fare op til himlen.«

I trykt udgave: Bind 12 side 199 linje 20

◀ **tage sig (...) til Indtægt** : tager (noget) til sig som sit eget.

I trykt udgave: Bind 12 side 199 linje 24

◀ **Prøven (...) Examens Tiden** : sml. nr. IV, i SKS 12, 182f.

I trykt udgave: Bind 12 side 199 linje 26

◀ **ville** vi: vil.

I trykt udgave: Bind 12 side 199 linje 33

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 199 linje 36

◀ **forsøges** : (hårdt) prøves.

I trykt udgave: Bind 12 side 200 linje 1

◀ **sove eller drømme sig til Sandheden** : komme sovende til sandheden el. erhverve sandheden ved at drømme.

I trykt udgave: Bind 12 side 200 linje 2

◀ **fra Slægt til Slægt** : fra generation til generation.

I trykt udgave: Bind 12 side 200 linje 7

◀ **Forkortning** : afkortning.

I trykt udgave: Bind 12 side 200 linje 8

◀ **hvad er Sandhed** : hentyder til beretningen i Joh 18,33-38 om Pilatus' forhør af Jesus, hvor Pilatus ved slutningen af forhøret siger til Jesus, v. 38: »Hvad er sandhed?«

I trykt udgave: Bind 12 side 200 linje 10

◀ **Pilatus** : Pontius Pilatus, rom. præfekt i Judæa og Samaria (26-36 e.Kr.); i Joh 18 kaldes han statholder,

mens han i Matt 27 (NT-1819) med urette benævnes landshøvding. Under processen mod Jesus blev Jesus flere gange forhørt af Pilatus, der endte med at dømme ham til korsfæstelse, jf. fx Matt 27,11-26.

I trykt udgave: Bind 12 side 200 linje 11

◀ **Christus var jo Sandheden** : allusion til Joh 14,6 (203,32).

I trykt udgave: Bind 12 side 200 linje 16

◀ **falde paa** : finde på, få det indfald.

I trykt udgave: Bind 12 side 200 linje 17

◀ **mit Rige er ikke af denne Verden ... ikke ... overantvordet til Jøderne** : forkortet, frit citat fra Joh 18,36 (200,10), hvor Jesus på Pilatus' spørgsmål om, hvad han har gjort, svarer: »mit Rige er ikke af denne Verden. Var mit Rige af denne Verden, havde vel mine Tienere stredet [stridt] derfor, at jeg ikke var bleven overantvordet [overgivet til] Jøderne; men nu er mit Rige ikke deraf« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 200 linje 20

◀ **jeg er dertil fød ... at jeg skal vidne om Sandhed** : forkortet, frit citat fra Joh 18,37 (200,10), hvor Jesus på Pilatus' spørgsmål, om han dog ikke er en konge, svarer: »du siger det, at jeg er en Konge. Jeg er dertil fød, og dertil kommen til Verden, at jeg skal vidne om Sandheden. Hver den, som er af Sandheden, hører min Røst« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 200 linje 22

◀ **Pilati** : genitivform af Pilatus.

I trykt udgave: Bind 12 side 200 linje 25

◀ **angiver (...) sig selv** : afslører sig selv.

I trykt udgave: Bind 12 side 200 linje 27

◀ **gjør (...) det aabenbart** : giver det klart til kende.

I trykt udgave: Bind 12 side 200 linje 27

◀ **hvor** skulde: hvorledes.

I trykt udgave: Bind 12 side 200 linje 28

◀ **lærvillig** : dvs. lærevillig.

I trykt udgave: Bind 12 side 200 linje 31

◀ **overseer** : ser ned på, ringeagter.

I trykt udgave: Bind 12 side 201 linje 14

◀ **indlade sig (...) med** : give sig i samtale, meningsudveksling med.

I trykt udgave: Bind 12 side 201 linje 16

◀ **»see, hvilket Menneske«** : citat fra Joh 19,5 (173,21).

I trykt udgave: Bind 12 side 201 linje 19

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 12 side 201 linje 19

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 12 side 201 linje 32

◀ **betryggende** : sikrende.

I trykt udgave: Bind 12 side 202 linje 9

◀ **den nyeste Filosofi** : hentyder til filosofien fra og med den ty. filosof G.W.F. Hegel (91,8 og 96,19); her især til den hegelske filosofis opfattelse af religion som en form for viden (203,16).

I trykt udgave: Bind 12 side 202 linje 16

◀ **er af Sandheden** : allusion til Joh 18,37 (200,22). Se også 1 Joh 3,18-19: »Mine Børn! lader os ikke elske med Ord, ei heller med Tunge, men i Gierning og Sandhed. Og paa dette kiende vi, at vi ere af Sandheden, og da kunne [kan] vi stille vore Hierter tilfreds for hans Aasyn« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 202 linje 30

◀ **i andet Fald** : i modsat fald.

I trykt udgave: Bind 12 side 202 linje 36

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 203 linje 5

◀ **»det er det evige Liv at kjende ... Den, hvem han udsendte«** : frit citat fra Joh 17,3, hvor Jesus i sin ypperstepræstelige bøn siger: »Men dette er det evige Liv, at de kiende dig, den eeneste sande Gud, og den, du udsendte, Jesum Christum« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 203 linje 6

◀ **sammenligner Christus Sandheden med Spise ... med det at spise** : hentyder til Joh 6,32-33, hvor Jesus siger: »Sandelig, sandelig siger jeg jer: Moses gav jer ikke brødet fra himlen, men min fader giver jer brødet fra himlen, det sande brød. For Guds brød er det, der kommer ned fra himlen og giver liv til verden.« Og til Joh 6,48-51, hvor Jesus siger: »Jeg er livets brød. Jeres fædre spiste manna i ørkenen [jf. 2 Mos 16,4.15], og de døde. Men det brød, som kommer ned fra himlen, gør, at den, der spiser af det, ikke dør. Jeg er det levende brød, som er kommet ned fra himlen; den, der spiser af det brød, skal leve til evig tid. Og det brød, jeg vil give, er mit kød, som gives til liv for verden.« Endvidere til Joh 6,54-57, hvor Jesus siger: »Den, der spiser mit kød og drikker mit blod, har evigt liv, og jeg skal oprejse ham på den yderste dag. For mit kød er sand mad, og mit blod er sand drik. Den, der spiser mit kød og drikker mit blod, bliver i mig, og jeg i ham. Ligesom den levende Fader har udsendt mig, og jeg lever i kraft af Faderen, sådan skal også den, der spiser mig, leve i kraft af mig.« – **Spise**: mad, føde; sml. Luthers oversættelse af Joh 6,55: »Denn mein Fleisch ist die rechte Speise, und mein Blut ist der rechte Trank« (»Thi mit kød er den rette spise, og mit blod er den rette drik«), jf. *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers* (60,20). I øvrigt anvendes ordet 'spise' som substantiv hyppigt i GT-1740, se fx 1 Mos 9,3, hvor Gud siger til Noa: »Alt det, som vrimler, som lever, skal være eder til Spise; ligesom grønne Urter haver jeg givet eder alt dette.«

I trykt udgave: Bind 12 side 203 linje 9

◀ **Opholdende** : opretholdende.

I trykt udgave: Bind 12 side 203 linje 12

◀ **nu alle Udtryk ere ... at Sandheden er Erkjendelse, Viden** : hentyder til den hegelske filosofi, der organiserer forskellige sfærer som vidensformer. If. Hegels system er religion en form for viden, der opererer med forestillinger, i modsætning til filosofisk viden, som kender sandheden ved hjælp af begreber. Og da disse forestillinger if. deres natur er tilfældige, kan de kun forstås korrekt, hvis de begribes ved hjælp af begreber, som er nødvendige. Religionens sandhed ligger således ikke i en forestillende tænkning, men i en filosofisk erkendelse el. viden. SKs indvending er rettet mod denne opfattelse af religion som en form for viden på linje med andre vidensformer, fx filosofi og naturvidenskab.

I trykt udgave: Bind 12 side 203 linje 16

◀ **man taler nu bestandigt om at begribe, speculere, betragte** : hentyder til nøglebegreber i Hegels filosofi. At 'begribe' betyder her at forstå noget ved hjælp af begreber, dvs. at erkende el. vide noget filosofisk. At 'spekulere' betyder at følge den spekulative filosofis metode, som indebærer at forstå en enkelt ting ved at påvise dens nødvendige organiske forhold til andre ting i en større helhed. At 'betragte' refererer især til Hegels historiefilosofi, if. hvilken en filosof må betragte de historiske begivenheder ved at trænge igennem dem ved hjælp af filosofisk tænkning for at se begrebet el. den højere idé bag dem.

I trykt udgave: Bind 12 side 203 linje 17

◀ **gjøres Adskillelse mellem** : skelnes mellem.

I trykt udgave: Bind 12 side 203 linje 23

◀ »**Vei**« : refererer til Joh 14,6 (203,32).

I trykt udgave: Bind 12 side 203 linje 23

◀ **slippe langt lettere til det** : opnå det på en langt lettere måde.

I trykt udgave: Bind 12 side 203 linje 28

◀ **jeg er Sandheden og Veien og Livet** : fri gengivelse af Joh 14,6, hvor Jesus om sig selv siger: »jeg er Veien, og Sandheden, og Livet« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 203 linje 32

◀ **eenstydig** : ensbetydende.

I trykt udgave: Bind 12 side 203 linje 35

◀ **En opfinder (...) Krudtet** : På SKs tid var det en udbredt opfattelse, at krudtet, en blanding af salpeter, svovl og kul, var blevet opfundet af kineserne, mens man fandt det ubegrundet, at opfinderen skulle have været den ty. fransiskanermunk Berthold Schwarz (13. årh.), jf. artiklen »Schießpulver« i *Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie für die gebildeten Stände. (Conversations-Lexikon)*, udg. af F.A. Brockhaus, 8. udg., bd. 1-12, Leipzig 1833-37, ktl. 1299-1310 (forkortet *Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie*); bd. 12, 1836, s. 747f.

I trykt udgave: Bind 12 side 204 linje 11

◀ **Rendesteensbræt** : bræt, som blev lagt over en rendesten, så den på et vist stykke blev lukket, især ud for porte og gadedøre. På SKs tid fandtes ikke underjordiske kloakker, men et system af rendestene og grøfter, der skulle føre spildevand og affald ud i havnen; der var reglementer for, hvor rendestene skulle være overdækket; kun i Østergade var de helt overdækket.

I trykt udgave: Bind 12 side 204 linje 28

◀ **den Hund, der opdagede Purpuret** : jf. fx artiklen »Purpur« i *Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie* (204,11) bd. 8, 1835, s. 938, hvor det oplyses: »Als Erfinder der Purpurfarbe nennen die Alten einstimmig die Phönizier, und allgemein ist die Sage von dem Schäferhunde, der sich die Schnauze von dem Saftte zerbissener Purpurschnecken roth färbte und dadurch Veranlassung zur nähern Untersuchung dieser Thiere ward« (»Som opfinder af purpurfarven nævner de gamle enstemmigt fønikierne, og almen er sagnet om den schæferhund, der fik farvet sin snude rød af saften fra itubidte purpursnegle og derved blev foranledning til nærmere undersøgelse af disse dyr«). If. Julius Pollux' (2. årh.) leksikon *Onomasticon*, I, 45ff. (i I. Bekkers udgave af den gr. tekst, Berlin 1846, s. 12) skulle det have været Herakles' (lat. Herkules') hund, der fik sin snude farvet af en havsnegl og gav anledning til opdagelsen. SK henviser også til dette sagn i kap. 1, § 2.a, i den uudgivne fortælling *Johannes Climacus eller De omnibus dubitandum est* (fra 1842-43) (se *Pap.* IV B 1, s. 119,21f.), og i nr. V i anden følge af *Kjerlighedens Gjerninger* (1847), i SKS 9, 281,15. – Purpur fremstilles af udpresset saft fra forskellige havsnegle, især af arterne *Murex* og *Purpura*.

I trykt udgave: Bind 12 side 204 linje 29

◀ **bringe (...) for Dagen** : gøre alm. bekendt.

I trykt udgave: Bind 12 side 204 linje 36

◀ **Discipelen er (...) bestandigt over Mesteren** : hentyder modsætningsvis til Matt 10,24 (219,21).

I trykt udgave: Bind 12 side 205 linje 9

◀ **Stypper** : fuser (i sit fag).

I trykt udgave: Bind 12 side 205 linje 10

◀ **da han foer til Himmels** : 158,29.

I trykt udgave: Bind 12 side 205 linje 29

◀ **en triumpherende Kirke i denne Verden (...) en stridende Kirke** : 198,7.

I trykt udgave: Bind 12 side 205 linje 34

◀ **taget (...) forfængelig** : misbrugt på en letfærdig måde, vanhelliget.

I trykt udgave: Bind 12 side 206 linje 2

◀ **Udviklings:** 151,2.

I trykt udgave: Bind 12 side 206 linje 3

◀ **Christi Optagelse i Høiheden** : formentlig allusion til Mark 16,19 (182,11).

I trykt udgave: Bind 12 side 206 linje 6

◀ **kommet paa** : kommet i tanker om, fundet på.

I trykt udgave: Bind 12 side 206 linje 8

◀ **det Tiloversblivende** : det, som bliver el. lades tilbage.

I trykt udgave: Bind 12 side 206 linje 14

◀ **Bogtrykkerkunstens Opfindelse** : Opfindelsen af bogtrykker- el. bogtrykkunsten, der først og fremmest omfatter støbningen af løse typer, fandt sted o. 1450 og tillægges normalt den ty. mekaniker og metalarbejder Johann Guttenberg (død 1468).

I trykt udgave: Bind 12 side 206 linje 20

◀ **Erobring** : landvindinger.

I trykt udgave: Bind 12 side 206 linje 21

◀ **Compagniet** : selskabet, forsamlingen, flokken.

I trykt udgave: Bind 12 side 206 linje 28

◀ **udgrundet** : fundet frem til, udtænkt.

I trykt udgave: Bind 12 side 206 linje 30

◀ **saa(...)** kunde: således.

I trykt udgave: Bind 12 side 206 linje 33

◀ **det allernyeste** : 'System' refererer til SKs tidligere polemik, ikke kun specifikt mod det 'nyeste' filosofiske system (202,16), som Hegel (96,19) selv udfolder bl.a. i *Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, men også mere generelt mod hegelianismen, herunder især den da., bl.a. J.L. Heibergs og Rasmus Nielsens søgen efter at opbygge et altomfattende logisk system (se fx *Begrebet Angest*, i SKS 4, 356,26-33, og *Forord*, i SKS 4, 478,18-23, og 525,19-21, med tilhørende kommentarer). Med 'Systemet' synes SK altså mere generelt at hentyde til det filosofiske forsøg på at forstå og forklare verden i dens enhed ved hjælp af abstrakte logiske kategorier el. diskursiv tænkning; undertiden synes det nærmest at stå som synonym for objektiv viden. Den mest omfattende polemik mod 'Systemet' fremsætter SK i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, se fx SKS 7, 22-26 og 103-120.

I trykt udgave: Bind 12 side 207 linje 7

◀ **opkommet** : fremkommet, opstået.

I trykt udgave: Bind 12 side 207 linje 16

◀ **i Vorden** : under tilblivelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 207 linje 20

◀ **Timeligheden ... er Stridens, Prøvens Tid, Evigheden Seierens** : sml. fx 1 Tim 1,18, hvor Paulus skriver formanende til Timotheus, at han »skal stride den gode strid«, jf. 1 Tim 6,12; se også 2 Tim 4,7, hvor Paulus om sig selv skriver: »Jeg har stridt den gode strid, fuldført løbet og bevaret troen.« Se endvidere ApG 14,22, hvor det fortælles, at Paulus og Barnabas »styrkede disciplene og formanede dem til at blive i troen og sagde: 'I gennem mange trængsler skal vi gå ind i Guds rige.'« Og 2 Kor 4,17-18, hvor Paulus skriver, at »vore lette trængsler her i tiden bringer os i overmål en evig vægt af herlighed, for vi ser ikke på det synlige, men på det usynlige; det synlige varer jo kun en tid, det usynlige evigt«. Se endelig Rom 8,35-37, hvor Paulus skriver: »Hvem kan skille os fra Kristi kærlighed? Nød eller angst? Forfølgelse, sult eller nøgenhed? Fare eller sværd? – som der står skrevet: / På grund af dig dræbes vi dagen lang, / vi regnes for slagtefår. / Men i alt dette mere end sejrer vi ved ham, som har elsket os.« Samt Jak 1,12: »Salig er den, som holder ud i

prøvelse, for når han har stået sin prøve, vil han få livets sejrskrans, som Gud har lovet dem, der elsker ham.«

I trykt udgave: Bind 12 side 207 linje 29

◀ **eenstydigt** : ensbetydende, af samme betydning, sammenfaldende.

I trykt udgave: Bind 12 side 208 linje 6

◀ **foredraget** : her formentlig i betydningen: mundtligt fremført i prædiken.

I trykt udgave: Bind 12 side 208 linje 19

◀ **vinker** : lokker, frister, drager.

I trykt udgave: Bind 12 side 209 linje 10

◀ **Udmærkelse** : berømmelse, anseelse, begunstigelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 209 linje 15

◀ **sine Fordringer til Selvfornægtelse: fornægt Dig selv** : hentyder formentlig til Matt 16,24, hvor Jesus siger til sine disciple: »Hvis nogen vil følge efter mig, skal han fornægte sig selv og tage sit kors op og følge mig.«

I trykt udgave: Bind 12 side 209 linje 19

◀ **sætter sig sammen for** : trykker sig sammen for; gør sig parat til.

I trykt udgave: Bind 12 side 209 linje 26

◀ **blødagtig** : forfinet, forvænt, magelig.

I trykt udgave: Bind 12 side 209 linje 29

◀ **med Udmærkelse** : spiller formentlig på udtrykket: at have bestået en eksamen 'med udmærkelse', dvs. med den højeste karakter og (udmærket godt).

I trykt udgave: Bind 12 side 209 linje 33

◀ **skjulte Inderlighed** : sml. fx journaloptegnelsen NB20:74, formentlig fra aug. 1850, hvor SK skriver: »Efterhaanden som Bekymringen for virkelig at være Xsten [kristen], og Begeistringens ved virkelig at være det tog af, medens man da paa den anden Side dog hell. ikke ganske vilde bryde med Xstd. [kristendommen] saa opkom den skjulte Inderlighed. Den skjulte Inderlighed fritager fra den egl. Forsagelse, og den fritog En fra hele Besværet med Lidelse for Xstd.⁵ Sag. Det gik man da ind paa, og paa det Vilkaar vedblev man at være Christen, det convenerede [behagede]«, SKS 23, 435,3-9. Og: »Det blev da forklaret som beundret[,] som Dannelse, at man saaledes i skjult Inderlighed kunde være Xsten, uden at Satan selv skulde opdage, at den var derinde«, s. 435,28-30. Og videre: »Forresten tilstaaer jeg, at jeg selv baade som Ironiker og som Tungsendig har været en Elsker af den skjulte Inderlighed, og vist er det baade, at jeg har haft en Inderlighed, og at jeg har anvendt store Kræfter for at skjule den. Og der er ogsaa noget Sandt i den Undseelse, der skjuler sin Inderlighed. Men hvad mig angaaer, saa har jeg derimod stræbt at indrette mine Handlinger i Stræben efter det Christelige. Jeg har ikke forsikkret, at jeg i skjult Inderlighed var Christen, og saa forresten af alle Livsens Kræfter arrangeret mig verdsligt. Tvertimod, jeg har lagt et Skjul over min Inderlighed, seet ud som Egoisten, den Letsindige o: s: v: - og saa dog handlet saaledes, at jeg er kommet til at opleve de christelige Collisioner«, s. 435f. SK slutter optegnelsen saaledes: »den skjulte Inderlighed var det just der skulde pirres ved, hvilket kun kan gøres indirecte«, s. 436,30f.

I trykt udgave: Bind 12 side 210 linje 4

◀ **en vis Stand** : hentyder formentlig til præstestanden, gejstligheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 210 linje 9

◀ **Forretning** : gøremål, gerning.

I trykt udgave: Bind 12 side 210 linje 10

◀ **afgav** : fungerede el. tjente som.

I trykt udgave: Bind 12 side 210 linje 12

◀ **Choret** : i det antikke drama den samling personer, der gennem sang kommenterer og fortolker handlingens gang i dramaet, og som indgår i en dialog med skuespillerne. Mens tragediens helt er et fremragende individ, repræsenterer koret almindelige borgere; det er typisk gennem koret, tilskueren aner den skæbne, der rammer helten. I det moderne drama, i opera og skuespil, repræsenterer koret hyppigt en menneskemængde og er således 'folkets stemme'.

I trykt udgave: Bind 12 side 210 linje 13

◀ **gik det an** : var det i orden, forsvarligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 210 linje 22

◀ **ligegyldigt derved** : ligeglad dermed, indifferent el. uinteresseret i forhold dertil.

I trykt udgave: Bind 12 side 210 linje 30

◀ **Borgermand** : mand af borgerstanden.

I trykt udgave: Bind 12 side 210 linje 35

◀ **den meste Deel** : den største del, det meste.

I trykt udgave: Bind 12 side 211 linje 1

◀ **Haandtering** : erhverv, håndværk.

I trykt udgave: Bind 12 side 211 linje 2

◀ **kongelige Arvehuus** : arvede kongehus (det da. kongedømme arvedes if. bestemmelserne om tronfølge i Kongeloven af 14. nov. 1665, som også var gældende efter indførelsen af konstitutionelt monarki i 1848). Udtrykket »det ganske Kongelige Arve-Huus« indgik i den forordnede kirkebøn, se *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 219.

I trykt udgave: Bind 12 side 211 linje 7

◀ **Qvit** : fritagelse for gensidige fordringer el. krav, skyldfrihed.

I trykt udgave: Bind 12 side 211 linje 23

◀ det er **qvit**: uden fordringer, gratis.

I trykt udgave: Bind 12 side 211 linje 23

◀ **er ikke maalbar derfor** : kan ikke måles i forhold til (den udvortes verden).

I trykt udgave: Bind 12 side 211 linje 33

◀ **den nyeste Filosofi** : 202,16.

I trykt udgave: Bind 12 side 212 linje 12

◀ **Tidens Fordringer** : hentyder til en især af J.L. Heiberg yndet vending som udtryk for tidens el. tidsalderens fordringer om en hegeliensk (spekulativ) filosofi og teologi, se fx hans indbydelsesskrift *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid*, Kbh. 1833, ktl. 568, s. 52f.: »Og ligesom det er denne Bestræbelse [at popularisere filosofien], hvorpaa det hidindtil har skortet i Philosophiens Fremstillinger, tildeels af den Grund, at Philosophien maatte hos selve Philosopherne uddanne sig til en større Klarhed, førend de kunde gjøre den klar for Andre, maatte ligesom modnes, inden Verden kunde nyde dens Frugt, saa er det nu, da Tidens Fordringer gjøre sig meer og mere gjældende, just denne Bestræbelse, paa hvilken vor Virksomhed især maa være henvendt.« Og hans anmeldelse af W.H. Rothens værk om treenighedslæren i *Perseus, Journal for den speculative Idee*, udg. af Heiberg, nr. 1-2, Kbh. 1837-38, ktl. 569; nr. 1, s. 11: »En *speculativ Theologie* er den uundgaaelige Fordring«. Se også H.L. Martensens selvbiografi *Af mit Levnet* bd. 1-3, Kbh. 1882-83; bd. 1, s. 62, hvor han oplyser, at prof. F.C. Sibbern erkendte, »at det (...) var en Tidens Fordring, at for ikke Faa maatte Christendommen ogsaa prædikes speculativt, og i denne Fordring støttedes han af mægtige Strømninger i Tiden«.

I trykt udgave: Bind 12 side 212 linje 12

◀ **hensattes i** : blev anbragt i, flyttet til.

I trykt udgave: Bind 12 side 212 linje 27

◄ **Drag af Din Sko, thi det Sted, Du staaer paa, er helligt** : hentyder til beretningen i 2 Mos 3,1-4,17 om Guds åbenbaring for Moses i den brændende tornebusk, hvor Gud if. 3,5 siger til Moses: »kom ikke nær her hid, drag dine Skoe af dine Fødder; thi det Sted, som du staaer paa, den er en hellig Jord« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 12 side 213 linje 8

◄ **Lad Gud beholde Evigheden** : spiller formentlig på udsagnet: 'Lad Gud kun beholde Himmerige, hvis jeg må beholde Gurre', som folkelige sagn har tillagt kong Valdemar Atterdag om Gurre Slot i Nordsjælland. Jf. fx J.M. Thiele *Danske Folkesagn*, 1.-4. samling, bd. 1-2, Kbh. 1819-23, ktl. 1591-1592; 1. samling, bd. 1, s. 90; og J.L. Heibergs romantiske komedie *Syvsoverdag*, 3. akt, 5. scene, hvor Valdemar Atterdag siger: »For mig kan Gud beholde Paradiis, / Blot han vil lade mig beholde Gurre!« *J.L. Heibergs Samlede Skrifter. Skuespil* bd. 1-7, Kbh. 1833-41, ktl. 1553-1559; bd. 7, s. 268.

I trykt udgave: Bind 12 side 213 linje 9

◄ **holde (...) til Gode** : tilregne (noget) som et gode, en fordel, som en formildende omstændighed.

I trykt udgave: Bind 12 side 213 linje 18

◄ **»holder saadan Tale«** : citat fra 2. akt, 3. scene, i Ludvig Holbergs komedie *Ulysses von Ithaca, Eller En Tydsk Comoedie* (1725), hvor det i den første regibemærkning hedder: »Holophernes (holder saadan Tale.)« *Den Danske Skue-Plads* bd. 1-7, Kbh. 1758 el. 1788 [1731-54], ktl. 1566-1567; bd. 3. Bindene er uden årstal og sidetal.

I trykt udgave: Bind 12 side 213 linje 27

◄ **Forglemmelse** : uagtsomhed, mangel på omtanke.

I trykt udgave: Bind 12 side 213 linje 31

◄ **Slagsværd** : stort, tungt sværd, der brugtes i kamp, krig.

I trykt udgave: Bind 12 side 213 linje 35

◄ **Gasbelysningen** : gadebelysning ved lygter med gasindlæg.

I trykt udgave: Bind 12 side 214 linje 11

◄ **Balgen** : skeden.

I trykt udgave: Bind 12 side 214 linje 13

◄ **længst** : for længst, for længe siden.

I trykt udgave: Bind 12 side 214 linje 13

◄ **Skuffelse** : bedrag, indbildning.

I trykt udgave: Bind 12 side 214 linje 16

◄ **formaste Dig til** : drister dig til hovmodigt, bespotteligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 214 linje 25

◄ **Hjertekjenderen** : allusion til Luk 16,15, hvor Jesus siger til farisæerne: »Gud kender jeres hjerte«. Se også ApG 1,24, hvor det i en bøn hedder: »Herre, du som kender alles hjerter«, samt 15,8, hvor Peter taler om »Gud, som kender hjerterne«.

I trykt udgave: Bind 12 side 214 linje 26

◄ **som dømmes Menneskenes Inderste** : formentlig allusion til Hebr 4,12: »Thi det Guds Ord er levende og kraftigt, og skarpere end noget tveegget Sværd, og trænger igiennem, indtil det adskiller baade Siel og Aand, baade Ledemod [led] og Marve, og dømmes over Hiertets Tanker og Raad« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 214 linje 26

◄ **Kredsen rundt** : hele raden rundt, alle og enhver.

I trykt udgave: Bind 12 side 214 linje 34

◀ **Enhver er døbt som Barn** : Ved forordning af 30. maj 1828 blev den pligt, der »baade efter Religionens og Statens Love« påhvilede alle forældre, »der bekiende sig til den christelige Religion«, at lade deres børn døbe fastholdt (kun jøder var undtaget fra dåbstvang), mens fristen for at foretage dåben blev noget forlænget. Se *Samling af Forordninger, som vedkommer Geistligheden* (116,19) bd. 1, s. 165f. Tvangsdåb blev ophævet ved lov af 4. marts 1857.

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 1

◀ **Passeer-Seddel** : el. passérseddel, seddel, der giver fri passage for person (specielt om udgangstegn for soldat) el. for varer (der har ret til at passere videre fra toldsted o.l.).

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 4

◀ **Øvrighedens Paatale** : Ved forordning af 13. jan. 1736 blev »Børnenes Confirmation og Indvielse, saavel som offentlig Examen og Prøvelse« gjort til »en almindelig Regel og skyldig Pligt, som alle Børn udi Menigheden, ingen undtagen, af hvad Stand og Condition de end maatte være, skal nødvendig være bunden til«. Og ved forordning af 25. maj 1759 blev det fastsat, at ingen børn måtte antages til confirmation, før de var fyldt »14 eller 15 Aar« (§ 1), og at de, under borgerligt straffeansvar, skulle være konfirmeret, »førend de fyldte deres 19de Aar«. Se *Samling af Forordninger, som vedkommer Geistligheden* (116,19) bd. 1, s. 176. Og ved kgl. resolution af 2. dec. 1812 blev cancelliet bemyndiget til at lade personer, der unddrog sig forberedende undervisning og confirmation, »indsætte til Tvangsunderviisning og Confirmation i Forbedringshuset«. Se *Samling af Forordninger, som vedkommer Geistligheden* bd. 1, s. 178.

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 5

◀ **Tabelværket** : sigter til *Statistisk Tabelværk*, udg. af Tabelkommissionen indtil dens nedlæggelse i 1848, derpå af Statens statistiske Bureau. Det var pålagt sognepræsterne og provsterne at indberette både om kirkelige og ikke-kirkelige forhold, herunder om antal døbte og konfirmerede. If. *Statistisk Tabelværk*, 10. hefte, Kbh. 1846, s. XIV, havde kongeriget Danmark ved folketællingen 1. feb. 1845 en folkemængde på 1.350.327, hvoraf alle undtagen 3.670 jøder bekendte sig til kristendommen.

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 7

◀ **formeentligen** : antageligt, tilsyneladende.

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 9

◀ **juvfr.** : jævnfør.

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 10

◀ **Embedsmænd** : Præsterne var statslige embedsmænd.

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 16

◀ **lukket i Baglaas** : lukket på en sådan måde, at den er gået i baglås.

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 22

◀ **saa** siges der: således.

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 24

◀ **om det Skjulte dømmes man ikke** : hentyder til udtrykket 'de occultis non iudicat ecclesia' (lat., 'kirken dømmes ikke om det skjulte', dvs. om de skjulte synder); en berømt læresætning i den kanoniske retspraksis, der går tilbage til pave Innocens III, som o. 1213 i et dekret (optaget som kap. 33 i *Decretalium Gregorii IX*, bog 5, 3. titel) i anledning af en sag om simoni henviser til kirken, »quæ non iudicat de occultis« (»som ikke dømmes om det skjulte«). Jf. *Corpus juris canonici Gregorii XIII Pontif. Max. auctoritate post emendationem absolutam editum*, udg. af J.H. Boehmer, bd. 1-2, Halle 1747; bd. 2 (med deltitlen *Decretales iussu Gregorii IX. Collectas cum libro sexto Clementinis et extravagantibus tum Joannis XXII tum communibus continens*), sp. 726.

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 25

◀ **gjort (...) aabenbart** : gjort åbent, synligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 28

◀ **forskyldes** : gøre sig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 28

◀ **ville** Mange: vil.

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 31

◀ **blive aabenbare** : give sig til kende, afsløre sig.

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 32

◀ **Indrømmelse** : jf. »Udgiverens Forord«, hvor SK skriver: »der bør, christeligt, ikke slaaes af paa Fordringen, ei heller den forties – istedetfor at gjøre Indrømmelse og Tilstaaelse sig selv betræffende [angående]«, SKS 12, 15,4-6.

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 34

◀ **vistnok** : ganske vist, givetvis.

I trykt udgave: Bind 12 side 215 linje 34

◀ **Spilfægteri** : noget, der er på skrømt, et kneb (for at føre andre bag lyset).

I trykt udgave: Bind 12 side 216 linje 1

◀ **angiver** : afslører.

I trykt udgave: Bind 12 side 216 linje 3

◀ **vilde mange Hjerters Tanker blive aabenbare** : hentyder til Luk 2,34-35, hvor Simeon siger om Jesus: »see, denne er sat Mange i Israel til Fald og Opreisning, og til et Tegn, som imodsiges, (...) at mange Hierters Tanker skulle [skal] aabenbares« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 216 linje 5

◀ Alle **kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 12 side 216 linje 17

◀ **slagne** ihjel: slået.

I trykt udgave: Bind 12 side 216 linje 18

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 216 linje 18

◀ **forfulgte, bespottede, forhaanede** : 158,4.

I trykt udgave: Bind 12 side 216 linje 19

◀ **den idelige Betragten af Verdenshistorien** : 203,17.

I trykt udgave: Bind 12 side 216 linje 28

◀ **Slægtens**: menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 216 linje 29

◀ **den idelige Tale om verdenshistorisk Betragtning ... at Christendommen bliver en Udvikling indenfor ... Menneske-Slægten** : se fx H.L. Martensens afhandling »Rationalisme, Supranaturalisme og principium exclusi medii (I Anledning af H. H. Biskop Mynsters Afhandling herom i dette Tidsskrifts forrige Hefte)« i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik*, udg. af F.C. Petersen, bd. 1, Kbh. 1839. Her skriver Martensen, s. 462f., om den spekulative teologis opfattelse, »at den nye Skabelse ikke blot er indtraadt for at gjenoprette et forstyrret [ødelagt] Forhold, eller for at bøde paa en Skade (...) men at tvertimod den hele Verdensudvikling kun er lagt an paa den anden Skabelse, der er Negationen af den første; og at altsaa Christi Aabenbarelse og det ved ham stiftede Samfundsliv indtræder som noget absolut Nødvendigt, som Noget der ikke blot ikke kunde udeblive, men er Universets Middelpunkt, og Formaal for den hele teleologiske [formålsbestemte] Verdensudvikling, hvortil alt Andet kun forholder sig som Middel- og Gjennemgangspunct. Den kan ogsaa udtrykkes paa denne Maade, at Creationen [skabelsen] kun er til for Incarnationens Skyld«. Og videre s. 463f.: »Men den Synskreds, der ved de her antydede bekjendte

Betragtninger aabner sig – og det er netop denne Synskreds der i vor Tid er bleven videre, end nogensinde tilforn – fører til at see Christendommen som *immanent* Bestemmelse i Guds Væsen og den guddommelige Verdensorden. Det maa indrømmes og det maa høiligt urgeres [fremhæves, betones], at Christus ikke fremtræder 'efter Naturens Løb, at den nye Skabelse i Christus er det første Led i en ny Række, en ny umiddelbar Indgydelse af det guddommelige Liv i det menneskelige' [se nedenfor]. Christus er ikke Menneskeslægtens *Product*, hans Indtrædelse i Historien er ikke *Resultatet* af Slægtens Udviklingsproces, skjøndt vel medieret ved denne. Men uagtet han saaledes vel kan siges at være *nedstegen* fra Himlen, og derved faaer en supranaturalistisk Character, maa man dog ligesaa meget fastholde, at Christus er den anden *Adam*, eller som Schleiermacher udtrykker det, at han er den nu først fuldendte Skabelse af *den menneskelige Natur*. Men herved sees han tillige at fremtræde af Menneskeverdenens egen Midte. Han erkjendes da paa eengang som den hellige Rod, der usynligt bærer den hele Menneskeslægt, der uden ham vilde gaae tilgrunde i sit creaturlige Intet, og tillige som Menneskeslægtens reneste og ædleste Blomst. Ligesaavel som man paa den ene Side maa fastholde Incarnationens *Factum*, ligesaavel maa man erindre, at dette Factum har til sin Forudsætning den oprindeligt værende, *evige* Eenhed af den guddommelige og menneskelige Natur. Ligesaavel som man maa lære den historiske Christus, ligesaavel maa man fastholde Tanken om det ideale, universelle Gudmenneske, der i den historiske Christus har concentreret sig til *punctuel* Existents.« Den ny-rationalistiske og spekulative forståelse af Gud-Mennesket, fx repræsenteret af den ty. lutherske teolog D.F. Strauß, havde J.P. Mynster kritiseret i artiklen »Rationalisme. Supranaturalisme« i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik*, nr. 1, Kbh. 1839, s. 249-268. Her refererer Mynster Strauß's forståelse, s. 253-255, og skriver s. 261f.: »dersom Christus, den absolut Syndfrie, Hellige og Salige, kunde fremtræde efter Naturens Løb, ved Menneskehedens naturlige Udviklings-Proces, da er Menneskenaturen ikke fordærvet, men da er den endnu, hvad den oprindeligen var, en reen Emanation eller Manifestation af Guddommen (...). Men hvis ikke, da er vor Frelse ikke ved nogen Menneskehedens Act, (...) og ligesom den første Skabelse ikke kunde ligge i nogen forhenværende Række, ikke kunde have hvad vi kalde Natursammenhæng – hvorvel vistnok [rigtignok] Sammenhæng med den guddommelige Natur – saaledes er ogsaa den nye Skabelse i Christus, skjøndt forberedet ved guddommelige Foranstaltninger, det første Led i en ny Række, en ny umiddelbar Indgydelse af det guddommelige Liv i det menneskelige.«

I trykt udgave: Bind 12 side 216 linje 29

◀ **item** : lat., fremdeles, ligeledes.

I trykt udgave: Bind 12 side 216 linje 36

◀ **den hellige Historie** : beretningen om Jesu liv, lidelse, død og opstandelse, især som den fortælles i de fire evangelier.

I trykt udgave: Bind 12 side 216 linje 36

◀ **Gud-Menneskets**: 185,32.

I trykt udgave: Bind 12 side 217 linje 2

◀ **skulle** leve: skal.

I trykt udgave: Bind 12 side 217 linje 6

◀ **Prøvens Tid** : 207,29.

I trykt udgave: Bind 12 side 217 linje 7

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 12 side 217 linje 7

◀ Hvis **saa var**: det forholdt sig på den måde.

I trykt udgave: Bind 12 side 217 linje 10

◀ **i Guds Raad** : hentyder til forestillingen om, at Gud har et råd el. en rådsforsamling, jf. fx Job 1,6; 2,1; Sl 82 og Es 14,13.

I trykt udgave: Bind 12 side 217 linje 11

◀ **fra Evighed blev besluttet, at Christus skulde komme til Verden** : sml. § 41 i SKs referat af prof. H.N. Clausens »Dogmatiske Forelæsninger«, hvor det hedder: »Den i den menneskelige Natur dybtgrundede for Jordens forskellige Folkeslag fælleds Længsel efter højere Bistand, for at udfries af det Ondes Magt, var hos det jødiske Folk efterhaanden bleven udviklet til Forventningen om en gudd: [guddommelig] Messias. Forventningen opfyldtes, da Jesus Chr: [Kristus] sendtes i Tidens Fylde til Verden efter Guds evige

Raadslutning, grundet i den evige Kjærlighed til Menneskeslægtens [menneskehedens] Frelse. / I det N. T. omtales en evig Raadslutning grundet i Guds uforanderlige kjærlige Villie som den egl. Grund til Chr: Sendelse.« Herpå anføres en række citater på gr. fra NT, der her bringes i da. oversættelse: Det hedder, at Kristus er sendt »efter hans [Guds] gode vilje«, Ef 1,5, »ud fra den gode beslutning, han [Gud] forud havde fattet«, Ef 1,9, »efter en beslutning fra evige tider«, Ef 3,11. Herefter hedder det: »ligeledes siges Chr: udseet til dette Embede fra Evighed, og at han i Tidens Fylde er sendt: Eph: 1, 11. 3, 11. 2 Tim: 1, 9. 1 Pet: 1, 20. Gal: 4, 4.« Not1:7, i SKS 19, 38,6-21.

I trykt udgave: Bind 12 side 217 linje 11

◀ **Styrelsens:** Guds styrelse (183,19).

I trykt udgave: Bind 12 side 217 linje 13

◀ **Forudvidenhed** : det at vide noget forud, evne til at kunne forudse noget. Sml. kap. 1, tredje afsnit, »Hvad Skriften lærer om Guds Væsen og Egenskaber«, § 4, i *Balles Lærebog* (59,35), s. 13f.: »Gud er *alvidende*, og kiender [ved] paa eengang, hvadsomhelst der er skeet, eller nu skeer, eller skal skee i al Eftertiden. Vore hemmeligste Tanker ere ikke skiulte for ham.«

I trykt udgave: Bind 12 side 217 linje 14

◀ **Mag. Kierkegaard har (i ... »Kjerlighedens Gjerninger«) viist ... christelig Selvfornægtelse ... den afgjørende Bestemmelse** : henviser til nr. V »Vor Pligt at blive i Kjerlighedens Gjeld til hverandre« i første følge af *Kjerlighedens Gjerninger. Nogle christelige Overveielser i Talers Form*, Kbh. 1847, i SKS 9, 175-203; 193-203. – **Mag. Kierkegaard:** 155,17. – **Dobbelt-Fare:** se fx s. 191f.: »den sande christelige Strid [er altid] Dobbelt-Farens, fordi der er Strid paa to Steder: først i Menneskets Indre, hvor han skal stride med sig selv, og saa, naar han gjør Fremgang i denne Strid, udenfor Mennesket med Verden.« Og s. 193: »Hvad Christendommen kalder Selvfornægtelse er just og væsentligen indeholdende en *Dobbelt-Fare*, ellers er Selvfornægtelsen ikke christelig Selvfornægtelse.« – **den anden Fare:** se fx s. 194: »den anden Fare, eller Faren paa andet Sted er netop Sikkerheden for, at det er i sin Rigtighed med Guds-Forholdet, at det er et reent Guds-Forhold.« Og s. 195: »Det er *christelig Selvfornægtelse*: uden Frygt for sig selv og uden Hensyn til sig selv at vove sig i den Fare, om hvilken de Medlevende [samtidige], hildede og forblindede og medskyldige, ingen Forestilling have eller ville [vil] have, at der er Ære at vinde, saa det altsaa ikke blot er farefuldt at vove sig i Faren, men dobbelt farefuldt, fordi Tilskuernes Forhaanelse venter den Modige, ligegyldigt enten han seirer eller han taber.«

I trykt udgave: Bind 12 side 217 linje 23

◀ **lægge (...) an** : anvende, anbringe, bringe i stilling.

I trykt udgave: Bind 12 side 217 linje 35

◀ **kluddre (...) ind i** : forkludre ved at vikle ind i.

I trykt udgave: Bind 12 side 218 linje 3

◀ **giver sig** : frembyder, viser sig, fremtræder.

I trykt udgave: Bind 12 side 218 linje 5

◀ **»Menighed«** : se journaloptegnelsen NB15:37, fra jan. 1850, hvor SK skriver: »Angaaende en Yttring af Anti-Climacus etsteds i Indøvelse i Christendom N° 3. / Det er en 'Opvækkelsens' Skærpelse, at han etablerer, at der i den stridende Kirke kun er Enkelte, altsaa ikke erkjender [anerker, godkender] Menighed.« SKS 23, 28.

I trykt udgave: Bind 12 side 218 linje 10

◀ **hvormed man ogsaa i disse Tider har havt saa travlt** : hentyder formentlig til N.F.S. Grundtvig. Allerede i skriftet *Vigtige Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige*, Kbh. 1826, havde han plæderet for fuld religionsfrihed inden for statskirken. Det udvidede han i årene efter til at omfatte frihed for dem, der som han selv ville fastholde en kristendom baseret på »de symbolske Bøger« (især Den apostolske Trosbekendelse og Den augsburgske Bekendelse), til at kunne forlade statskirken med ret til at danne frimenigheder uden for statskirken, jf. »Om Religions-Frihed« i *Theologisk Maanedsskrift*, udg. af N.F.S. Grundtvig og A.G. Rudelbach, bd. 1-13, Kbh. 1825-28, ktl. 346-351; bd. 8, 1827, s. 28-59 og s. 136-171; jf. også *Om den Clausenske Injurie-Sag*, Kbh. 1831, især s. 8 og s. 15. I 1832 og 1834 forskød vægten i hans argumentation sig til at gælde 'samvittighedsfrihed' inden for statskirken, og han fremsatte da sit forslag om løsning af sognebåndet, dvs. borgernes frihed til at søge formel tilknytning til en anden præst, især vedrørende dåb, nadver og konfirmation, end deres sognepræst, jf. *Om Daabs-Pagten*, Kbh. 1832, og *Om*

Sogne-Baadets Løsning og Hr. Professor Clausen, Kbh. 1834. Senere i 1834 opgav han helt tanken om dannelse af frimenigheder og knyttede forslaget om alm. sognebåndsløsning sammen med kravet om præsters dogmatiske og liturgiske frihed inden for den danske statskirke, jf. *Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet*, Kbh. 1834. I 1838 truede Grundtvig dog igen med, at han og »de gammeldags Christne« måtte udtræde af statskirken og danne egne menigheder, hvis ikke indførelse af sognebåndets løsning og præsters lærefrihed gjorde det muligt for dem at blive, se hans artikel »Om Samvittigheds-Frihed i Danmark« i *Nordisk Kirke-Tidende*, udg. af J.C. Lindberg, bd. 1-8 [bd. 1-2 under titlen *Den Nordiske Kirke-Tidende*], Kbh. 1833-1840; bd. 6, 1838, nr. 40, sp. 623-631. Året efter fremførte han atter og med fornyet styrke kravet om den gensidige samvittighedsfrihed for lægfolket og for gejstligheden: sognebåndsløsning for lægfolket og dogmatisk og liturgisk frihed for præsterne, jf. hhv. *Tale til Folkeraadet om Dansk Kirkefrihed savnet*, Kbh. 1839, og *Frisprog imod H. H. Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny Forordnet Alterbog*, Kbh. 1839. Synspunktet videreføres i artikelrækken »Kirkelige Oplysninger især for Lutherske Christne«, nr. I »Den hellige, almindelige Kirke«, i *Nordisk Tidsskrift for christelig Theologi*, udg. af Th. W. Oldenburg og P.C. Kierkegaard, bd. 1, Kbh. 1840, s. 1-48; nr. II »Daaben efter Christi Indstiftelse« i *Nordisk Tidsskrift for christelig Theologi* bd. 2, Kbh. 1840, s. 171-207; og nr. III »Det Christelige Liv som et Christus-Liv« i *Nordisk Tidsskrift for christelig Theologi*, udg. af P.C. Kierkegaard, bd. 4, Kbh. 1842, s. 13-42, hvor Grundtvig skriver, s. 38: »Uagtet det nemlig kun er i Fællesskab med hele Menigheden, vi kan annamme og besidde Christen-Livet, og uagtet det, for at naae sin Modenhed og Glands, ogsaa kræver et virkeligt og kindeligt *udvortes Samkvem* af troende og kærlige Mennesker, saa har dog Erfaringen lært os og vil herefter stedte klarere vise, at hvor kun Herrens Anordninger bevares og træde ved Troen i Kraft, der kan hver Enkelt, som alvorlig vil, midt i vort statskirkelige Vilderede, komme endnu langt videre end Nogen af os er.« I de kommende år fastholdt Grundtvig, dels at det var forkert at skille sig ud fra statskirken og forene sig i 'gudelige forsamlinger', dels at det som en sidste udvej kunne blive nødvendigt for 'alvorlige kristne' at forlade statskirken og danne egne menigheder, hvis ikke den fornødne frihed var bevilget, se fx hans artikel »De Helliges Samfund« i *Dansk Kirketidende*, udg. af R.Th. Fenger og C.J. Brandt (bd. 1-8, 1845-53, ktl. 321-325), nr. 110, den 7. nov. 1847, bd. 3, 1848, sp. 81-96; især sp. 95f. Den samme opfattelse, fuld bekendelsesfrihed og frihed mellem 'menighed og sjælesørger' med ret til uden videre at udtræde af statskirken, blev udtrykt af grundtvigianere, især af den grundtvigske pastor F.E. Boisen på Roskilde præstekonvents møde den 12. okt. 1848, se *Dansk Kirketidende*, nr. 169, den 24. dec. 1848, bd. 4, 1849, sp. 222f., sp. 226f., og nr. 170, den 31. dec. 1848, bd. 4, sp. 239 og sp. 241-243, hvoraf det fremgår, at SKs ældre bror P.C. Kierkegaard sagde: »Bortskaffelsen af alle udvortes Hindringer for fri Indgang og fri Udgang, i Kirken og af Kirken, er nu en af de allerførste og nærmeste Conseqventser og kan ikke undgaaes« (sp. 241). Under forhandlingerne i Den grundlovgivende Rigsforsamling, som Grundtvig var medlem af, argumenterede han fortsat for sognebåndsløsning med frihed for den enkelte borger til at slutte sig til den præst og dermed til den menighed, der var i overensstemmelse med hans kristne overbevisning, se referat af »Forhandlinger paa Rigsdagen d. 11 og 12 April 1849« i *Dansk Kirketidende*, nr. 189, den 13. maj 1849, bd. 4, sp. 543f.

I trykt udgave: Bind 12 side 218 linje 11

◀ **sandselig** : som angår den sanselige verden, verdslig.

I trykt udgave: Bind 12 side 218 linje 14

◀ **levere Feltslag** : indlade sig i kamp i åben mark (ml. to krigshære).

I trykt udgave: Bind 12 side 218 linje 15

◀ **gjøre Regnskab paa Dommens Dag** : hentyder til forestillingen om, at menneskene på dommens dag skal aflægge regnskab for Gud og Gud gøre regnskabet op; en forestilling, der findes udtrykt flere steder i NT, fx i Matt 12,36; Rom 9,28; 1 Pet 4,5. Se også Matt 25,31-46 om verdensdommen.

I trykt udgave: Bind 12 side 218 linje 22

◀ **i Evigheden, hvor den er, i Ro** : formentlig allusion til Hebr 4,9-10 (158,36).

I trykt udgave: Bind 12 side 218 linje 26

◀ **Forjættelsen, at Helvedes Porte ikke ... Magt over den** : hentyder til beretningen i Matt 16,13-20 om Peters bekendelse, hvor Jesus siger til ham: »Men jeg siger dig ogsaa, at du er Petrus; og paa denne Klippe vil jeg bygge min Menighed, og Helvedes Porte skulle [skal] ikke faae Overhaand over den«, v. 18 (NT-1819). 'Petrus' er lat. form for Peter. Hans egl. navn er Simon, mens Peter er et tilnavn (det gr. ord 'pétros', der betyder 'sten', er ikke et alm. gr. navn, men en oversættelse af det aramaiske Kefas, jf. Joh 1,42).

I trykt udgave: Bind 12 side 218 linje 29

◀ **udmærket** : bemærkelsesværdigt, fortrinligt, berømmeligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 218 linje 34

◀ **Alts Fuldendelse** : sml. følgende klassisk dogmatiske opfattelse, kort udtrykt i § 130 i K. Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik* (17,17), s. 334 (*Hutterus redivivus eller Dogmatik*, s. 343: »Forsoningen vil naae sin Fuldendelse og Guds Riges udvortes Seier blive afgjort ved Xsti [Kristi] Gjenkomst«). Se også § 28 i kap. 2 »Om Udødeligheden« i SKs referat af H.N. Clausens »Dogmatiske Forelæsninger«, hvor det om opstandelsen og dommen ved Kristi genkomst hedder: »Ved den yderste Dom synes Skriften at antyde Indtrædelsen af en almindelig fuldkomnere Tingenes Orden, uden at den digteriske Beskrivelse beføier os til bestemtere Forestillinger om det andet Livs Beskaffenhed«, Not1:6, i SKS 19, 28,11-15.

I trykt udgave: Bind 12 side 218 linje 36

◀ **er Veien til Livet ikke mere trang ... Veien bred og Porten vidt aabnet** : hentyder til Matt 7,13-14, hvor Jesus siger: »Gå ind ad den snævre port; for vid er den port, og bred er den vej, der fører til fortabelsen, og der er mange, der går ind ad den. Hvor snæver er ikke den port, og hvor trang er ikke den vej, der fører til livet, og der er få, som finder den!«

I trykt udgave: Bind 12 side 218 linje 36

◀ **Nærgaaenhed** : det at gå ind på livet af nogen, at trænge sig på.

I trykt udgave: Bind 12 side 219 linje 6

◀ **Kjerlighed til Gud er Had til Verden ... Christendommen og Verden blive Venner ... Christendommen afskaffet** : formentlig allusion til Jak 4,4: »I utro, ved I ikke, at venskab med verden er fjendskab med Gud? Den, der vil være ven med verden, står som en fjende af Gud.« Se også Matt 6,24, hvor Jesus siger: »Ingen kan tjene to herrer. Han vil enten hade den ene og elske den anden eller holde sig til den ene og ringeagte den anden. I kan ikke tjene både Gud og mammon.« Se endvidere Rom 8,7-8, hvor Paulus skriver: »For det, kødet vil, er fjendskab med Gud; det underordner sig ikke Guds lov og kan det heller ikke. De, som er i kødet, kan ikke være Gud til behag.« Se endelig Luk 14,26.

I trykt udgave: Bind 12 side 219 linje 12

◀ **Christus skal komme igjen og dømme** : sml. 2. artikel i Den apostolske Trosbekendelse (170,15). Sml. også Matt 25,31 (170,22).

I trykt udgave: Bind 12 side 219 linje 15

◀ **iilsindet** : uligevægtigt, hidsigt, opfarende.

I trykt udgave: Bind 12 side 219 linje 16

◀ **at Discipelen ikke er over Mesteren** : hentyder til Jesu udsendelsestale til de tolv apostle i Matt 10,5-42, hvor han siger: »Discipelen er ikke over Mesteren, ei heller Tieneren over sin Herre«, v. 24 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 219 linje 21

◀ **sit Første** : sin første indvending.

I trykt udgave: Bind 12 side 219 linje 27

◀ Alle **kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 12 side 219 linje 29

◀ Alle **skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 12 side 219 linje 30

◀ **Forbilledet** : Kristus.

I trykt udgave: Bind 12 side 220 linje 2

◀ **Avisskrivers**: journalist el. blot en, der skriver meget i avisen.

I trykt udgave: Bind 12 side 220 linje 4

◀ **blive Præst, og lønnes af Staten** : 215,16. Om præsternes løn, se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 12 side 220 linje 16

◀ **Gagen og Avancementet** : I købstæderne havde borgerne pligt til at yde præsten et pålignet beløb,

kaldet 'præstepenge', mens bønderne i landsognene tilsvarende skulle betale præsten en vis procentdel af deres animalske produkter og især af deres korn, kaldet 'tiende'. Størrelsen af denne betaling blev fastsat af Kirke- og Undervisningsministeriet. På kirkens højtidsdage kunne menighedens medlemmer betale deres præst en frivillig pengegave, kaldet 'offer'. I en vis udstrækning modtog præsten endvidere 'accidenser', dvs. vederlag for at forrette kirkelige handlinger som brudevielse, barsedåb og begravelse. Dertil kom i købstæderne en huslejegodtgørelse, mens præsterne på landet havde indtægter fra de dem tillagte jorder og gårde. Alt taget i betragtning havde de københavnske præster en større indtjening end præsterne i provinsen; men generelt set varierede indtægterne meget i størrelse fra embede til embede, ligesom de jorder, der hørte til præstegårdene, varierede i omfang og bonitet fra sogn til sogn; dette gav rig anledning til ønske om 'avancement'. En komplet oversigt findes i Bloch Suhr *Kaldslexicon, omfattende en Beskrivelse over alle danske geistlige Embeder i alfabetsk Orden*, Kbh. 1851, ktl. 379.

I trykt udgave: Bind 12 side 220 linje 20

◀ **indtil det Yderste** : indtil den højeste grad af formåen.

I trykt udgave: Bind 12 side 220 linje 22

◀ Men **naar**: hvornår.

I trykt udgave: Bind 12 side 220 linje 28

◀ **de Medlevende** : de samtidige.

I trykt udgave: Bind 12 side 221 linje 2

◀ **Frækhed** : overdreven selvtillid, uforskammet dristighed, skamløshed.

I trykt udgave: Bind 12 side 221 linje 7

◀ **skrække** : skræmme, forfærde.

I trykt udgave: Bind 12 side 221 linje 12

◀ **miskjender** : nægter at anerkende, forkaster, vrager.

I trykt udgave: Bind 12 side 221 linje 14

◀ **den Sorrigfulde** : den, som er fuld af sorg (178,19).

I trykt udgave: Bind 12 side 221 linje 20

◀ **en Ydmygelsens Indrømmelse** : en indrømmelse pga. ydmyghed (215,34).

I trykt udgave: Bind 12 side 221 linje 24

◀ **den christelige Rangforordning** : spiller på den verdslige el. borgerlige rangforordning, der var fastlagt ved forordningen af 14. okt. 1746 (med ændringer ved bekendtgørelse af 12. aug. 1808), og som omfattede ni klasser inddelt i numre.

I trykt udgave: Bind 12 side 221 linje 27

◀ **Formand** : den, der er valgt til formand for folkeforsamlingen el. parlamentet og præsiderer ved forhandlingerne.

I trykt udgave: Bind 12 side 221 linje 32

◀ **man maa gaae videre ... ikke kan blive staaende ved Christendommen, ved Troen** : At 'gå videre' var et fast udtryk i den da. hegelianisme; det blev anvendt i forskellige variationer og sammenhænge, fx om at gå videre end en anden filosof. Her henvises til Hegels opfattelse, at religion er 'ophævet' i filosofien, der repræsenterer en højere vidensform end religion (202,16); derfor skulle man 'gå videre' end religion, herunder også end kristendommen og den kristne tro, for at nå til filosofisk viden.

I trykt udgave: Bind 12 side 222 linje 1

◀ **desto værre** : desværre.

I trykt udgave: Bind 12 side 222 linje 6

◀ **krympede sig** : våndede, ømmede, kviede sig.

I trykt udgave: Bind 12 side 222 linje 11

◀ **Myndighed** : autoritet.

I trykt udgave: Bind 12 side 222 linje 13

◀ **Majestæts-Forbrydelse** : egl. forbrydelse rettet mod kongen; den takseredes if. Chr. V's Danske Lov (1683), som stadig var gældende, med den højeste straf (jf. 6. bog, kap. 4, § 1).

I trykt udgave: Bind 12 side 222 linje 21

◀ **hjemfaldt** : blev prisgivet.

I trykt udgave: Bind 12 side 222 linje 24

◀ **jeg kan det ikke anderledes** : 190,33.

I trykt udgave: Bind 12 side 222 linje 25

◀ **Frygt og Bæven** : allusion til Fil 2,12 (195,23).

I trykt udgave: Bind 12 side 222 linje 26

◀ **Tilsætning** : tilføjelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 222 linje 34

◀ **det Indyndende** : dels det at gøre (kristendommen) yndet, skaffe (den) bifald, dels det at indynde sig, gøre sig populær (hos tilhørerne).

I trykt udgave: Bind 12 side 222 linje 35

◀ **»blive en Nar i Verden«** : hentyder til 1 Kor 3,18, hvor Paulus skriver: »Ingen bedrage sig selv! Dersom Nogen lader sig tykkes [bilder sig ind, mener] at være viis blandt Eder i denne Verden, han vorde en Daare, at han kan vorde viis« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 223 linje 3

◀ **omfrede** : egl. omgive med hegn e.l.; værne, frede om.

I trykt udgave: Bind 12 side 223 linje 4

◀ **seirede Romerne altid i Slaget ... frygte det som var værre end Døden** : En kilde til dette udsagn har ikke kunnet identificeres; men der tænkes formentlig på, at for romerne betød nederlag vanære, og at de overvundne kom i fjendens vold.

I trykt udgave: Bind 12 side 223 linje 26

◀ **guddommelig Myndighed** : måske allusion til Matt 7,28-29, hvor det efter Jesu bjergprædiken fortælles: »Da Jesus var færdig med denne tale, var skarerne slået af forundring over hans lære; for han underviste dem som en, der har myndighed, og ikke som deres skriftkloge.« Se også Matt 22,33; Joh 7,46.

I trykt udgave: Bind 12 side 223 linje 30

◀ **Børneværk** : el. barneværk, en ubetydelighed, en bagatel.

I trykt udgave: Bind 12 side 223 linje 35

◀ **halvtimes Narrestreg** : ubetydeligt påfund.

I trykt udgave: Bind 12 side 223 linje 35

◀ **i Slægtskab med Guddommen** : allusion til ApG 17,28-29, hvor Paulus siger til athenerne: »som og [også] nogle af Eders Digtere have sagt: vi ere jo og hans Slægt. Efterdi vi da ere Guds Slægt, skulle [skal] vi ikke mene, at Guddommen er liig Guld eller Sølv eller Steen, formet til et Billede ved Menneskens Kunst og Paafund« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 224 linje 1

◀ **uden** at give: undtagen, bortset fra.

I trykt udgave: Bind 12 side 224 linje 2

◀ **Troens Helte den forønskte Leilighed ... Martyriets ukrænkelige Glands** : hentyder til dem, der i de første århundreder e.Kr. blev forfulgte pga. deres kristne tro og bekendelse, og som længtes efter martyriet. Der findes flere beretninger om en sådan længsel efter at lide martyriet. Fx om biskop Ignatius fra Antiokia, der led martyrdøden ved at blive kastet for vilde dyr, fortælles det i 3. bog, kap. 36, i *Kirkens Historie gennem de tre første Aarhundreder af Eusebius*, overs. af C.H. Muus, Kbh. 1832, ktl. U 37, s. 169f., at han skrev »til den Romerske Menighed med den Bøn, at de ikke maatte udvirke nogen Eftergivelse for ham og derved berøve ham Haabet om Martyrkronen, som han med Længsel saae imøde«; og videre: »maa jeg nu bare have rigtig Godt af Dyrene, som man har i Beredskab for mig! Jeg længes ret [virkelig] efter dem.« Og endelig skriver han: »Ild og Kors og glubende Dyr! Lad komme hvad komme vil! Om saa mine Been skulde splittes ad og mine Lemmer sønderhakked, ja, om mit ganske Legeme skulde males smaat, – om alle Djævelens Plager skulde komme over mig: Ligemeget! naar jeg faaer Deel i Jesus Christus.« Om Germanikus, der led martyrdøden ved at blive kastet for et vildt dyr, fortælles det i kap. 3 i »Den Smyrnensiske Menigheds Beretning om Biskop Polykarps Martyrdød«, som hører til skriftgruppen De apostolske Fædre, at »han tirrede det glubende Dyr og begyndte selv Angrebet, af Længsel efter, jo før jo hellere, at slippe ud af disse uretfærdige og ryggesløse Menneskers Selskab«. Og om biskop Polykarp, der led martyrdøden bundet på et bål, fortælles det i kap. 14, at han på bålet bad til Gud: »O, maatte jeg idag blive optagen iblandt dem [dine vidners skare] og komme til dig, kjerkommen, som et Offer, der er i god Stand!« Og videre i kap. 17 fortælles det, hvorledes de kristnes »arge, lumske Modstander« nu så ham »med Udødelighedskrandsen om sin Tinding i Besiddelse af den Seiersløn, Ingen kunde gjøre ham stridig«. Se *Aposteldisciplen den Smyrnensiske Biskop Polykarps Brev til Philippenserne samt Beretningen om hans Martyrdød*, overs. af C.H. Muus, Kbh. 1836, ktl. 141, s. 21, s. 28 og s. 29. – **forønskte**: længselsfuldt ventede, attråede.

I trykt udgave: Bind 12 side 224 linje 3

◀ **den christelige Herlighed er et indvortes Menneske** : måske allusion til Ef 3,16-17, hvor Paulus skriver, at han beder for efeserne til Gud, »at han vil give Eder efter sin Herligheds Riigdom mægtigen at bekræftes ved hans Aand i det indvortes Menneske; at Christus maa boe formedelst [ved] Troen i Eders Hierter« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 224 linje 5

◀ **maa holdes for Lyset, hvis den ret skal vise sig** : måske allusion til Joh 3,20-21, hvor Jesus siger: »Thi hver, som gjør ondt, hader Lyset, og kommer ikke til Lyset, at hans Gierninger ikke skulle [skal] overbevises ham. Men hvo [den] som øver Sandhed, kommer til Lyset, at hans Gierninger maae blive aabenbarede; thi de ere giorte i Gud« (NT-1819). Se også 1 Kor 4,5, hvor Paulus skriver, at Herren, dvs. Jesus Kristus, »skal føre til Lyset det, som er skiult i Mørket, og aabenbare Hierternes Raad« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 224 linje 6

◀ **Tilvæxt** : forøgelse, vækst i antal.

I trykt udgave: Bind 12 side 224 linje 12

◀ **en Vattersottig** : en, der lider af 'vandsyge', en sygelig tilstand karakteriseret ved væskeophobning i vævene el. i legemets hulheder.

I trykt udgave: Bind 12 side 224 linje 18

◀ **Her vare gode Raad dyre** : spiller på talemåden: 'her er gode råd dyre', i betydningen: det er en meget vanskelig situation, så at man ikke (rigtig) ved, hvad man skal gøre for at komme ud af den.

I trykt udgave: Bind 12 side 224 linje 34

◀ **vide ikke hvad de gjøre** : allusion til Jesu korsord: »Fader, forlad [tilgiv] dem! thi de vide ikke, hvad de gjøre«, Luk 23,34 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 225 linje 3

◀ **de ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 12 side 225 linje 3

◀ **fare fort (...)** i : fortsætte, vedblive med.

I trykt udgave: Bind 12 side 225 linje 5

◀ **falder (...)** paa : finder på, får det indfald.

I trykt udgave: Bind 12 side 225 linje 6

◀ **Trøstegrunde** : grunde, argumenter, der fremføres for at bringe trøst, i videre betydning: trøstende ord, ytringer.

I trykt udgave: Bind 12 side 225 linje 14

◀ **skjenkede (...)** Gehør : hørte forstående på.

I trykt udgave: Bind 12 side 225 linje 19

◀ **kildrede (...)** Øre : behagede, smigrede.

I trykt udgave: Bind 12 side 225 linje 21

◀ **balloterer** : egl. vælges el. træffes afgørelse ved brug af (sorte og hvide) kugler (i stedet for stemmesedler), typisk de hvide for 'ja', de sorte for 'nej'; herefter blot foretages el. holdes afstemning, stemmes.

I trykt udgave: Bind 12 side 225 linje 23

◀ **blødagtig** : forfinet, forvænt, magelig.

I trykt udgave: Bind 12 side 225 linje 28

◀ **Slægt** : generation.

I trykt udgave: Bind 12 side 225 linje 29

◀ **forarges** : tager anstød.

I trykt udgave: Bind 12 side 225 linje 32

◀ **vederfores** : vederfaredes.

I trykt udgave: Bind 12 side 226 linje 2

◀ **afgive** Prøven: tjene, fungere som.

I trykt udgave: Bind 12 side 226 linje 12

◀ **hændes** : overgå, tilstøde, vederfares.

I trykt udgave: Bind 12 side 226 linje 15

◀ **at lade Dig tjene** : hentyder til Mark 10,45, hvor Jesus siger til disciplene: »For end ikke Menneskesønnen er kommet for at lade sig tjene, men for selv at tjene og give sit liv som løsesum for mange.«

I trykt udgave: Bind 12 side 227 linje 2

◀ **Selv var Du Veien og Livet** : hentyder til Joh 14,6 (203,32).

I trykt udgave: Bind 12 side 227 linje 4

◀ **Du har kun forlangt »Efterfølgere«** : hentyder til Jesu udsendelsestale til de tolv apostle i Matt 10,5-42, hvor han siger: »hvo [den] som ikke tager sit Kors, og følger efter mig, er mig ikke værd«, v. 38 (NT-1819). Se også Matt 16,24. Se endvidere Matt 4,19; 8,21-22; 9,9; 19,21; Mark 2,14.

I trykt udgave: Bind 12 side 227 linje 4

◀ **Joh. XII, 32: Og jeg ... ophøiet ... vil jeg drage Alle til mig** : citat fra NT-1819.

I trykt udgave: Bind 12 side 227 linje 8

◀ **Mislighed** : misforhold, betænkelighed, fejltagelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 227 linje 14

◀ **»Betragtning«: lader os i denne Time betragte ... Betragtningens Gjenstand er o. s. v.** : hentyder

til udtryk og vendinger, som J.P. Mynster (biskop over Sjællands stift fra 1834) hyppigt anvendte i sine prædikener, ofte i forbindelse med introduktionen af prædikenens tema, se *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage* (71,28) bd. 1, s. 4, s. 33 (»den Agtelse, vi bør skienke Menneskenes Domme. / Det er et vigtigt Æmne, vi dermed tage under Betragtning«), s. 68, s. 83 (»de Betragtninger / over Tidens Gang, / hvortil jeg nu indbyder mine Tilhørere«), s. 93 (»de Betragtninger, hvortil denne Time opfordrer os«), s. 105, s. 119, s. 132 (»denne Gang ville [vil] vi med hinanden ret betragte / den christelige Taalmodighed«), s. 154-167 (»Betragtninger over Jesu Undergierninger«), s. 158 (»jeg haaber [på] mine Tilhøreres andægtige Opmærksomhed, i det jeg indbyder dem til / *Betragtninger over de Under, hvilke Jesus gjorde*«), s. 170 (»naar vi nu gjøre disse / *Menneskenes Forventninger* / til Gienstand for vor Betragtning«), s. 192, s. 207 (»Jeg tør derfor haabe [på] m. T. [mine tilhøreres] Opmærksomhed, i det jeg indbyder dem til Betragtninger herover [hvad det betyder at være kristen, hvortil det forpligter, og i hvilken tro vi skal leve], i det jeg denne Gang taler / *om vor Daabs Pagt*«), s. 246 (»Lader os altsaa nærmere betragte den / *Kierlighed til Sandheden*, / som bør findes hos os«), s. 269 (»vi ville henvende vor Betragtning til / *Christi Rige*, / og vil ville derhos [desuden] paaminde os selv om, / *hvad ogsaa vi kunne [kan] og skulle [skal] gjøre for at udbrede og befæste det*«), s. 284, s. 298 (»Til Betragtninger herover er jo denne Time bestemt, derfor ville vi og [også] anvende den til at forestille os / *Nadverens Helligholdelse som en Fornyelse af vort christne Forbund*«), s. 318, s. 350, s. 374 (»Lader os hellige denne Stund til disse Betragtninger«) og s. 398; bd. 2, s. 4 (»dog er der / *en Forbindelse mellem Himmel og Jord*, / og denne Forbindelse (...) ville vi nu gjøre til Gienstand for vor andægtige Betragtning«), s. 43, s. 120 (»Lader os derfor nytte [benytte] vor Text til at betragte / *Gudsfrygts Forjættelse paa det Liv, som nu er*«), s. 150, s. 174 (»en meget vigtig Betragtning, hvortil jeg i Dag ønsker at henvende mine Tilhøreres Opmærksomhed, nemlig: / *om Lasternes indbyrdes Sammenhæng*«), s. 199 (»I saadan Hensigt, m. T., ville vi da denne Gang henvende vor Betragtning til / *Apostelen Pauli Levnet*«), s. 211-224 (»Betragtning af deres Skiebne, hvis Legeme mangler de sædvanlige Evner«), s. 228, s. 241, s. 264, s. 301 og s. 405 (»Denne / *Christendommens Forstaaelighed for Alle* / er det, jeg i denne Stund vil gjøre til Gienstand for vore Betragtninger«); *Prædikener holdte i Kirkeåret 1846-47* (71,28), s. 40 og s. 129 (»Saa lader os da i denne Stund samle al vor Tanke og Betragtning til / *den levende Guds Priis*«); og *Prædikener holdte i Aaret 1848* (71,28), s. 6 (»just dette skal (...) være den særdeles Gienstand for vor Betragtning«), s. 10, s. 11, s. 14, s. 15, s. 16 (»Alle vore Betragtninger i denne Time skulle [skal] derfor knytte sig til det ene Ord / *Gethsemane*«), s. 19, s. 56, s. 72 (»Opfordring til med samvittighedsfuld Overveielse at henvende Betragtningen til: / *vort Samfund i Christi Kirke*«), s. 140 (»at vort hele Liv paa Jorden skulle vi føre med den Bevidsthed, at vort Borgerskab er i Himlene. / Dertil ville vi i denne Stund henvende vor gudelige Betragtning«), s. 152, og s. 154. I øvrigt benyttede Mynster begrebet 'betragtning' i titlen på sin udbredte andagtsbog, *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme* (71,28).

I trykt udgave: Bind 12 side 227 linje 15

◀ **i Handel og Vandel** : fast udtryk med betydningen: i al almindelighed, også: i levevis, livsførelse, og: i handels- og næringslivet.

I trykt udgave: Bind 12 side 227 linje 21

◀ **Prædikeforedraget** : på SKs tid alm. betegnelse for den holdte prædiken.

I trykt udgave: Bind 12 side 228 linje 5

◀ **afskaffet ... i Prædikeforedraget, det Personlige** : sml. journaloptegnelsen NB15:63: »To Lapper som laae ved 'Fra Høiheden vil han drage Alle til sig'. / Dette Skrift kan ikke gjøres pseudonymt fordi det ivrer mod, at man har gjort Prædikeforedraget til Betragtning, ∴: upersonligt – og en Pseudonym er jo ogsaa et Upersonligt. / NB Denne Indvending er besvaret paa et *hosliggende Papir*, og Bogen gjort pseudonym / d. 9 Oct 49. / Dette Papir er af følgende Indhold: / Der bliver paa en Maade et dialektisk Kjætterier etsted i denne Bog; der nemlig, hvor der vises, at Prædikeforedraget er blevet upersonligt, at det meddeles af En, som Ingen er. Inconseqvensen er, at det saa gjøres af en Pseudonym, som jo altsaa selv Ingen er. Dog her er min Grændse: jeg kan gjøre opmærksom – ikke mere. Og paa den anden Side, jeg er dog med som Udgiver, og vil jo bære Ansaret, og Alt vil jo dog blive forstaaet som om jeg selv sagde det. Altsaa er der dog et meget væsentligt Fremskridt: baade ved at faae det sagt, og ved at man faktisk vil henføre det til mig. Det Mere her er, er egl. dette: at medens vistnok [rigtignok, sandt nok] den Talende er Ingen, en Pseudonym, er Udgiveren en virkelig Person, og som erkjender, at han dømmes ved denne Tale af en Pseudonym.« SKS 23, 43 (se også Pap. X 5 B 99-101, s. 284f.).

I trykt udgave: Bind 12 side 228 linje 7

◀ **gjenstandsviis** : som genstand.

I trykt udgave: Bind 12 side 228 linje 28

◀ **overhører** : påhører, lytter til.

I trykt udgave: Bind 12 side 228 linje 32

◀ **det hellige Sted** : prædikestolen.

I trykt udgave: Bind 12 side 228 linje 33

◀ **ikke har Myndighed** : sml. ritualen for præstevielse, kap. 10, art. 2, i *Kirke-Ritualet* (73,4), hvor det bestemmes, at biskoppen – mens ordinanderne knæler ved alteret – skal overdrage dem »det hellige Embede med Bøn og Hænders Paaleggelse saaledes sigendes: / Saa overantvorder [overdrager] jeg eder nu det hellige Præste- og Prædike-Embede efter den Apostoliske Skik i *Navn GUD Faders, Søns og Hellig Aands*, og giver Eder Magt og Myndighed herefter, som rette GUDs og Jesu Christi Tienere, at prædike GUDs Ord hemmelig og aabenbare udi Kirken, at uddeele de høyværdige Sacramenter efter Christi egen Indstiftelse, at binde Synden paa den Halstarrige, og løse den paa den Bodfærdige, og ellers alt hvis dette GUDs hellige Kald vedkommer, efter GUDs Ord og vores Christelig Skik og Brug«, s. 370f.

I trykt udgave: Bind 12 side 229 linje 5

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 12 side 229 linje 9

◀ **paa Skuepladsen** : i teatret, på scenen.

I trykt udgave: Bind 12 side 229 linje 10

◀ **en Alvidendes**: 217,14.

I trykt udgave: Bind 12 side 229 linje 16

◀ **Guds Huus** : fast udtryk for kirken, jf. 1 Tim 3,15, hvor der tales om at »færdes i Guds hus – det er den levende Guds kirke«.

I trykt udgave: Bind 12 side 229 linje 17

◀ **det er** : der vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 229 linje 18

◀ **trække sit Øie ind i sig selv** : formentlig dannet dels efter vendingen 'trække øjnene til sig' som udtryk for at holde op med at se på nogen el. noget, dels efter vendingen 'trække følehornene ind' og med den overførte betydning: optræde mere forsigtigt el. tilbageholdende.

I trykt udgave: Bind 12 side 229 linje 29

◀ **hans Blik drager sig ind i Øiet** : han bliver fjern i blikket.

I trykt udgave: Bind 12 side 229 linje 36

◀ **hine i Steen udhugne Skikkelser, der ikke have Øine** : sml. kap. III i *Begrebet Angest* (1844), hvor det i en note hedder: »Det er mærkeligt [bemærkelsesværdigt], at den græske Kunst culminerer i Plastik, der netop mangler Blikket.« SKS 4, 391, note 1. I den antikke gr. billedhuggerkunst manglede statuerne dog ikke blikket, som man troede i det 19. årh.; grækerne indlagde figurernes øjne med funklende, kostbare materialer, der ikke er bevaret.

I trykt udgave: Bind 12 side 230 linje 1

◀ **befæster han et svælgende Dyb** : hentyder til Luk 16,26 (172,27).

I trykt udgave: Bind 12 side 230 linje 2

◀ **»anvender ... til at anstille Betragtninger.«** : 227,15.

I trykt udgave: Bind 12 side 230 linje 7

◀ **tilforladeligt** : sikkert, bestemt.

I trykt udgave: Bind 12 side 230 linje 20

◀ **i det Høieste** : når man regner med det højest tænkelige, i bedste fald.

I trykt udgave: Bind 12 side 230 linje 28

◀ **den triumpherende Kirke** : 198,7.

I trykt udgave: Bind 12 side 230 linje 32

◀ **ordentligviis** : sædvanligvis, normalt, for det meste.

I trykt udgave: Bind 12 side 230 linje 33

◀ **i Høiheden (...) i Ringhed** : 164,22.

I trykt udgave: Bind 12 side 231 linje 4

◀ **at Christus bestandigt bruger det Udtryk: Efterfølgere** : 227,4.

I trykt udgave: Bind 12 side 231 linje 15

◀ **Disciple ... derved forstaaes Efterfølgere** : hentyder formentlig til Jesu tale om prisen for efterfølgelse i Luk 14,25-35, hvor han siger: »Dersom nogen kommer til mig, og hader ikke sin Fader, og Moder, og Hustru, og Børn, og Brødre, og Søstre, og tilmed sit eget Liv, han kan ikke være min Discipel. Og hvo [den] som ikke bærer sit Kors, og kommer efter mig, kan ikke være min Discipel«, v. 26-27 (NT-1819). Se endvidere Joh 13,34-35, hvor Jesus siger: »Jeg giver Eder en ny Befaling, at I skulle [skal] elske hverandre; som jeg elskede Eder, at I og [også] skulle elske hverandre. Derpaa skulle Alle kiende, at I ere mine Disciple, dersom I have indbyrdes Kierlighed« (NT-1819). Og Joh 15,8, hvor Jesus siger: »Derudi forherliges min Fader, at I bære megen Frugt, og I skulle vorde mine Disciple« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 231 linje 17

◀ **Formastelse** : dumdristighed, hovmodighed, bespottelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 231 linje 20

◀ **fuldeligt** : fuldt ud, til fulde.

I trykt udgave: Bind 12 side 231 linje 24

◀ **sagde sig selv at være: Sandheden nemlig, og Veien og Livet** : henviser til Joh 14,6 (203,32). – **sagde sig**: hævdede, erklærede.

I trykt udgave: Bind 12 side 231 linje 27

◀ **lode fem være lige** : variation af talemåden at 'lade fem være lige', i betydningen: ikke tage det så nøje.

I trykt udgave: Bind 12 side 231 linje 30

◀ **Christus kom til Verden ... for at frelse Verden** : hentyder til Joh 3,16-17 (181,2 og 178,17).

I trykt udgave: Bind 12 side 231 linje 34

◀ **»Forbilledet«, at ville efterlade et Fodspor ... slutte sig til ham** : hentyder til 1 Pet 2,21: »Det blev I kaldet til, for også Kristus led for jeres skyld og efterlod jer et eksempel, for at I skal følge i hans fodspor.«

I trykt udgave: Bind 12 side 231 linje 36

◀ **lod han sig føde i Ringhed** : hentyder formentlig til, at Jesus blev født i en stald, svøbt i klude og lagt i en krybbe (182,31).

I trykt udgave: Bind 12 side 232 linje 2

◀ **fattig** : se fx Matt 8,20 (247,8).

I trykt udgave: Bind 12 side 232 linje 3

◀ **forladt** : hentyder til, at Judas forrådte Jesus (se Matt 26,14-16.48 (164,23)), at alle de andre disciple lod ham i stikken og flygtede, da han blev taget til fange i Getsemane Have (se Matt 26,56 (164,23)), og at Peter fornægtede ham, mens han blev forhørt af ypperstepræsten i Rådet (se Matt 26,69-75 (193,21)).

I trykt udgave: Bind 12 side 232 linje 3

◀ **foragtet** : 166,24.

I trykt udgave: Bind 12 side 232 linje 3

◀ **fornedret** : 158,4 og 182,10.

I trykt udgave: Bind 12 side 232 linje 3

◀ **»Forbilledet« (...)** maa i een Forstand ... ligge bagved Menneskene : sml. journaloptegnelsen NB5:97, fra juni el. juli 1848, hvor SK skriver: »Derfor er Xst. [Kristus] i Sandhed Forbilledet, men derfor er han ogsaa det evig Anstrengende i Det at være Msk [menneske], fordi han blot udtrykker: at han var et Msk som andre. Han gjør det Gudd. [guddommelige] commensurabelt for [måleligt med] det at være et ganske almindl. Msk., han tillader intet Aflad [ingen unddragelse, fritagelse] for Nogen, han stiller sig ikke selv udenfor^a, men bagved, for at tvinge Mskene ud.« SKS 20, 413. I marginen, NB5:97.a, har SK tilføjet: »som Gjenstand for en dorsk og ufrugtbar Begloen og Beundren.«

I trykt udgave: Bind 12 side 232 linje 8

◀ **vinkende** : lokkende, dragende.

I trykt udgave: Bind 12 side 232 linje 10

◀ **betrygger** : sikrer.

I trykt udgave: Bind 12 side 232 linje 16

◀ **tages forfængeligt** : misbruges på en letfærdig måde, vanhelliges.

I trykt udgave: Bind 12 side 232 linje 17

◀ **nedtrykt** : ydmyget.

I trykt udgave: Bind 12 side 232 linje 23

◀ **byde under** : underbyde, give et bud, der ligger lavere.

I trykt udgave: Bind 12 side 232 linje 27

◀ **dukke under** : nedbøje sig dybere.

I trykt udgave: Bind 12 side 232 linje 27

◀ **Menneske-Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 12 side 232 linje 33

◀ **Underfundighed** : snedighed, listighed, udspekulerethed.

I trykt udgave: Bind 12 side 232 linje 34

◀ **gjøre forkeert omkring** : egl. gøre omkring til venstre, vende sig om i den forkerte retning.

I trykt udgave: Bind 12 side 233 linje 3

◀ **kunne** vi: kan.

I trykt udgave: Bind 12 side 233 linje 9

◀ **slagen** ihjel: slået.

I trykt udgave: Bind 12 side 233 linje 19

◀ **Blødagtighed** : forfinethed, forvænthed, magelighed.

I trykt udgave: Bind 12 side 233 linje 23

◀ **Bestedelse** : omstændighed, (livs)forhold, situation.

I trykt udgave: Bind 12 side 233 linje 29

◀ **det Yderste** : døden.

I trykt udgave: Bind 12 side 234 linje 13

◀ **byde** Den: tilbyde.

I trykt udgave: Bind 12 side 234 linje 17

◀ **foragtet, forhaanet, bespottet** : 158,4, 166,24, 240,16.

I trykt udgave: Bind 12 side 234 linje 19

◀ **flyede** : undgik, holdt sig borte fra, skyede.

I trykt udgave: Bind 12 side 234 linje 22

◀ **som Skriften siger: du skal ikke begjere** : henviser til Rom 7,7, hvor Paulus skriver: »jeg kiendte ikke Synden uden [undtagen] ved Loven; thi end Begierligheden kiendte jeg ikke, dersom Loven ei havde sagt: Du skal ikke begiere« (NT-1819). Paulus henviser her til det sidste af de ti bud, 2 Mos 20,17: »Du skal ikke begiere din Næstes Huus; Du skal ikke begiere din Næstes Hustru, eller hans Svend, eller hans Pige, eller hans Oxe, eller hans Asen [æsel], eller noget, som hør [hører] din Næste til« (GT-1740). Se også 5 Mos 5,21.

I trykt udgave: Bind 12 side 235 linje 9

◀ **uden** den: undtagen, bortset fra.

I trykt udgave: Bind 12 side 235 linje 16

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 235 linje 17

◀ **det Sædelige** : det moralske el. etiske (i adfærd og livsførelse).

I trykt udgave: Bind 12 side 235 linje 17

◀ **Høimodighed** : storsind, ædelmodighed, opofrelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 235 linje 21

◀ **noget Fortjenstligt** : 176,20.

I trykt udgave: Bind 12 side 235 linje 23

◀ **glemmer (...) ham over mig selv** : el. glemmer ham for mig selv, dvs. fordi jeg udelukkende har opmærksomheden henledt på mig selv.

I trykt udgave: Bind 12 side 235 linje 34

◀ **desto værre** : desværre.

I trykt udgave: Bind 12 side 235 linje 35

◀ **Braad** : brod, dels hvad der virker angribende, smertende, sårende ved noget, dels hvad der virker æggende, ansporende.

I trykt udgave: Bind 12 side 236 linje 2

◀ **skynder mig frem** : ansporer mig, driver mig frem.

I trykt udgave: Bind 12 side 236 linje 2

◀ **visseligen** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 12 side 236 linje 13

◀ **med Flid** : dels med iver, omhu, ihærdighed, dels med overlæg, velberåd hu.

I trykt udgave: Bind 12 side 236 linje 20

◀ **naar saa er** : det forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 12 side 236 linje 26

◀ **en Deel, der ikke kunne** : kan.

I trykt udgave: Bind 12 side 236 linje 27

◀ **de ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 12 side 236 linje 28

◀ **lægge (...) Dølgemaal paa** : dølger, søger (forsætligt) at skjule.

I trykt udgave: Bind 12 side 236 linje 31

◀ **hertil og ikke videre** : talemåde (muligvis efter Job 38,11), jf. også det lat. udtryk 'non plus ultra', 'hertil og ikke længere'.

I trykt udgave: Bind 12 side 236 linje 32

◀ **komme i Kast med** : komme i lag med (især med noget besværligt el. vanskeligt).

I trykt udgave: Bind 12 side 237 linje 1

◀ **»ei blot til Lyst«** : hentyder til indskriften, »Ei blot til Lyst«, over prosceniet i Det kgl. Teater i København. Indskriften, hvis ordlyd skyldes højesteretsassessor C.F. Jacobi (medlem af teatrets direktion fra 1773, død 1810), blev opsat i 1774, udskiftet med en anden i 1798, men genopsat i 1817.

I trykt udgave: Bind 12 side 237 linje 7

◀ **Indbildningskraften** : 186,9.

I trykt udgave: Bind 12 side 237 linje 20

◀ **Skuespilhuset** : teatret.

I trykt udgave: Bind 12 side 237 linje 23

◀ **anslaae sig det selv** : regner el. anser det selv for at være.

I trykt udgave: Bind 12 side 237 linje 24

◀ burde være **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 12 side 237 linje 32

◀ **blive aabenbar** : give sig til kende, blive afsløret.

I trykt udgave: Bind 12 side 238 linje 8

◀ **Fremdeles** : endvidere, yderligere.

I trykt udgave: Bind 12 side 238 linje 17

◀ **holde ud med** : holde ud at være sammen med, være udholdende sammen med.

I trykt udgave: Bind 12 side 238 linje 25

◀ gjort det **aabenbart**: synligt, tydeligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 238 linje 27

◀ **et Blikstille** : en fuldstændig stille og rolig tilstand el. situation.

I trykt udgave: Bind 12 side 238 linje 31

◀ **begunstigende for** : visende særlig gunst el. yndest for, til fordel for.

I trykt udgave: Bind 12 side 238 linje 32

◀ **Hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 238 linje 36

◀ **Judas var en Beundrer af Christus** : sml. journaloptegnelsen NB8:99, fra dec. 1848, hvor SK skriver:
»Det er ikke utænkeligt, at Christus i tidligere Samtaler – just for at vise Disciplene, at Hans Rige ikke var af

denne Verden [Joh 18,36 (200,10)], og just for at vise dem, hvor nær Forvexlingen kunde ligge – har viist dem, at Han med eet eneste Greb kunde gjøre det Hele til et jordisk Rige og sig selv til en jordisk Messias. Han har saa deraf vel taget Anledning til at advare dem i H: t: [henseende til] den Maade, de forkyndte hans Lære paa; thi det egl. Afgjørende ligger bestandigt i den *anden Gang*, i *Maaden* hvorpaa det Sande siges, i Reduplicationen [gentagelsen, fordoblingen] i at existere og handle. En kan fE forkynde et Rige er af denne Verden, og ikke tage sig iagt for, at den hele Sag bliver Verdslighed ved Maaden, paa hvilken han forkynder det. / Dog, som sagt, dette har Christus maaskee i tidligere Samtaler viist Disciplene, hvor nær det Ene ligger det Andet, at der blot behøves et lille Tryk, for at verdsliggjøre det Hele. Og dette er det maaskee, der har bevæget Judas til at forraade Ham [164,23], for at forcere [tvinge] ham til ved dette lille Tryk at give Sagen en anden Vending. / Eller en anden Fortolkning. Judas var en Skeptiker, der mistroisk ikke kunde troe ganske paa Xsti [Kristi] Hellighed, men havde en verdensklog Mistanke om, at der dog maatte stikke nogen Ærgjerrighed under. Saa vover han Experimentet, for at gjøre den forment Ærgjerrighed aabenbar, tænker i ethvert Tilfælde ikke paa, at Katastrophen skulde blive saa frygtelig. Deraf hans Ord: jeg forraadte uskyldig Blod [Matt 27,4]. Der ligger nemlig i disse Ord Noget, som var han nu først ret blevet forvisset om, at Xstus var den Rene, og hvorledes det? jo, thi nu havde Xstus bestaaet i Prøven, og blev sig selv tro. / I det Hele maa Judas føres langt længere ind end som en blot Skurk. Ogsaa om ham gjælder det jo at Xstus siger: jeg har selv valgt dem [Joh 6,70]. Og det hele Forhold maa langt mere virkeliggjøres, frem for Anskuelsen.« SKS 21, 185f.

I trykt udgave: Bind 12 side 239 linje 1

◀ **spænde sit Garn** : udspænde sit garn som en snare (i egl. betydning for at fange vilde dyr el. fugle), lægge sin fælde.

I trykt udgave: Bind 12 side 239 linje 3

◀ **en Plante med indre Nødvendighed udfolder sig** : sml. følgende passus i indledningen til *Begrebet Angest* (1844): »en Vorden med Nødvendighed er en Tilstand, som f. Ex. Plantens hele Historie er en Tilstand«, SKS 4, 329,12-14.

I trykt udgave: Bind 12 side 239 linje 4

◀ **tolv Efterfølgere** : hentyder til de tolv apostle.

I trykt udgave: Bind 12 side 239 linje 10

◀ **som han almindeligviis kaldes, Forræderen** : sml. beretningen i Luk 6,12-16 om Jesu udvælgelse af de tolv apostle, hvor det i v. 16 hedder: »og Judas Iskariot, som blev forrædder.« I øvrigt omtales Judas i NT ofte med tilføjelsen: 'som forraadte Jesus' el. 'som skulle forråde Jesus', se Matt 10,4; 26,25.48; 27,3; Mark 3,19; Joh 6,71; 12,4; 13,2; 18,2.5.

I trykt udgave: Bind 12 side 239 linje 11

◀ **»vilde sin egen Undergang«** : Hvis der er tale om et citat, er kilden ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 12 side 239 linje 22

◀ **sandselig Elskovs ... kan forandres til lige det Modsatte, til Had, Iversyge** : sml. kap. II. A »Du skal elske« i første følge af *Kjerlighedens Gjerninger* (1847), i SKS 9, 25-50; 41-43, hvor SK beskriver, hvorledes 'den umiddelbare kærlighed' kan forandre sig til sit modsatte, til had og til 'iversyge'. – **Iversyge**: dels det at være syg af iver efter noget, overdrevet optaget af noget; dels skinsyge, misundelse, jalousi.

I trykt udgave: Bind 12 side 239 linje 25

◀ **hellige Historie** : 216,36.

I trykt udgave: Bind 12 side 239 linje 27

◀ **Nicodemus** : el. Nikodemus, farisæer (94,16), medlem af det jødiske råd, Synedriet, lærer; kom til Jesus om natten for at tale med ham, se Joh 3,1-21 (se følgende kommentar); forsvarede Jesus over for farisæernes angreb, se Joh 7,50-52; og sørgede sammen med Josef af Aritmatæa for Jesu gravlæggelse, se Joh 19,38-42.

I trykt udgave: Bind 12 side 239 linje 28

◀ **I den bestaaende Christenhed prædikes ... hvert Aar om Nicodemus** : Joh 3,1-15 (se foregående kommentar) er den evangelietekst, der skal prædikes over på trinitatis søndag, jf. *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 104-106: »Men der var en Mand af Pharisæerne, han hedde Nicodemus, en Øverste iblandt Jøderne. 2. Han kom til Jesum om Natten, og sagde til ham: Mester! vi vide, at du er en Lærer kommen fra Gud; thi

Ingen kan gjøre de Tegn, som du gjør, uden Gud er med ham. 3. JEsus svarede, og sagde til ham: sandelig, sandelig siger jeg dig: uden Nogen bliver fød paa ny, kan han ikke see Guds Rige. 4. Nicodemus siger til ham: hvorledes kan et Menneske fødes, naar han er gammel? Mon han kan anden Gang komme ind i sin Moders Liv, og fødes? 5. JEsus svarede: sandelig, sandelig siger jeg dig: uden Nogen bliver fød af Vand og Aand, kan han ikke indkomme i Guds Rige. 6. Hvad som fød er af Kjødet, er Kjød; og hvad som fød er af Aanden, er Aand. 7. Forundre dig ikke, at jeg sagde til dig: det bør Eder at fødes paa ny. 8. Veiret blæser, hvorhen det vil, og du hører dets Susen, men du veed ikke, hvorfra det kommer, og hvor det farer hen; saaledes er det med Hver, som er fød af Aanden. 9 Nicodemus svarede, og sagde til ham: hvorledes kan dette skee? 10. JEsus svarede og sagde til ham: er du en Israels Lærer, og veed ikke dette? 11. Sandelig, sandelig siger jeg dig: vi tale det, vi vide, og vidne det, vi have seet; og I annamme ikke vort Vidnesbyrd. 12. Dersom jeg siger Eder de jordiske Ting, og I ikke troe; hvorledes skulde I troe, om jeg sagde Eder de himmelske? 13. Og Ingen farer op til Himmelen uden den, som foer ned af Himmelen, Menneskens Søn, som er i Himmelen. 14. Og ligesom Moses ophøiede Slangen i Ørken, saa bør det Menneskens Søn at ophøies: 15. paa det [for] at hver den, som troer paa ham, ikke skal fortabes, men have et evigt liv.« - Om fastlæggelsen af den række af evangelier og epistler til hver af årets søn- og helligdage, som man på SKs tid mente daterede sig tilbage til det 4. årh., og som blev videreført efter reformationen, se fx W. Rothe *Det danske Kirkeaar og dets Pericoper, en Haandbog for Prædikanter og Kirkegjængere*, 2. udg., Kbh. 1843 [1836], ktl. 747, s. 39-44 og s. 224-228.

I trykt udgave: Bind 12 side 239 linje 28

◀ **Præsten siger: »i Grunden var dog Nicodemus en svag Mand ... listende til ham om Natten.**« : se fx J.P. Mynsters prædiken på trinitatis søndag »Christus vil, at vi ganske skulle [skal] høre ham til«, nr. XXXVIII i *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage* (71,28) bd. 2, s. 51-64, især s. 53, hvor det siges om Nikodemus: »da Jesu Gierninger, vel ogsaa hans Lærdom, havde overbeviist ham om, at han var en Lærer kommen fra Gud, saa foregik han ikke Andre med det Exempel offentligen at bekiende sig til ham; han gik til ham om Natten, han skiulte sin Overbeviisning for de Andres Mistanke, han vilde ligesom stiele Omgangen med denne guddommelige Lærer, og hvad han vandt derved vilde han giemme hemmeligt som et Rov. Vi ville [vil] ingenlunde dømme ham (...). Men hvor langt værdigere havde dog hans Forhold været, og hvor langt roligere sikkert hans Siel, dersom han havde vovet at bekiende sin Tro for Verden, dersom han heel havde villet hengive sig til Den, af hvem han følte sig tiltrukket. Hvor mærkværdige [bemærkelsesværdige] ere de Formaninger, Herren giver ham i den natlige Sammenkomst! Det nytter dig kun lidet, at du veed det Sande og Gode, naar du ikke vil optage det i dit Inderste, der, hvor Spiren er til alle dine Tanker og Ord og Gierninger, at det der maa frembringe en fuldstændig Forvandling, et nyt Liv - uden Nogen bliver fød paa ny, kan han ikke see Guds Rige. Det hielper dig kun lidet, ar du her, skiult, og ligesom skamfuld over det, du foretager, hilser mig som en Lærer kommen fra Gud; undsee dig ikke ved mig, slut dig offentligen til mig og mine Bekiendere, skam dig ikke ved aabenbare [synligt] for Gud og Mennesker i Daaben at indgaae Pagt med mig, da skal Aanden giennemtrænge dig, forvandle dig til et nyt, et bedre, et saligere Menneske - uden Nogen bliver fød af Vand og Aand, kan han ikke indkomme i Guds Rige.«

I trykt udgave: Bind 12 side 239 linje 30

◀ **ere ganske anderledes Folk end Nicodemus - de bekiende jo Christum aabenbart uden at frygte Mennesker** : sml. slutningen på Mynsters prædiken, *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage* (se foregående kommentar), s. 63f., hvor han siger: »Herre, du min og Alles Frelser! jeg vil komme til dig - ja vil jeg ogsaa komme om Natten, og useet af Andre end af dig vil jeg tale med dig i Løndom, og aabne mit Inderste for dig; i Eensomhed og Stilhed vil jeg lytte efter dit Ord, og anvende det paa mig, og fornemme dets Kraft og dets Salighed. Men jeg vil ogsaa komme til dig om Dagen, aabenbart for Alles Øine; jeg vil ikke skamme mig ved dig eller dit Evangelium; jeg vil bekiende aabenbar for Alle, at jeg ingen Anden veed, til hvem jeg kunde gaae, at du har lædsket den i Verdens Viisdom trættede, vansmægtende Siel af det evige Livs Kilder, bekiende det som Maalet for min Stræben og min Begiering, at jeg ganske maa høre dig til.«

I trykt udgave: Bind 12 side 239 linje 36

◀ **et Ord af Luther i een af hans Prædikener (...)** »Lynilden« ... »hyppigt slaer ned i Kirker« : henviser til Luthers epistelprædiken over ApG 6,8-14 og 7,54-59 (om Stefanus for det jødiske råd, Synedriet, og om steningen af ham) til 2. juledag i *En christelig Postille, sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller*, overs. af J. Thisted, bd. 1-2, Kbh. 1828, ktl. 283; bd. 2, s. 64-70; s. 67: »Her seer du, hvorfor Torden ialmindelighed slaer ned i Kirker fremfor i alle andre Huse: Gud hader dem mere, end noget andet Huus, og det fordi der ikke skeer, ej heller kan skee, saadan Synd, saadan Guds-Bespottelse, saadant Sjele-Mord, saadan Kirke-Forstyrrelse, i nogen Røver-Kule, eller i noget Hore-Huus, som der skeer i disse Huse. Thi hvor Evangeliet ikke prædikkes uforfalsket: hvad gjør Præsten der? Hvo [hvem] river med sine Prædikener de nyskabte Hjerter udaf Daabens Naade: han skjænder det unge Christen-Folk, de bløde Sjele, som ere idel Jomfruer og Christi Brødre. Men fordi det skeer aandeligen, ikke legemligen, tager Ingen sig det til Hjerte.«

I trykt udgave: Bind 12 side 240 linje 6

◀ **Forhaanelse, Bespottelse, Udstødelse af Samfundet** : allusion til Matt 5,11, hvor Jesus siger: »Salige ere I, naar man bespøtter og forfølger Eder, og taler allehaande [alskens] Ondt imod Eder for min Skyld, og lyver det [dvs. alt det onde, man siger, er løgn]« (NT-1819). Og til parallellen i Luk 6,22, hvor Jesus siger: »Salige ere I, naar Menneskene hade Eder, og naar de udstøde Eder, og bespøtte Eder, og forskyde Eders Navn, som ondt, for Menneskens Søns Skyld« (NT-1819). Se også Joh 16,2, hvor Jesus sig til disciplene: »De [jøderne] skulle [skal] udelukke Eder af Synagogerne; ja den Tiid skal komme, at hver den, som ihjelslaaer Eder, skal mene, han viser Gud en Dyrkelse« (NT-1819). Se endelig Matt 24,9 og Joh 12,42.

I trykt udgave: Bind 12 side 240 linje 16

◀ hver **Slægt**: generation.

I trykt udgave: Bind 12 side 240 linje 17

◀ **vistnok** : givetvis, helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 12 side 240 linje 20

◀ **angivet ham** : afsløret ham.

I trykt udgave: Bind 12 side 240 linje 29

◀ **forhaanes og forfølges** : 158,4 og 216,19.

I trykt udgave: Bind 12 side 241 linje 3

◀ **han bød kun over ethvert Oprør, saa det blev Blikstille** : hentyder til beretningen om stormen på søen i Matt 8,23-27, hvor det fortælles, at Jesus truede ad stormen og søen, så det blev helt blikstille. – **Blikstille**: 238,31.

I trykt udgave: Bind 12 side 241 linje 5

◀ **jeg kjender ikke dette Menneske** : hentyder til Matt 26,72.74 (193,21).

I trykt udgave: Bind 12 side 241 linje 17

◀ **gjøre det ret aabenbart** : gøre det virkelig, for alvor tydeligt, synligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 241 linje 20

◀ **vistnok** : sandt nok, rigtignok.

I trykt udgave: Bind 12 side 241 linje 21

◀ **Stigen** : stigning i grader, skærpelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 241 linje 24

◀ **derhos** : desuden, tilmed.

I trykt udgave: Bind 12 side 241 linje 32

◀ **ved Alt hvad Høit og Helligt er** : fast udtryk ved forsikring, løfte, edsaflæggelse osv.

I trykt udgave: Bind 12 side 242 linje 1

◀ **hiin rige Yngling, der dog ikke vilde ... følge efter** : sigter til beretningen i Matt 19,16-22 om den rige, unge mand, der opsøgte Jesus og spurgte ham, hvad han skulle gøre for at få evigt liv. Jesus svarede, at han skulle holde budene; men da den unge mand forsikrede, at dem havde han allerede holdt, sagde Jesus til ham: »Vil du være fuldkommen, så gå hen og sælg, hvad du ejer, og giv det til de fattige, så vil du have en skat i himlen. Og kom så og følg mig!« Da den unge mand hørte det, gik han bedrøvet bort, for han var meget rig.

I trykt udgave: Bind 12 side 242 linje 5

◀ **hiin Mand (...) der blot forlangte ... at begrave sin afdøde Fader** : sigter til Matt 8,21-22, hvor det fortælles, at da en af Jesu disciple sagde til ham: »Herre, giv mig lov til først at gå hen og begrave min far«, svarede Jesus: »Følg mig, og lad de døde begrave deres døde.«

I trykt udgave: Bind 12 side 242 linje 6

◀ **Kong Agrippa, der »kun fattedes Lidet i« at blive overbeviist** : sigter til beretningen i ApG 26,1-32 om Paulus' forsvarstale til kong Agrippa (28 - o. 100 e.Kr., fra 48 til sin død konge over vekslende dele af Palæstina) og den rom. statholder Porkius Festus. Her siger Agrippa til Paulus: »der fattes Lidet udi, at du jo overtaler mig til at blive en Christen«, v. 28 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 242 linje 8

◀ **Skuffende** : bedrag, illusion.

I trykt udgave: Bind 12 side 242 linje 12

◀ **den stridende Kirke** : 198,7.

I trykt udgave: Bind 12 side 242 linje 21

◀ **det lille Jødeland** : Palæstina.

I trykt udgave: Bind 12 side 242 linje 25

◀ **Gud-Mennesket** : 185,32.

I trykt udgave: Bind 12 side 242 linje 31

◀ **kan hverken historisk bevises eller modbevises** : sml. »Standsningen«, l.c »Kan man af Historien bevise, at Christus var Gud?« i »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse«, nr. I i *Indøvelse i Christendom*, i SKS 12, 40-45.

I trykt udgave: Bind 12 side 242 linje 32

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 12 side 242 linje 33

◀ **det ikke er saa**: forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 12 side 243 linje 9

◀ **sige sig** : erklærer, hævder.

I trykt udgave: Bind 12 side 243 linje 10

◀ **dersom Alle faldt fra, jeg vil dog blive tro** : formentlig allusion til J.P. Mynsters prædiken over Jak 1,17-21 (epistelteksten) til 4. søndag efter påske, nr. XXXII »Om Menneskenes Ustadighed« i *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage* (71,28) bd. 1, s. 395-408. Her siger Mynster bl.a.: »Jeg vil love dig, min Gud! at jeg Intet vil antage, som jeg vel tilforn antog det, efter Andres Sigende, men først forelægge mig det i min Samvittighed, der, hvor den bestandige Dom boer, thi den har endnu aldrig ført mig vild, men hvad jeg der fuldt og fast og dybt har erkiendt, det har jeg siden ikke havt nødig at angre; hvorledes skulde og [også] det Lys, som er fra dig, kunne bedrage? fra dig kommer kun god og fuldkommen Gave. Hvad jeg saaledes erkiendte, det vil jeg holde fast ved; og om end Alle omkring mig skifte deres Mening, derfor skal min ikke vikle, og om jeg end skulde gaae alene, vil jeg dog blive paa den Vei, du har anviist mig. Men hvad der maaskee endnu blev tilbage i Tanken, som jeg ikke saaledes har prøvet i mit Hierte (...), dette vil jeg jo gjerne forlade, naar du vil værdige mig at kiende det Bedre«, s. 406.

I trykt udgave: Bind 12 side 243 linje 15

◀ **Hines, som opbyggede Propheternes Grave og sagde: dersom** : henviser til Jesu veråb over de skriftkloge og farisæerne i Matt 23,1-36, hvor han siger: »Vee Eder, I Skriftkloge og Pharisæer, I Øienskalke [øjentjenere, hyklere]! at I bygge Propheternes Grave, og pryde de Retfærdiges Gravsteder, og sige: Havde vi været i vore Fædres Tiid, da havde vi ikke været deelagtige med dem i Propheternes Blod. Saa [således] bære I da Vidnesbyrd om Eder selv, at I ere deres Børn, som have ihjelslået [ihjelslået] Propheterne. Saa fylder og [også] I Eders Fædres Maal! I Slanger! I Øgleunger! hvorledes kunne [kan] I undflye Helvedes Dom?« v. 29-33 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 243 linje 21

◀ **den Samme som talte med i den foregaaende Udvikling** : sigter til den fiktive person, der kommer med indvendinger i nr. V, se fx SKS 12, 214, 216, 219, og 221. - **Udvikling**: 151,2.

I trykt udgave: Bind 12 side 243 linje 25

◀ **besynderligt** : mærkværdigt, underligt, påfaldende.

I trykt udgave: Bind 12 side 243 linje 34

◀ **overspændt** : fantastisk, eksalteret, sært.

I trykt udgave: Bind 12 side 243 linje 35

◀ **sindssvag** : karaktersvag, uden (sund) fornuft, sindssyg.

I trykt udgave: Bind 12 side 244 linje 3

◀ **Gjøgleværk** : blændværk.

I trykt udgave: Bind 12 side 244 linje 9

◀ **uomgaaeligt** : uomgængeligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 244 linje 18

◀ **den christelige Sæde- og Pligtlære** : den kristelige moral- og pligtlære, dvs. læren om den kristnes moralsk-religiøse adfærd, livsførelse og pligter.

I trykt udgave: Bind 12 side 244 linje 19

◀ **afdøe fra Verden** : Det er en central tanke hos Paulus, at mennesket ved Kristus er død fra synden, jf. fx Rom 6,2: »Vi, som ere døde fra Synden, hvorledes skulle [skal] vi endnu leve i den?« (NT-1819). Jf. også 1 Pet 2,24, hvor det siges, at Kristus »selv bar vore Synder paa sit Legeme, paa Træet, paa det [for at] vi, afdøde fra Synden, skulle leve i Retfærdighed« (NT-1819). Jf. endvidere Kol 2,20, hvor Paulus skriver: »Dersom I da ere afdøde med Christo fra Verdens Børne-Lærdom, hvi [hvorfor] besværes I da med Anordninger, som de, der leve i Verden?« (NT-1819). Disse tanker blev inden for dele af mystikken og pietismen skærpet således, at menneskets liv er en daglig afdøen fra synden, fra lysterne og fra verden i selvfornægtelse og fuldstændig løsgørelse fra alt, hvad der har med det timelige, endelige og verdslige el. jordiske at gøre. Herved blev vægten forskudt, fra at mennesket ved Kristus er afdød fra synden, til at mennesket ved troen også skal afdø fra synden.

I trykt udgave: Bind 12 side 244 linje 20

◀ **mærkeligt** : mærkværdigt, bemærkelsesværdigt.

I trykt udgave: Bind 12 side 244 linje 32

◀ Beundrerne **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 12 side 244 linje 35

◀ **fornægte sig selv** : 209,19.

I trykt udgave: Bind 12 side 245 linje 8

◀ **forsage det Verdslige** : 244,20.

I trykt udgave: Bind 12 side 245 linje 8

◀ **den skjulte Inderlighed** : 210,4.

I trykt udgave: Bind 12 side 245 linje 10

◀ **mærkeligt** : mærkbart, kendeligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 245 linje 10

◀ **forsage Verden og hvad Verdens er** : allusion til 1 Joh 2,15-16: »Elsk ikke verden og heller ikke det, som er i verden. Hvis nogen elsker verden, er Faderens kærlighed ikke i ham; for alt det, som er i verden, kødets lyst og øjnernes lyst og pral med jordisk gods, er ikke af Faderen, men af verden.«

I trykt udgave: Bind 12 side 245 linje 12

◀ **Kakkelovns-Student** : (nedsættende) om studenter, der ikke havde underkastet sig den adgangsgivende 'examen artium' (svarende til senere tiders studentereksamen), men som blev indskrevet

ved universitetet alene på grundlag af et modenhedsbevis, udstedt af en mand med en akademisk grad. Ordningen blev ophævet ved forordning af 22. maj 1805.

I trykt udgave: Bind 12 side 245 linje 20

◀ »**Betragtninger**« : 227,15.

I trykt udgave: Bind 12 side 245 linje 23

◀ **Mislighed** : misforhold, fejltagelse.

I trykt udgave: Bind 12 side 245 linje 24

◀ **Forfremmelse (...) en Classe af Christne** : 221,27.

I trykt udgave: Bind 12 side 245 linje 31

◀ **Fritænkere** : if. C. Molbech *Dansk Ordbog* (137,26) bd. 1, s. 319, sp. 2: »den, som tænker frit (især om den, der i Religionssager ikke antager Kirkens Lærdomme).«

I trykt udgave: Bind 12 side 245 linje 34

◀ **vistnok** : givetvis, helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 12 side 246 linje 4

◀ **Spændkraft** : spændstighed, elasticitet; styrke.

I trykt udgave: Bind 12 side 246 linje 5

◀ **sigtes** : sorteres, lutres, renses.

I trykt udgave: Bind 12 side 246 linje 14

◀ **Judas de tredive Secler** : hentyder til Matt 27,5, hvor det fortælles, at Judas »kastede (...) sølvpengene ind i templet, forlod stedet og gik hen og hængte sig«. – **Secler**: flertal af 'secel' el. 'sekel', en hebr. vægtenhed (8,5, 11,4 el. 13,6 g af hhv. guld, sølv el. kobber), derefter møntenhed af tilsvarende værdi.

I trykt udgave: Bind 12 side 247 linje 6

◀ **levede i Armod ... uden at have det, hvortil han kunde hælde sit Hoved** : hentyder til Matt 8,20, hvor Jesus til en, der forsikrer at ville følge ham overalt, siger: »Ræve have Huler, og Himmelens Fugle Reder; men Menneskens Søn haver ikke det, hvortil han kan hælde sit Hoved« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 247 linje 8

◀ **i Kraft af en evig Beslutning** : hentyder til den nytestamentlige forestilling om den beslutning, Gud fra evighed af har truffet om sin frelsesplan ved sin Søn, Jesus Kristus, se fx Ef 1,5; 1,9f. og 3,9 (217,11).

I trykt udgave: Bind 12 side 247 linje 11

◀ **Ligelighed** : det at stille lige.

I trykt udgave: Bind 12 side 247 linje 16

◀ **Tyrannen fik Velklangens Nydelse ud af de Martredes Skrig ... at betyde noget ganske Andet** : sigter til tyrannen Falaris (565/70-549/54 f.Kr.) i Agrigent på Sicilien og det torturinstrument i form af en kobbertyr, som han anvendte, når han skulle stege sine fanger. Kobbertyren havde fløjter i næseborene, så fangernes skrig blev forvandlet til musik. Jf. den gr. satiriker Lukians skrift *Phalaris*, 1, 11f., i *Luciani Samosatensis opera*, stereotyp udg., bd. 1-4, Leipzig 1829, ktl. 1131-1134; bd. 2, s. 256f., og i *Lucians Schriften* bd. 1-4, Zürich 1769-73, ktl. 1135-1138; bd. 4, s. 234-239. Se også »Diapsalmata« i første del af *Enten - Eller* (1843), i *SKS* 2, 27,4-6.

I trykt udgave: Bind 12 side 247 linje 18

◀ **Vellystens Gudinde** : Afrodite, i den gr. (Venus i den rom.) mytologi kærlighedens og skønhedens gudinde; undertiden skelnes der mellem Afrodite Urania som gudinde for den åndelige el. himmelske kærlighed og Afrodite Pandemos som gudinde for den sanselige kærlighed el. vellysten, jf. *Paul Fr. A. Nitsch neues mythologisches Wörterbuch*, 2. udg. ved Fr. G. Klopfer, bd. 1-2, Leipzig og Sorau 1821 [1793], ktl. 1944-1945; bd. 2, s. 614, hvor der henvises til Platons dialog *Symposion* (se 180d - 181d).

I trykt udgave: Bind 12 side 247 linje 21

◀ **tilvender sig** : skaffer sig, vinder.

I trykt udgave: Bind 12 side 247 linje 33

◀ **hellig Brøde** : el. helligbrøde, krænkelse af, hvad der er helligt.

I trykt udgave: Bind 12 side 248 linje 2

◀ **sige mig** : erklære, hævde.

I trykt udgave: Bind 12 side 248 linje 9

◀ **Affølge** : følge, konsekvens.

I trykt udgave: Bind 12 side 248 linje 11

◀ **lunkne, hverken kolde eller varme** : hentyder til brevet til menigheden i Laodikea i Åb 3,14-22, hvor det hedder, v. 15-16: »Jeg kender dine gerninger, du er hverken kold eller varm. Gid du var enten kold eller varm! Men nu, da du er lunken og hverken varm eller kold, vil jeg udspy dig af min mund.«

I trykt udgave: Bind 12 side 248 linje 17

◀ **i det Høieste** : når man regner med det højest tænkelige, i bedste fald.

I trykt udgave: Bind 12 side 248 linje 27

◀ **ved Siden af** : samtidig.

I trykt udgave: Bind 12 side 248 linje 27

◀ **at Christendommen er dybsindig, og atter dybsindig** : Dette o.l. udtryk tilskrives SK ofte N.F.S. Grundtvig og grundtvigianerne, sml. fx journaloptegnelserne NB3:34, fra nov. 1847, og NB4:48, fra jan. el. feb. 1848, i SKS 20, 262 og 309; samt »Om Forskjellen mellem et Genie og en Apostel« i *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* (1849), i SKS 11, 107f.

I trykt udgave: Bind 12 side 248 linje 31

◀ **hvis og** : selvom også.

I trykt udgave: Bind 12 side 248 linje 34

◀ **anstilles »Betragtninger«** : 227,15.

I trykt udgave: Bind 12 side 249 linje 4

◀ **VII** : sml. journaloptegnelsen NB7:4 (151,2), hvor SK om »N° 7« skriver: »Den Bøn: drag mig til Dig [159,31]; den forskjellige Maade, paa hvilken det kan siges af de Forskjellige. / Forældrene paa det spæde Barns Vegne. / Det unge Msk. [menneske] ved Livets Begyndelse. / Synderen idet han betræder Omvendelsens Vei. / Den Lidende i sit sidste Øieblik / ('Af mine mange / Med Taarer, Ak og Vee, / Opfyldte Gange, / Jeg kan den sidste see o: s: v: / Oldingen – som en Olding, der glad i Gud skilles fra Verden. / Og saaledes vilde vi ønske Enhver det.« SKS 21, 77,19-31. Det indlagte citat er fra H.A. Brorsons salme om døden »Nu! jeg har vunden«, 2. strofe, som lyder: »Af mine mange / Med Taarer, Ak og Vee / Opfyldte Gange / Jeg kan den Sidste see, / Har jeg maat' rende, / Hvor Man kan neppe gaae, / Men Foden brænde, / Om Man vil stille staae; / Nu har det Ende, / Nu kan jeg Kronen naae«, *Psalmer og aandelige Sange af Hans Adolph Brorson* (30,35), s. 782.

I trykt udgave: Bind 12 side 250 linje 1

◀ **Joh. XII, 32: Og jeg ... ophøiet ... vil jeg drage Alle til mig** : citat fra NT-1819.

I trykt udgave: Bind 12 side 250 linje 2

◀ **drag os ganske til Dig** : 159,31.

I trykt udgave: Bind 12 side 250 linje 8

◀ **forelæste** : oplæste (i andres påhør).

I trykt udgave: Bind 12 side 250 linje 9

◀ **ville** vi: vil.

I trykt udgave: Bind 12 side 250 linje 13

◀ **guddommelige Myndighed** : Om apostlens guddommelige myndighed, se »Om Forskjellen mellem et Genie og en Apostel« i *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* (1849), i *SKS* 11, 97-111.

I trykt udgave: Bind 12 side 250 linje 15

◀ **Apostelen Johannes** : en af Jesu tolv apostle; om hans kaldelse, se Matt 4,21. På SKs tid var det en udbredt antagelse, at apostlen Johannes var forfatter til Johannesevangeliet og de tre Johannesbreve; se fx *M. Gottfried Büchner's biblische Real- und Verbal- Hand-Concordanz oder Exegetisch-homiletisches Lexicon* bd. 1-2 (med fortsat paginering), 6. udg., forøget og forbedret ved H.L. Heubner, Halle 1840 [1740], ktl. 79, s. 796.

I trykt udgave: Bind 12 side 250 linje 17

◀ **Vers, 33: men han (Christus) ... betegne, hvad Død han skulde døe** : citat fra NT-1819.

I trykt udgave: Bind 12 side 250 linje 18

◀ **Ophøielsen ... forklarer Apostelen om Fornedrelsen ... Korsfæstelsen** : foruden Joh 12,32, se Joh 3,14 (239,28) og Joh 8,28, hvor Jesus siger til jøderne: »Når I får ophøjet Menneskesønnen, da skal I forstå, at jeg er den, jeg er, og at jeg intet gør af mig selv; men som Faderen har lært mig, sådan taler jeg.«

I trykt udgave: Bind 12 side 250 linje 19

◀ **indgik Christus til Høiheden** : sigter til Kristi himmelfart (158,29), se også Luk 24,26 (179,3) og 2. artikel i Den apostolske Trosbekendelse (170,15).

I trykt udgave: Bind 12 side 250 linje 21

◀ **at sand Ophøielse er Fornedrelse ... sand Ophøielse** : allusion til Matt 23,12, hvor Jesus siger til skaren og sine disciple: »hvo [den] sig selv ophøier, skal fornedres, og hvo sig selv fornedrer, skal ophøies« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 250 linje 23

◀ **vi skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 12 side 251 linje 6

◀ **forsøges** : (hårdt) prøves.

I trykt udgave: Bind 12 side 251 linje 6

◀ **»søge Ære i at leve stille« (1 Thess. 4, 11)** : citat fra NT-1819.

I trykt udgave: Bind 12 side 251 linje 7

◀ **Du ... kaldte Dig »Veien«** : sigter til Joh 14,6 (203,32).

I trykt udgave: Bind 12 side 251 linje 19

◀ **der have fornyet den Pagt med Dig ... Alle have indgaaet ... fornyet deres Daabs-Pagt** : sigter til den pagt, der indgås i dåben, jf. præstens indledende dåbstiltale, hvor det hedder, at dåben er »en god Samvittigheds Pagt med Gud formedelst [ved] Jesu Christi Opstandelse«, *Forordnet Alter-Bog* (13,1), s. 243, og som fornys og bekræftes ved det løfte, der aflægges ved konfirmationen. Jf. forordning om konfirmation af 13. jan. 1736, art. 11, if. hvilken præsten foreholder konfirmanderne, »hvor vigtig deres Daabs Pagt er, giver dennem [dem] tilkiende, at de nu selv skal igientage det, som Fadderne ved deres Daab forhen have tilsagt og gjort Gud Løfte om paa deres Vegne, og sligt opvækker han dem til, vel at betænke: derpaa tilspørger han Enhver i Særdeleshed, om han af ganske Hierte forsager Dievelen og alt hans Væsen og alle hans Gierninger (...), dernæst om han af ganske Hierte troer paa Gud Fader, Søn og Hellig Aand (...), for det tredie, om han vil blive udi saadan sin Daabs Pagt indtil sin sidste salige Ende; saa maae han saadant med et tydeligt Ja stadfæste og bekræfte, og give hannem [ham] sin Haand derpaa«. Se *Samling af Forordninger, som vedkommer Geistligheden* (116,19) bd. 1, s. 195. If. forordning af 25. maj 1759 måtte ingen børn antages til konfirmation, før de var fyldt »14 eller 15 Aar« (art. 1), mens de til gengæld skulle være konfirmeret, før de var fyldt 19 år (art. 2). Se *Samling af Forordninger, som vedkommer Geistligheden* bd. 1,

s. 176 og s. 177. Se endvidere kap. 7, »Om Naademidlerne«, afsnit 3, § 5, i *Balles Lærebog* (59,35), s. 105: »Ved Confirmation maae vi selv igientage og paa den høitideligste Maade fornye det hellige Løfte, som i vor Barndom er af andre paa vore Vegne blevet aflagt ved vor Daab, at vi nemlig ville [vil] forsage al Ugudelighed, og troe paa Gud Fader, Søn og Hellig Aand, samt bevise vor Troe i gode Gierninger. Men dette Løfte bør stedse ihukommes i al vor Levetid, til en bestandig Paamindelse for os om den Troeskab, vi ere Gud skyldige, at ikke vor Troe og Dyd skal tabes ved kiødelig Letsindighed.« – **de Fleste af os ogsaa atter brudt**: sml. journaloptegnelsen NB10:31, fra feb. 1849, hvor SK skriver: »Visby begyndte idag (Fastelavns-Søndag) omtrent saaledes: 'Vi skulle [skal] tale idag om den Pagt som vi Alle have indgaaet, de Fleste af os ogsaa fornyet' – ubegribeligt, at det ikke faldt ham ind at føie til: og Alle ogsaa brudt – og derpaa at lægge hele Talen om som en Bodsprædiken med Thema: / Vor Daabspagt.« SKS 21, 272. Carl Holger Visby, fra 1844 sognepræst ved Vor Frelsers Kirke på Christianshavn, prædikede fastelavnssøndag, der i 1849 faldt på den 18. feb., ved højmassen kl. 10 i Vor Frelsers Kirke (bekendtgjort i *Adresseavisen*, nr. 44, den 17. feb. 1849).

I trykt udgave: Bind 12 side 251 linje 21

◀ **»Løftet«** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 12 side 251 linje 28

◀ de **kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 12 side 251 linje 32

◀ **bringe ham Dig i Glemme** : bringe dig i glemme for ham, få ham til at glemme dig.

I trykt udgave: Bind 12 side 252 linje 5

◀ **»Samling«** : fatning, koncentration, evt. i betydningen: samhörighed.

I trykt udgave: Bind 12 side 252 linje 9

◀ **ikke at vide nogen Anden at gaae til** : hentyder til Joh 6,68, hvor det fortælles, at apostlen Peter på Jesu spørgsmål, om de tolv disciple ogsaa ville forlade ham, svarede: »Herre, til hvem skulle [skal] vi gaae hen? du haver det evige Livs Ord« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 12 side 252 linje 23

◀ **have Omvendelse behov** : allusion til Luk 15,7 (158,19).

I trykt udgave: Bind 12 side 252 linje 24

◀ **Fortabelsens Vei** : allusion til Matt 7,13 (218,36).

I trykt udgave: Bind 12 side 252 linje 25

◀ **fundet Veien** : allusion til Matt 7,14 (218,36).

I trykt udgave: Bind 12 side 252 linje 26

◀ **Fremgang** : bevægelse fremad.

I trykt udgave: Bind 12 side 252 linje 26

◀ **»kan feiles paa tre Maader ... ved at svinge af fra Veien«** : Hvis der er tale om et citat, er kilden ikke identificeret. – **feiles**: tages fejl af.

I trykt udgave: Bind 12 side 252 linje 27

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 12 side 252 linje 33

◀ **Ordets Tjenere** : fast betegnelse for præster (jf. Luk 1,2 og ApG 6,4).

I trykt udgave: Bind 12 side 252 linje 34